

Мерсія

і інфракультура

ISSN 2078-7782

У ПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ
СИСТЕМАМИ

ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ

2'2024

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ:
філософія, психологія, педагогіка, соціологія**
Щоквартальний науково-практичний журнал 2'2024
Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:
Романовський О. Г.,
член-кор. НАПН, д-р пед.
наук

Координаційна рада:
Сокол Є. І., член-кор. НАН
України, д-р техн. наук
(заст.гол.ред.)
Товажнянський Л. Л.,
член-кор. НАН України,
д-р техн. наук
(заст.голови)

Андрущенко В. П., акад.
НАПН України, д-р філос.
наук

Бабасв В. М., акад. НАПН
України, д-р наук з держ.
управління

Бойчук Ю. Д., член-кор.
НАПН, д-р пед. наук

Биков В. Ю., акад. НАПН
України, д-р техн. наук

Гардоцька Т., хабіліто-
ваний д-р наук (Польща)

Гліаш Н., д-р техн. наук,
(Румунія)

Коваленко О. Е., д-р пед. наук

Копитов Р. А., д-р інж.
наук (Латвія)

Кучабський О. Г., д-р наук
з держ. управ. (Польща)

Луговий В. І., акад. НАПН
України, д-р пед. наук

Масирова Р. Р., акад.
МАНПО, д-р пед. наук
(Казахстан)

Олав Аарна. д-р екон.
наук (Естонія)

Сєппо Холтга. д-р наук
(Фінляндія)

Фетинюк В. д-р економ.
наук (Молдова)

Держзвидання
Свідоцтво: КВ №1174
від 11.04.2024 р.

Засновники видання:
Національний технічний
університет „Харківський
політехнічний інститут”,
Харківський національний
педагогічний університет
ім .Г. С. Сковороди,
Українська інженерно-
педагогічна академія

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи:
НТУ “ХПІ” № 5 від
29.05.2024
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди
№ 7 від 29.06.2024
УПА № 11 від 12.06.2024

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

<i>Хрипунова А. Л., Воробйова Є. В.</i> Педагогічні технології формування екологічної компетентності у китайських магістрантів із інформаційних технологій	3
<i>Курбанова Х. Ш.</i> , Інноваційне освітнє середовище у закладах вищої освіти – педагогічна умова формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки.....	18
<i>Євтифієв А. С.</i> Сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів.....	31

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ

<i>Vachynska N. A., Tverytnykova O. Ye., Drozdova T. V., Demidova Yu. Ye., Salata H. V.</i> Educational services quality monitoring system as an important component of library and archive management	43
<i>Пономарьов О. С., Харченко А. О., Квасник О. В.</i> Відповідальність в системі атрибутивних рис лідера.....	56
<i>Афанасьєва Н. Є., Богдан Ж. Б., Ушакова І. М.</i> Гендерні особливості міжособистісної взаємодії в організації	65

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

<i>Богдан Ж. Б., Бєляєва Н. Є.</i> Адаптаційна трансформація психологічного захисту здобувачів вищої освіти.....	74
<i>Романовська О. О., Крутько Г. Р.</i> Проблема психологічної ізоляції та самотності в умовах війни	86
<i>Бєляєва Н. Є.</i> Особливості самооцінки та агресивності юнаків з різним рівнем інтернет-залежності	108

<i>Редакційна колегія:</i>	C O N T E N T S
Мороз В. М. , д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар, заст. гол. ред. з держ. упр.</i>)	
Бех І. Д. , академік НАПН України, д-р психол. наук	
Беспарточна О. І. , канд. пед. наук	
Большакова А. М. , д-р психол. наук	
Гордієнко-Митрофанова І. В. , д-р психол. Наук	
Грень Л. М. д-р наук держ.упр.	
Євтушенко Н. В. д-р. пед. наук	
Золотухіна С. Т. д. пед. наук	
Ігнатюк О. А. , д-р пед. наук	
Іонова О.М. , д-р пед. наук	
Кармінська-Белоброва М. В. , канд. наук з держ. упр.	
Квасник О. В. , канд. пед. наук	
Кузнєцов М. А. , д-р психол. наук	
Книш А. Є. канд. псих. наук	
Лозовой В. О. , д-р філос. наук	
Ничкало Н. Г. , академік НАПН України, д-р пед. наук	
Підбуцька Н. В. , заст. гол. ред., д-р псих. наук	
Поясок Т. Б. , д-р пед. наук	
Пономарьов О. С. , канд. техн. наук	
Резван О. О. , д-р пед. наук	
Рибалка В. В. , д-р псих. наук	
Сеник О. М. канд. псих. наук	
Савелюк Н. М. д-р. псих. наук	
Семенова А. В. д-р пед. наук	
Сисоєва С. О. , акад. НАПН України, д-р пед. наук	
Співак Л. М. , д-р псих.н.	
Тарароєв Я. В. , д-р філос. наук	
Труш О. О. , канд. наук з держ. упр.	
Штефан Л. А. д-р пед. наук	

Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiy_a_khpi@ukr.net	
	ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
	<i>Khrypunova A. L., Vorobieva Ye. V.</i> Pedagogical technologies for the formation of environmental competence in chinese master students in information technology 3
	<i>Kurbanova H. Sh.</i> Creation of an innovative educational environment in institutions of higher education - a pedagogical condition for the formation of the professional competence of future bachelors of chemical and technological training..... 18
	<i>Yevtyfiiev A. S.</i> Perception of Future Masters of Physical Culture and Sports of Readiness to Organize Health and Sports Events 31
	THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF RESEARCH OF LEADERSHIP PHENOMEN, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT SOCIAL OBJECT
	<i>Bachynska N. A., Tverytnykova O. Ye., Drozdova T. V., Demidova Yu. Ye., Salata H. V.</i> Educational services quality monitoring system as an important component of library and archive management 43
	<i>Ponomaryov O. S., Kharchenko A. O., Kvasnyk O. V.</i> Responsibility in the system of leader attributive traits..... 56
	<i>Afanasieva N. Ye., Bogdan Zh. B., Ushakova I. M.</i> Gender specificities of interpersonal interactions in organization 65
	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER SYSTEM EDUCATION AND ITS CONTENT
	<i>Bogdan Zh. B., Byelyayeva N. Ye.</i> Adaptive transformation of psychological defense in higher education students 74
	<i>Romanovska O. O., Krutko H. R.</i> The problem of psychological isolation and loneliness in the conditions of war 86
	<i>Byelyayeva N. Ye.</i> Characteristics of self-esteem and aggressiveness in young males with different levels of internet addiction 108

Теорія і практика управління соціальними системами: щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2024. – № 2. – 120 с.

Науково-практичному журналу “Теорія і практика управління соціальними системами” було присвоєно категорію Б наказом МОН України №886 від 02.07.2020 за спеціальностями 053 Психологія, 011 Освітні, педагогічні науки.

У квітні 2013 р. часопис “Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.), входить до бази Publons is a part of Web of Science Group

Журнал “Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал “Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до “ICI Journals Master List” (Scopus index) з індексом 69.65

© Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, 2024

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2024

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2024

Аліна Хрипунова

кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8485-135X>

E-mail: khripalina22@gmail.com

Євгенія Воробйова

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. Зязюна, Національний технічний університет

“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6269-578X>

E-mail: evorobjova@ukr.net

**ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ У КИТАЙСЬКИХ МАГІСТРАНТІВ ІЗ ІНФОРМАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Анотація: у статті розроблено педагогічну технологію формування екологічної компетентності китайських магістрів у сфері інформаційних технологій, які проходять навчання в українських університетах.

З'ясовано, що екологічна компетентність інженера у сфері інформаційних технологій є ключовою професійною компетентністю, яка передбачає його здатність створювати екологічно орієнтовані програмні продукти, які підтримують розробку і функціонування енергозберігаючих технологій, що забезпечують ефективний захист та відтворення навколишнього середовища.

Уточнено критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності майбутніх інженерів в галузі ІТ технологій. На основі аналізу було доведено, що під час навчання застосування розробленої педагогічної технології впливає на формування екологічної компетентності китайських магістрів у сфері ІТ. Визначено доцільність адаптації розробленої педагогічної технології до інших інженерних спеціальностей, які здобувають китайські студенти в українських університетах.

Ключові слова: екологічна компетентність; магістр; китайські інженери ІТ; педагогічна технологія; критерії; показники; особисті та професійні якості; позитивна мотивація; загально технічні та спеціальні знання; рефлексивні здібності.

Alina Khrypunova

PhD in pedagogy, associate professor, professor of pedagogy and psychology of social systems management department of the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: khripalina22@gmail.com

Yevheniia Vorobieva

PhD in pedagogy, associate professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: evorobjova@ukr.net

**PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF
ENVIRONMENTAL COMPETENCE IN CHINESE MASTER STUDENTS IN
INFORMATION TECHNOLOGY**

Abstract: this article develops a pedagogical technology for developing the environmental competence of Chinese masters in the field of information technology who are studying at Ukrainian universities.

It has been established that the environmental competence of an engineer in the field of information technology is a key professional competence, which presupposes his ability to create environmentally oriented software products that support the development and operation of energy-saving technologies that ensure effective protection and reproduction of the environment.

The criteria, indicators and levels of development of environmental competence of future engineers in the field of IT technologies have been clarified. Based on the analysis, it was proven that it is in the process of learning to use the developed pedagogical technology that the environmental competence of Chinese masters in the field of IT is formed. The feasibility of adapting the developed pedagogical technology to other engineering specialties obtained by Chinese students at Ukrainian universities has been determined.

Key words: environmental competence; master's degree; Chinese IT engineers; educational technology; criteria; indicators; personal and professional qualities; positive motivation; general technical and special knowledge; reflective abilities.

Alina Khrypunova, Yevheniia Vorobieva

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Pedagogical technologies for the formation of environmental competence in chinese master students in information technology”

***Problem setting.** The present environmental crisis in the People’s Republic of China (PRC) is total in nature and has a negative impact on the environment of all countries in the world. The environmental crisis is caused by a long-term policy of achieving maximum economic growth in the conditions of absolute population growth. The main source of pollution in China is carbon dioxide emissions from coal-fired power plants. China has reoriented “Education for sustainable development” to “Education for ecological civilization” in this regard. However, the current system of environmental*

education for engineers in China is not up to the challenge.

Therefore, the development of pedagogical technologies to enhance environmental education for engineers in China is relevant. Training of future specialists for effective environmental work in the course of their professional studies within the framework of a competence-based approach seems the most appropriate considering the current stage of civilization development.

***Resent research and publication analysis.** The analysis of psychological and pedagogical sources shows that the*

development of theoretical and methodological foundations for the professional competence formation of future engineers is addressed in the research of O. Romanovskiy (developed a competence-based approach in the course of fundamental training of future bachelor engineers); O. Hulai (defined methodological foundations for the professional competence formation of construction specialists), V. Petruk (developed pedagogical technologies for the competence formation in higher mathematics); S. Chupakhin (analyzed approaches to the professional competence formation of future communication engineers).

The issues of forming the environmental competence of engineers are reviewed in the studies of T. Lukashenko (formation of environmental competence of future chemical engineers in the course of studying specialised disciplines), A. Khrypunova (studying the process of forming environmental competence of future civil protection engineers), S. Tolochko, A. Shkodyn (formation of environmental competence of students of agrotechnical specialities).

Paper objective. The main objective of the article is to create a pedagogical technology for the environmental competence formation of future Chinese engineers in the field of IT technologies in the course of their master's training at Ukrainian universities.

It is necessary to solve the following challenges in order to achieve the intended objective, mainly: to determine the essence, components, indicators and levels of environmental competence of future Chinese IT engineers; to develop algorithms of pedagogical technology for the environmental competence formation and experimentally test its effectiveness.

Paper main body. The post-industrial stage of society's development and the 2.5-fold population growth in the existence of only one generation have led to a catastrophic decline in natural resources and the need to return a huge amount of waste to the environment. Therefore, the environmental competence of an IT engineer is defined as a key rather than a subject competence.

The analysis of various approaches to understanding the nature of environmental competence of engineers and the specifics of the IT engineer's activities shows that the environmental competence of an IT engineer is a key professional competence that implies student's ability to create environmentally oriented software products supporting the development and functioning of material and energy-saving technologies and ensure effective protection and reproduction of the environment.

It is worth noting that it is advisable to distinguish motivational, cognitive, activity and reflective components in the environmental competence structure of future engineers.

The preparatory, content-practical and analytical-resultative stages of the pedagogical technology for the environmental competence formation of future IT engineers are defined based on the theoretical analysis of existing approaches regarding the technologisation of environmental education. The preparatory stage is aimed at creating an appropriate scientific and methodological support for the process of forming the environmental competence of masters. The content-practical stage is aimed at developing all components of environmental competence. The analytical and resultative stage is devoted to the analysis and evaluation of the results obtained in order to correct them.

The motivational, personal, cognitive, procedural, reflective criteria for the formation of future engineers' environmental competence in the field of information technology are determined based on the observations of students' academic and extracurricular activities, their self-assessment and expert evaluation. Quantitative and qualitative indicators of these criteria reflect changes in the formation of future engineers' environmental competence.

Depending on the set of certain indicators display, the formation of students' environmental competence is differentiated into high, sufficient and low levels. The overall level of environmental competence is the average value among components levels of environmental competence formation.

Practical work using computer programs that modulate the operation of real laboratory equipment will play a crucial role in the development of students' skills taking into account the profile of the future activities of IT engineers.

Conclusions of the research. *A pedagogical technology for the environmental competence formation of future engineers in the field of information technology was developed and implemented. It includes the following: preparing appropriate scientific and methodological support for the process of forming students' environmental competence; stimulating positive motivation to acquire environmental competence; developing all*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Як свідчить аналіз результатів моніторингових звітів, сучасна екологічна криза в Китайській Народній Республіці (КНР) має тотальний характер, яка негативно впливає на зовнішнє середовище усіх країн світу [1]. Причиною екологічної кризи є довгострокова політика досягнення максимального економічного зростання в умовах абсолютного приросту населення [2,3]. З розвитком виробництва все більше багатств природи вилучається з доступних запасів, тому зростає вартість сировини та збільшуються обсяги викидів у навколишнє середовище. З приводу цього світові експерти вважають, що найбільшою екологічною проблемою Китаю є отруйний смог, який забруднює атмосферу та викликає чисельні захворювання населення. Основним джерелом забруднення в КНР є викиди вуглекислого газу від роботи вугільних теплових електричних станцій. Вважається, що 75 % річок мають сильне засмічення, а забрудненість підземних вод становить 90 % [3,4]. Джерелами забруднення є тверді побутові відходи, міські та промислові стоки,

components of environmental competence using various forms and methods of teaching (dialogue, project, training, test, game, etc.), organizing special activities. The technology of forming environmental competence provided for a variety of ways to train students.

The analysis of the experimental work results aimed at testing the effectiveness of the technology for the environmental competence formation of future engineers in the field of IT technologies confirmed the effectiveness of the implemented pedagogical technology and the feasibility of adapting the developed pedagogical technology to other engineering specialties studied by Chinese students in Ukrainian universities.

нафтопродукти, хімічні речовини (ртуть, феноли, миш'як). Обсяг неочищених стічних вод, що скидаються в акваторію країни, обчислюється мільярдами тон. З цього стає зрозуміло, що такі водні ресурси не придатні не тільки для пиття, а й для побутових потреб. У зв'язку з цим виникає ще одна екологічна проблема – дефіцит питної води.

Для виправлення ситуації у 2003 році Китай офіційно створив систему екологічної освіти, починаючи від вищих навчальних закладів і закінчуючи початковою та середньою школами [5]. Після 17-го Національного з'їзду Комуністичної партії Китаю в жовтні 2007 року, була запропонована система довгострокових дій, яка спрямована на розвиток екологічної цивілізації та національно екологічної освіти. З цього приводу в Китаї було переорієнтовано "Освіту для сталого розвитку" на "Освіту для екологічної цивілізації". Проте існуюча в КНР система екологічної освіти інженерів не вирішує поставлені перед нею завдання. Передусім це зумовлено тим, що екологічна освіта в КНР має факультативний характер та розвивається окремо від обов'язкового освітнього контенту.

Таким чином є актуальною розробка педагогічних технологій з

розвитку екологічної освіти інженерів в КНР. Особливо значущою ця проблематика є для підготовки сучасних інженерів із КНР в Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”. Адже, як свідчить статистика приймальних кампаній останніх років, китайські студенти складають переважну більшість іноземного контингенту українських закладів вищої освіти [28]. Найбільш доцільно на сучасному етапі розвитку цивілізації підготувати майбутнього фахівця до ефективної екологічної роботи в процесі його професійного навчання в рамках компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Аналіз психолого-педагогічних джерел засвідчує, що питанням розробки теоретико-методичних засад формування професійної компетентності фахівців майбутніх інженерів присвячені дослідження О. Романовського (розроблено компетентнісний підхід в процесі фундаментальної підготовки майбутніх інженерів-бакалаврів) [6]; О. Гулай (визначені методичні основи формування фундаментальної складової професійної компетентності фахівців будівельного профілю) [7], В. Петрук (розглянуті педагогічні технології формування компетентності в галузі вищої математики) [8]; С. Чупахін (проаналізовані підходи до формування професійної компетентності майбутніх інженерів-зв’язківців) [9].

Питанням екологічної підготовки студентів вищих навчальних закладів присвячені дослідження Н. Єфіменко (формування екологічної культури) [10], І. Солошича (формування екологічних знань) [11], Л. Тітаренко (розробка засад формування екологічної компетентності студентів) [12].

Питанням формування екологічної компетентності інженерів присвячені дослідження Т. Лукашенко (формування

екологічної компетентності майбутніх інженерів хімічних спеціальностей у процесі вивчення фахових дисциплін) [13], О. Герасимчука (особливості технології формування екологічної компетентності майбутніх гірничих інженерів) [14], Н. Черновола (аналіз педагогічних умов формування екологічної компетентності майбутніх інженерів у процесі технологічних практик) [15], А. Хрипунової (дослідження процесу формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-фахівців цивільного захисту) [16], С. Толочко, А. Шкодин (формування екологічної компетентності студентів агротехнічних спеціальностей) [17], Г. Будагьянц (педагогічні умови формування екологічної компетентності інженерів в галузі енергетики) [18]. Таким чином, актуальність дослідження є очевидною, особливо у роботах вітчизняних вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Огляд відповідних досліджень і публікацій показує, що процес формування екологічної компетентності інженерів в українських університетах розглядається у контексті їх подальшої професійної діяльності в українській промисловості. Процес формування екологічної компетентності майбутніх інженерів КНР, які навчаються в українських університетах ще не став предметом спеціального наукового дослідження. Особливо це необхідно для підготовки інженерів у сфері ІТ-технологій, оскільки ці фахівці працюють у будь-якій галузі. Цю проблему найбільш доцільно вирішувати в процесі магістерської підготовки студентів, коли базові профільні знання вже сформовані під час навчання студентів на бакалаврському рівні. При цьому необхідно розв’язати суперечності, які об’єктивно існують у теорії та практиці педагогіки, а саме між вимогами до інженера КНР як суб’єкта екологічно чистої діяльності та існуючою системою

підготовки магістрів в Українських вищих навчальних закладах. Таким чином розробка педагогічної технології формування екологічної компетентності майбутніх китайських інженерів в області ІТ, які проходять навчання в українських університетах, є актуальною і має значне теоретичне та практичне значення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в створенні педагогічної технології формування екологічної компетентності майбутніх китайських інженерів в галузі ІТ технологій в процесі їх магістерської підготовки в українських університетах. Для досягнення означеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність, компоненти, показники та рівні сформованості екологічної компетентності майбутніх китайських ІТ-інженерів; розробити алгоритми педагогічної технології формування екологічної компетентності та експериментально перевірити її ефективність.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Постіндустріальна стадія розвитку суспільства та зростання кількості населення землі при існуванні тільки одного покоління привели до катастрофічного зменшення природних ресурсів та необхідності повернення у зовнішнє середовище гігантської кількості відходів. Ці фактори поряд із глобалізацією світової економіки та появою єдиної світової інформаційної системи зумовило необхідність адаптації інженерної освіти в галузі інформаційних технологій до нових проблем суспільства, серед яких найбільш актуальними є екологічні. Тому екологічна компетентність інженера в галузі інформаційних технологій визначається як ключова, а не предметна компетентність. Аналіз різних підходів до розуміння сутності екологічної компетентності інженерів [11-18] та специфіки діяльності

ІТ-інженера [19] показує, що екологічна компетентність інженера у сфері інформаційних технологій є ключовою професійною компетентністю, що передбачає його здатність створювати екологічно орієнтовані програмні продукти, які підтримують розробку і функціонування матеріало- та енергозберігаючих технологій та забезпечують ефективний захист та відтворення навколишнього середовища.

Варто зауважити, що в структурі екологічної компетентності майбутніх інженерів доцільно виділити мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний компоненти.

Мотиваційний компонент передбачає орієнтацію студентів на здійснення екологічно-орієнтованої діяльності та потребує формування комплексу професійно та особистісно значущих якостей (гуманізму, громадянськості, відповідальності, вимогливості, принциповості, ініціативності, толерантності), інтересу до проблем збереження навколишнього природного середовища, усвідомлення важливості екологічної компетентності, мотивації до самоосвіти та самовдосконалення.

Формування когнітивної компоненти екологічної компетентності передбачає засвоєння знань, щодо: впливу на довкілля підприємств традиційної енергетики та основних галузей промислового виробництва; основних напрямків інженерного вирішення екологічних проблем, пов'язаних із очисткою газоподібних, рідких викидів та твердих відходів; основних напрямів екологічно доцільного розвитку технологій галузей промисловості та енергетики, насамперед, перехід до екологічно чистих відновлюваних джерел енергії, матеріало – та енергозберігаючих, безвідхідних та маловідхідних технологій. Окрім засвоєння вказаного обсягу знань, студенти повинні систематизувати отримані знання та мати відповідне екологічне мислення, що забезпечується конструктивним рівнем застосування знань.

Формування діяльнісного компоненту екологічної компетентності, передбачає: оволодіння вміннями та навичками роботи зі сучасними автоматизованими приладами моніторингу навколишнього середовища; оволодіння комп'ютерними програмами, які допомагають у обробці отриманих результатів моніторингу навколишнього середовища; комп'ютерне моделювання впливу техногенних чинників на навколишнє середовище; практичне впровадження в комп'ютерні програми, що розробляються сучасні технології інженерного захисту навколишнього середовища; використання при створенні комп'ютерних програм алгоритмів, заснованих на використанні новітніх безвідходних та матеріало- й енергозберігаючих технологій; використання при створенні комп'ютерних програм алгоритмів роботи енергетичних систем екологічно чистих відновлюваних джерел енергії.

Формування рефлексивної компоненти екологічної компетентності передбачає: наявність у студентів рефлексивного типу мислення, який дозволяє проводити професійний самоаналіз, без якого не можливий активний саморозвиток та свідоме формування професійно значущих якостей; освоєння студентами методологічних принципів проведення самоосвіти; набуття практичних навичок самостійної роботи. Самопізнавальний тип мислення включає здатність особистості до самоспостереження, самопізнання, самоаналізу, самооцінки та самосвідомості.

На основі теоретичного аналізу підходів до технологізації екологічної освіти [20, 21], що існують сьогодні, визначено підготовчий, змістовно-практичний та аналітико-результативний етапи педагогічної технології формування екологічної компетентності майбутніх інженерів інформаційних технологій. Підготовчий етап спрямований на створення відповідного науково-

методичного забезпечення процесу формування екологічної компетентності магістрів. Змістовно-практичний етап спрямований на розвиток усіх компонентів екологічної компетентності. Аналітико-результативний етап присвячений аналізу та оцінці отриманих результатів із метою їх коригування.

На основі спостережень за навчальною та позанавчальною діяльністю студентів, їхньої самооцінки та експертних оцінок визначено мотиваційний, особистісний, когнітивний, процесуальний, рефлексивний критерії сформованості екологічної компетентності майбутніх інженерів у сфері інформаційних технологій. Кількісні та якісні показники цих критеріїв відображають зміни у формуванні екологічної компетентності майбутніх інженерів.

Сформованість мотиваційної компоненти відображають такі показники як: ставлення до питання збереження природи як цінності; стійкий інтерес до оволодіння екологічною компетентністю; наполегливе виявлення особистісно значущих якостей (гуманізм, громадянськість, відповідальність, вимогливість, принциповість, ініціативність, толерантність).

Когнітивний компонент характеризує такий показник як формування системи технічно-орієнтованих екологічних знань (повнота та рівень засвоєння).

Діяльнісний компонент характеризують такі показники як нормативно-конструкторські навички з розробки програми контролю дотримання екологічної нормативної бази на промислових та цивільних об'єктах, та організаційно-виконавчі навички, які передбачають створення програмних алгоритмів забезпечення заходів із інженерного захисту довкілля, впровадження екологічно безпечних промислових технологій та відновлюваних джерел енергій, застосування технічних засобів ліквідації екологічно небезпечних надзвичайних ситуацій.

Рефлексивний компонент характеризує показник здатності до рефлексії.

Залежно від прояву комплексу визначених показників сформованість екологічної компетентності студентів диференційовано за високим, достатнім, та низьким рівнями. Загальний рівень екологічної компетентності є середнім значенням рівнів сформованості компонентів екологічної компетентності.

Дослідження було проведено нами протягом 2022/2023 навчального року на базі Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (НТУ “ХПІ”) в навчально-науковому інституті комп’ютерних наук та інформаційних технологій серед китайських студентів, які навчаються на другому рівні освіти за освітньо-професійною програмою “Інженерія програмного забезпечення”.

На підготовчому етапі було проведено доповнення змісту навчальних дисциплін підготовки магістрів із інженерії програмного забезпечення питаннями екологічного характеру; проектування спецкурсу, спрямованого на формування екологічної компетентності студентів; розробку комп’ютерних програм; створення комп’ютерної бази даних у галузі технічної екології; корегування планів переддипломної практики та тематики дипломних та курсових робіт. Було встановлено можливість цілеспрямованого використання екологічного, морального та естетичного потенціалу дисципліни загальної підготовки “Інноваційне підприємництво та управління стартап проектами”, “Іноземна мова за професійним спрямуванням” та дисципліни спеціальної підготовки “Основи наукових досліджень”.

Для ефективного освоєння технічно орієнтованих екологічних знань нами був розроблений спецкурс “Шляхи вирішення глобальних екологічних проблем”, який доцільно вводити на рівні підготовки магістрів після вивчення на рівні бакалаврської підготовки традиційного

курсу “Екологія”, який формує загальнолюдську екологічну компетентність. Незважаючи на те, що лекційний курс “Екологія” не дає технічних знань, орієнтованих на майбутню екологічно спрямовану професійну діяльність інженерів інформаційних технологій, він безумовно є підґрунтям для подальшого засвоєння спецкурсу “Шляхи вирішення глобальних екологічних проблем”. Зміст спецкурсу був спрямований на вивчення і застосування студентами сучасних концептуальних основ і методологічних підходів, орієнтованих на вирішення проблеми забезпечення безпеки і стійкої взаємодії людини з природним середовищем. Спецкурс також передбачав формування у студентів природоохоронного й екологічного світогляду. У спецкурсі було передбачено розгляд методологічних принципів кількісної оцінки різнорідних небезпек, їх порівняння між собою в єдиній шкалі й ранжирування на основі аналізу екологічного ризику для визначення пріоритетних напрямів його зниження і прогнозування шляхів сталого та безпечного розвитку людства. Спецкурс надавав можливість аналізу ролі техногенних систем у проблемі безпечного розвитку суспільства. На основі викладених принципів було дано класифікацію й опис найбільш важливих техногенних чинників, що впливають на навколишнє середовище, методів контролю за станом навколишнього середовища і засобів, що обмежують негативний вплив виробництва на навколишнє середовище. У спецкурсі дано уявлення про комплексний вплив техногенних систем на природне середовище та про методи оцінки екологічного ризику, що виникає, проаналізовано основні напрямки зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище шляхом використання матеріало- та енегозберезувальних технологій, маловідхідних та безвідхідних технологій.

Успішне засвоєння технічно-орієнтованого, заснованого на фізико-

математичному категоріальному та процесуальному апараті спецкурсу не можливо без використання особистісно орієнтованих активних форм [22] та методів навчання [23,24]. Ми вважаємо доцільним для формування екологічної компетентності як активні методи навчання використовувати проблемні лекції [25] та лекції-візуалізації [26]. Так при викладенні спецкурсу були запроваджені наступні проблемні лекції: “Принципи енергозбереження”, “Енерго-екологічні проблеми та відновлювані джерела енергії”, “Альтернативні види пального”. В якості лекцій-візуалізацій були запроваджені лекції на теми: “Зменшення забруднення навколишнього середовища шляхом використання вітроенергетичних установок” та “Використання систем сонячних теплових колекторів для теплопостачання промислових та цивільних об’єктів”.

Когнітивний компонент екологічної компетентності, окрім здобуття студентами екологічних знань, передбачає формування екологічного мислення, що забезпечується відповідним рівнем засвоєння знань. Тому необхідно, щоб студенти були в змозі виділяти, аналізувати, порівнювати, класифікувати екологічні небезпеки, прогнозувати вплив техногенних чинників на екологічний стан навколишнього середовища, моделювати інженерні заходи зі захисту навколишнього середовища, оцінювати екологічну ефективність від запровадження екологічно чистих відновлюваних джерел енергії. Важливим елементом формування високого рівня засвоєння знань є діалогово-дискусійні семінарські заняття [27], що включають у себе дискусії і дебати з актуальних екологічних проблем, метод “мозкового штурму”, “круглі столи”, “аналіз конкретних ситуацій”. Лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, а семінарські заняття спрямовані на розширення та деталізацію цих знань, на формування й закріплення навичок професійної діяльності.

Метод “мозкового штурму” був використаний при проведенні семінарського заняття “Екологічні та економічно-технічні аспекти використання альтернативних видів пального”. Метод “круглого столу” був використаний при проведенні семінарського заняття “Відновлювані екологічно чисті джерела енергії для КНР або для розвинутих країн світу?”. Метод “Аналіз конкретних ситуацій” був використаний при проведенні семінарського заняття “Проектування енергозберігаючих заходів та широке впровадження на Харківщині відновлюваних джерел енергії”.

Стандартним підходом до формування практичних умінь та навичок, які служать основою технологічної грамотності майбутнього інженера під час навчання у вищому навчальному закладі, є розробка системи відповідних практичних занять. У практичних роботах здійснюється інтеграція теоретико-методологічних знань із практичними вміннями й навичками студентів в умовах того або іншого ступеня близькості до реальної професійної діяльності. Особливу роль у ній відіграє спільна групова робота. Так при викладанні спецкурсу були запроваджені наступні практичні роботи “Визначення ефективності сонячного теплового колектору”, “Експериментальне визначення ефективності фотоелектричного перетворювача”, “Технічні основи застосування фотоелектричних модулів”, “Технічні основи застосування систем сонячних теплових колекторів для гарячого водопостачання”.

Ураховуючи профіль майбутньої діяльності інженерів ІТ, практичних робіт зі спецкурсу, найважливішу роль у формуванні вказаних умінь будуть відігравати практичні роботи з використанням комп’ютерних програм, що модулюють роботу реального лабораторного обладнання. Це потребувало створення програмного комплексу для означених практичних робіт із елементами імітаційного моделювання та ігрових

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

навчальних комп'ютерних технологій. Оскільки при виконанні курсових робіт магістрів передбачено створення програм, то тематика для створення програм передбачала їх екологічне спрямування. Таким чином питання комп'ютерної та екологічної підготовки вирішувалося одночасно. Незважаючи на високий рівень відтворення реальності в практичних роботах із використанням комп'ютерного моделювання, максимальний ступінь наближення до майбутньої професійної діяльності досягається при проходженні навчальної практики на конкретних робочих посадах. Досвід практичної роботи традиційно здобувається у процесі навчальної практики. Навчальним планом підготовки магістрів передбачено переддипломна практика, тому в програму практики було включено відповідні екологічні завдання.

Протягом 2022/2023 років на базі Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (НТУ "ХПІ") було проведено педагогічний експеримент. До експерименту було залучено 40 студентів з КНР, які навчалися за спеціальністю "Комп'ютерна інженерія". Експеримент проводився у природних умовах, не порушаючи логіки й ходу навчально-виховного процесу. Проведений нами теоретичний аналіз структури екологічної компетентності майбутніх інженерів ІТ та визначення чинників, які впливають на її формування, стали основою розробки програми для педагогічного експерименту та визначили його етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. Для перевірки різних способів формування екологічної компетентності нами було утворено дві експериментальні групи: група один (20 осіб), група два (20 осіб). У групі один здійснювалася перевірка ефективності формування екологічної компетентності студентів у процесі вивчення дисциплін навчального плану в яких були теми, які акцентовані на вирішенні екологічних

проблем. Це дисципліни загальної підготовки, "Інноваційне підприємництво та управління стартап проектами", "Іноземна мова за професійним спрямуванням", "Інтелектуальна власність". Також дисципліна зі спеціальної підготовки "Основи наукових досліджень". Крім того, при виконанні курсових робіт магістрів передбачено створення комп'ютерних програм, тематика яких має екологічне спрямування. Також для цієї групи студентів в програму переддипломної практики були включені відповідні екологічні завдання. У групі два, окрім зазначеної у групі один роботи, було введено розроблений на кафедрі мікро- та наноелектроніки НТУ "ХПІ" спецкурс "Шляхи вирішення глобальних екологічних проблем".

Констатувальний етап педагогічного експерименту було зорієнтовано на виявлення вихідного рівня екологічної компетентності магістрів із спеціальності "Комп'ютерна інженерія", оскільки в подальшому це дозволяло вивчати динаміку впливу застосованої педагогічної технології на сформованість екологічної компетентності майбутніх інженерів ІТ. Визначення рівня екологічної компетентності студентів та його часової динаміки в освітньому просторі відбувалося шляхом експериментального визначення показників розроблених нами критеріїв. Для визначення вихідного рівня сформованості мотивації розвитку екологічної компетентності ми використовували анкетування студентів, яке дозволило: визначити ступінь особистої відповідальності за вирішення екологічних проблем, ставлення особистості до питання збереження природи, у особистості зацікавленості щодо вирішення екологічних проблем, дослідити мотиви, які спонукають студентів до формування екологічної компетентності, визначити потребу студентів у інформації екологічного характеру, наявність у них реального досвіду екологічної діяльності. Для цього було розроблено кілька видів анкет англійською мовою за допомогою Microsoft

Office Forms. Такий формат опитування був обраний через те, що навчання проводиться англійською мовою, а студенти краще сприймають саме електронні опитувальники, де можуть уважно прочитати питання англійською та коректно відповісти на питання. Опитування студентів дозволило виявити інтенсивність емоційно-ціннісного ставлення студентів до природи та екологічних проблем, визначити особистісну потребу формування екологічної компетентності, оцінити фактори, які впливають на формування екологічної компетентності. На основі самооцінки й оцінки студентів один одного було визначено сформованість професійно й особистісно значущих якостей (гуманізму, громадянськості, відповідальності, вимогливості, принциповості, ініціативності, толерантності), а також вихідний рівень здатності до рефлексії. За допомогою дидактичних тестів було з'ясовано ступінь володіння студентами основними екологічними поняттями, обсяг, систематизованість знань про сучасні екологічні проблеми, вплив техногенних чинників на стан навколишнього середовища, технологічні напрями подолання перманентної екологічної кризи тощо. Експериментальні дослідження виявили низький рівень вихідного рівня екологічної компетентності в експериментальних групах та необхідність впровадження розробленої педагогічної технології.

Під час формувального етапу педагогічного експерименту здійснювалася перевірка науково обґрунтованої технології формування екологічної компетентності майбутніх китайських інженерів ІТ. Аналіз результатів експериментальної роботи, спрямованої на перевірку ефективності технології формування екологічної компетентності майбутніх інженерів ІТ показав, що обидва способи формування екологічної компетентності забезпечили сформованість усіх компонентів екологічної компетентності студентів.

Розкрито конкретні зміни, що відбулися в різних групах. Перший спосіб

не забезпечив достатньою мірою сформованість діяльнісного та рефлексивного показників екологічної компетентності. Після проведення експерименту сформованість екологічної компетентності на високому і достатньому рівнях виявили 59,3 % студентів групи один, 69,0 % – групи два (до експерименту відповідно 11,1 % і 13,8 %), що пояснюється ефективністю розробленої технології формування екологічної компетентності майбутніх інженерів у галузі інформаційних технологій. Такий спосіб забезпечив засвоєння студентами системи технічних і спеціальних екологічних знань, також сукупності екологічно-технологічних умінь, які сприяли усвідомленню професійних дій, спрямованих на розвиток особистісно-професійних якостей та здатності до рефлексії власної діяльності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Уточнено критерії, показники та рівні сформованості екологічної компетентності майбутніх інженерів у галузі ІТ технологій.

Розроблено та впроваджено педагогічну технологію формування екологічної компетентності майбутніх інженерів у галузі інформаційних технологій, яка включала: підготовку відповідного науково-методичного забезпечення процесу формування екологічної компетентності студентів; стимулювання позитивної мотивації щодо набуття екологічної компетентності; розвиток усіх компонентів екологічної компетентності через використання різноманітних форм і методів навчання (діалогових, проектних, тренінгових, тестових, ігрових та ін.), організацію спеціальної діяльності практично-екологічної спрямованості в процесі переддипломної практики; аналіз й оцінку отриманих результатів.

Технологія формування екологічної компетентності передбачала варіативність способів підготовки студентів. Для першої

групи це відбувалося шляхом включення в процес вивчення дисциплін загальної підготовки “Інноваційне підприємництво та управління стартап проектами”, “Іноземна мова за професійним спрямуванням”, “Інтелектуальна власність” та дисципліни спеціальної підготовки “Основи наукових досліджень” питань екологічного характеру. При виконанні курсових та дипломних робіт магістрів було передбачено створення комп’ютерних програм, тематика яких має екологічне спрямування. В програму переддипломної практики були включені відповідні екологічні завдання. Для інформаційного забезпечення формування екологічної компетентності були використані питання екологічного характеру. В другій групі поряд з роботою,

що здійснювалася у першій групі, було впроваджено спецкурс “Шляхи вирішення глобальних екологічних проблем”.

Аналіз результатів експериментальної роботи, спрямованої на перевірку ефективності технології формування екологічної компетентності майбутніх інженерів у галузі ІТ, підтвердив ефективність запровадженої педагогічної технології та доцільність адаптації розробленої педагогічної технології до інших інженерних спеціальностей, які здобувають китайські студенти в українських університетах.

Подальший розвиток даного дослідження вбачаємо у розробці системи педагогічних технологій для майбутніх інженерів КНР хімічної галузі, які також проходять підготовку в НТУ “ХП”.

Список літератури

1. Zabielskis, P (2014), “Environmental Problems in China: Issues and Prospect: training”, *Social Issues in China*. p. 257 – 280

2. Zabielskis, P (2014), “Environmental Problems in China: Issues and Prospect: training”, *Social Issues in China*. p. 257 – 280

3. Jianguo, L., Diamond, J. (2005), “China's environment in a globalizing world”, *Nature*, vol. 435, p. 179 – 1186

4. Xiaochun, Z., Jiang, M., Zhang, W. (2022), “The Impact of Environmental Pollution and Economic Growth on Public Health: education. Public Health”, *Environmental health and Exposome*, vol. 10, China, p. 1 – 9

5. Haidong, K. (2009), “Environment and Health in China: Challenges and Opportunities”, *Environ Health Perspect*, p. 530

6. Chen, J. (2020), “Environmental education, knowledge and awareness in China: The case of Xiamen University students”, *ASIA Network Exchange: journal of Asia, Liberal Arts Studies*, p. 54 – 72

7. Романовський О., Ігнатюк О., Гура Т., Грень Л., Солодавік Т.

Компетентнісний підхід у процесі професійної та фундаментальної підготовки майбутніх інженерів-бакалаврів в умовах освітніх трансформацій / О. Романовський, О. Ігнатюк, Т. Гура, Л. Грень, Т. Солодавік // *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. – 2023. – № 4. – С. 3 – 19

8. Гулай О. Методичні засади формування фундаментальної складової професійної компетентності фахівців будівельного профілю / О. Гулай // *Монографія*. – за наук. ред. докт. пед. наук, проф. Л. М. Романишиної – Луцьк: РВВ ЛНТУ. – 2013. – С. 296

9. Petruk, V. (2005), “Forging new partnerships with Cases, Simulations, Games and other Interactive Methods”, *Teaching for eign mathematics' using Games*, Boston: WACRA, pp. 221 – 225

10. Чупахін С. Формування професійної компетентності майбутніх інженерів-зв’язківців в процесі вивчення спеціальних дисциплін / С. Чупахін // *дис. канд. пед. наук: 13.00.04*. – Київ – 2018. – с. 247

11. Єфіменко Н. Формування екологічної культури студентів /

- Н. Єфіменко // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. – Харків: ХДПУ. – 1998. – Вип. 6. – С. 100 – 104
12. Солошич І. Аналіз змісту екологічних знань інженерів-електромеханіків у професійній діяльності / І. Солошич // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. – Харків: Нормальні ціни. – 2005. – Вип. 10. – с. 135 – 141
13. Тітаренко Л. Готовність до екологічної діяльності як засада формування екологічної компетентності студентів / Л. Тітаренко // дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – Київ. – 2001. – с. 2
14. Лукашенко Т. Формування екологічної компетентності майбутніх інженерів хімічних спеціальностей у процесі вивчення фахових дисциплін / Т. Лукашенко // дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – Київ. – 2014. – с. 187
15. Герасимчук О. Особливості технології формування екологічної компетентності майбутніх гірничих інженерів / О. Герасимчук О // Вісник Житомирського Державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – 2023. – № 2 (93). – С. 52 – 57
16. Черновол Н. Педагогічні умови формування екологічної компетентності майбутніх інженерів у процесі технологічних практик / Н. Черновол // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2010. – Вип. 3. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrps_2010_3_17
17. Хрипунова А. Компоненти та критерії сформованості екологічної компетентності майбутніх інженерів – фахівців цивільного захисту / А. Хрипунова // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія. – 2009. – Вип. 22 – 23. – с. 420 – 425
18. Толочко С., Шкодин А. Формування екологічної компетентності студентів агротехнічних спеціальностей ВНЗ / С. Толочко, А. Шкодин / Екологічні науки. – 2017. – № 22 – 23. – с. 165 – 172
19. Будагьянц Г. Педагогічні умови формування екологічної компетентності інженерів в галузі енергетики / Г. Будагьянц // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб. наук. пр. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія. – 2009. – Вип. 22 – 23. – с. 25 – 31
20. Гура О. Основні сфери реалізації фахівців ІТ на сучасному ринку праці: аналіз професійних вимог / О. Гура // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. Сухомлинського. – Педагогічні науки. – 2017. – Вип. 2 (57). с. 166 – 170
21. Klingsted, G. (1998), “Developing instructional modules for individualized instruction”, Educational technology, no. 11, pp. 73 – 84
22. Прокопенко І. Педагогічні технології / І. Прокопенко // Навчальний посібник. – Рідна школа. – 2006. – № 7 – С. 10 – 13
23. Пехота О., Старцева А. Особисто орієнтоване навчання: підготовка вчителя / О. Пехота, А. Старцева // Монографія. – Миколаїв: “Шліон”. – 2006. – С. 272
24. Євдокімов В. Технологія особистісно орієнтованого навчання, як інноваційне педагогічне явище / В. Євдокімов // Новий колегіум: науковий інформаційний журнал. – Харків. – 2007. – № 5 – С. 20-26
25. Радченко М., Голубева М., Бахтіярова Х. Засоби активізації пізнавальної діяльності студентів на лекціях / М. Радченко, М. Голубева, Х. Бахтіярова // Наукові записки. – Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота, 2015. – Т. 175. – С. 29 – 32
26. Багрій К. Проблемні лекції як спосіб формування у студентів творчого підходу до навчання / К. Багрій // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. – 2013. – Вип. 3. – С. 337 – 340. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_3_62

27. Голуб Н. Проблема взаємодії викладача та студентів у процесі лекції-візуалізації. / Н. Голуб // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2018. – № 3. – С. 161 – 167

28. Якубовська Л. Використання навчально-рольових ігор професійної спрямованості у процесі навчання іноземної мови майбутніх офіцерів-прикордонників / Л. Якубовська // Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. “Теорія та методика професійної освіти”. – Хмельницький. – 2002. – С. 18

29. Попри війну іноземні студенти продовжують обирати навчання в Україні і радять її своїм друзям. – дослідження УДЦМО. – 2024. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rubryka.com/2024/04/23/popry-vijnu-inozemni-studenty-prodovzhuyut-obyraty-navchannya-v-ukrayini-i-radyat-yiyi-svoyim-druzyam-doslidzhennya-udtsmo/>

References:

1. Zabielskis, P (2014), “Environmental Problems in China: Issues and Prospect: training”, *Social Issues in China*. p. 257 – 280

2. Zabielskis, P (2014), “Environmental Problems in China: Issues and Prospect: training”, *Social Issues in China*. p. 257 – 280

3. Jianguo, L., Diamond, J. (2005), “China's environment in a globalizing world”, *Nature*, vol. 435, p. 179 – 1186

4. Xiaochun, Z., Jiang, M., Zhang, W. (2022), “The Impact of Environmental Pollution and Economic Growth on Public Health: education. Public Health”, *Environmental health and Exposome*, vol. 10, China, p. 1 – 9

5. Haidong, K. (2009), “Environment and Health in China: Challenges and Opportunities”, *Environ Health Perspect*, p. 530

6. Chen, J. (2020), “Environmental education, knowledge and awareness in

China: The case of Xiamen University students”, *ASIA Network Exchange: journal of Asia, Liberal Arts Studies*, p. 54 – 72

7. Romanovsky, O., Ignatyuk, O., Gura, T., Gren, L., Solodavnik, T. (2023), “Competence-based approach in the process of professional and fundamental training of future bachelor engineers in the context of educational transformations”, *Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, no. 4, pp. 3 – 19

8. Gulay, O. (2013), “Methodological principles of formation of the fundamental component of professional competence of construction specialists”, *Monograph*, ed. by L. Romanishina, Lutsk: Lviv National Technical University, p. 296

9. Petruk, V. (2005), “Forging new partnerships with Cases, Simulations”, *Games and other Interactive Methods*”, *Teaching for eign mathematics' using Games*, Boston: WACRA, pp. 221 – 225

10. Chupakhin, S. (2018), “Formation of professional competence of future communication engineers in the process of studying special disciplines”, *Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04.*, Kyiv, p. 247

11. Efimenko, N. (1998), “Formation of students' ecological culture”, *Means of educational and research work: Collection of scientific articles*, Kharkiv: KhSPU, is. 6, pp. 100 – 104

12. Soloshych, I. (2005), “Analysis of the content of environmental knowledge of electromechanical engineers in professional activity”, *Problems of engineering and pedagogical education: Collection of scientific papers*, Kharkiv: Normal Prices, is 10, pp. 135 – 141

13. Titarenko, L. (2001), “Readiness for environmental activities as a basis for the formation of students' environmental competence”, *Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04.*, Kyiv, 2001, p. 2

14. Lukashenko, T. (2014), “Formation of ecological competence of future engineers of chemical specialties in the

- process of studying professional disciplines”, Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04., Kyiv, p. 187
15. Gerasymchuk, O. (2023), “Features of the technology of forming the environmental competence of future mining engineers”, Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Pedagogical Sciences, no. 2 (93), pp. 52 – 57
16. Chernovol, N. (2010), “Pedagogical conditions for the formation of environmental competence of future engineers in the process of technological practices”, Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, is 3, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_3_17
17. Khrypunova, A. (2009), “Components and criteria for the formation of environmental competence of future engineers – civil defense specialists”, Problems of engineering and pedagogical education: a collection of scientific papers, Kharkiv: Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy. – is. 22 – 23, pp 420 – 425
18. Tolochko, S., Shkodin, A. (2017), “Formation of environmental competence of students of agrotechnical specialties of higher education institutions”, Ecological sciences, no. 22 – 23, pp. 165 – 172
19. Budagyants, G. (2009), “Pedagogical conditions for the formation of environmental competence of engineers in the field of energy”, Problems of engineering and pedagogical education: Collection of scientific papers, Kharkiv: Ukrainian Academy of Engineering and Pedagogy, is. 22 – 23, pp. 25 – 31
20. Gura, O. (2017), “The main areas of realization of IT specialists in the modern labor market: analysis of professional requirements”, Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. Sukhomlynsky. Pedagogical sciences, is. 2 (57), pp. 166 – 170
21. Klingsted, G. (1998), “Developing instructional modules for individualized instruction”, Educational technology, pp. 73 – 84
22. Prokopenko, I. (2006), “Pedagogical technologies”, Study guide, Ridna shkola, no. 7, pp. 10 – 13
23. Pekhota, O., Startseva, A (2006), “Personally oriented training: teacher training”, Monograph, Mykolaiv: Shlion Publishing House, p. 272
24. Evdokimov, V. (2007), “Technology of personality-oriented learning as an innovative pedagogical phenomenon”, New Collegium: scientific information journal, Kharkiv, no. 5 pp. 20 – 26
25. Radchenko, M., Golubeva, M., Bakhtiyarova, H. (2015), “Means of activating students' cognitive activity at lectures”, Scientific notes, Pedagogical, psychological sciences and social work, vol. 175, pp. 29 – 32
26. Bahriy, K. (2013), “Problem lectures as a way to form students' creative approach to learning”, Bulletin of the Chernivtsi Institute of Trade and Economics. Economic Sciences, is. 3, pp. 337 – 340, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_3_62
27. Golub, N. (2018), “Problem of interaction between teacher and students in the process of lecture-visualization”, Psychological and pedagogical sciences, no. 3, pp. 161 – 167
28. Yakubovska, L. (2002), “The use of educational and role-playing games of professional orientation in the process of teaching a foreign language to future border guard officers”, Thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.04., “Theory and Methods of Vocational Education”, Khmelnytskyi, p. 18
29. “Despite the war, foreign students continue to choose to study in Ukraine and recommend it to their friends”, (2024), UDCMO research, available at: <https://rubryka.com/2024/04/23/popry-vijnunozemni-studenty-prodovzhuyut-obyratynavchannya-v-ukrayini-i-radyat-yiyi-svoyimdruzyam-doslidzhennya-udtsmo/>

Халіда Курбанова

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім.
академіка І. Зязюна, Національний технічний університет, “Харківський політехнічний
інститут”; Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8604-7060>

E-mail: kuntesterr@gmail.com

ІННОВАЦІЙНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ – ПЕДАГОГІЧНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ХІМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація: у статті обґрунтовано думку щодо створення інноваційного освітнього середовища у закладах вищої освіти як однієї з педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки; розкрито погляди науковців на підготовку фахівців нової якості; наведено визначення таких понять, як “інноваційна освіта”, “педагогічні інновації”; наведено технологічну складову формування інноваційного освітнього середовища у ЗВО, основні завдання наукової та інноваційної діяльності університету; розглянуто застосування інноваційних технологій в освітньому процесі та форми і методи їх реалізації; запропоновано застосування сучасних технологій (“кейс-технологій”, M-Learning – технологій, TV-технологій, Інтернет – технологій) і впровадження методик навчання у професійній підготовці та підвищенні професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки, які сприяють засвоєнню знань, розвитку навичок та формуванню професійної компетентності (спеціальних програмних засобів, веб-серверів та інноваційних методів навчання (електронне навчання, застосування інтернет-ресурсів, проблемне навчання, кейс-метод, інтерактивні презентації, майндмепінг); доведено дієвість наведеної педагогічної умови.

Ключові слова: інновації; освітнє середовище; професійна компетентність; хіміко-технологічна підготовка; майбутні бакалаври; педагогічна умова.

Halida Kurbanova

graduate student of the department of pedagogy and psychology of social systems
management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv
Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: kuntesterr@gmail.com

**CREATION OF AN INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN
INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION - A PEDAGOGICAL CONDITION FOR
THE FORMATION OF THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE
BACHELORS OF CHEMICAL AND TECHNOLOGICAL TRAINING**

Abstract: the article substantiates the opinion regarding the creation of an innovative educational environment in institutions of higher education as one of the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future bachelors of chemical and technological training; the views of scientists on the training of specialists of new quality are revealed; definitions of such concepts as “innovative education”, “pedagogical innovations” are given; the technological component of the formation of an innovative educational environment at the ZVO, the main tasks of the scientific and innovative activity of the university are given; the application of innovative technologies in the educational process and the forms and methods of their implementation are considered; the application of modern technologies (“case technologies”, M-Learning - technologies, TV- technologies, Internet - technologies) and the introduction of training methods in professional training and increasing the professional competence of future bachelors of chemical and technological training, which contribute to the assimilation of knowledge, are proposed, development of skills and formation of professional competence (special software tools, web servers and innovative teaching methods (e-learning, use of Internet resources, problem-based learning, case method, interactive presentations, mind mapping); the effectiveness of the given pedagogical conditions has been proven.

Key words: innovations, educational environment, professional competence, chemical and technological training, future bachelors, pedagogical condition.

Halida Kurbanova

An extended abstract of the paper on subject of:

“Creation of an innovative educational environment in institutions of higher education - a pedagogical condition for the formation of the professional competence of future bachelors of chemical and technological training”

Problem setting. All-Ukrainian festival of innovations from “SPARK” of NTU “KhPI”, which is a platform for exchanging ideas and developing the student entrepreneurial environment in Ukraine, was held on April 29, 2024 at NTU “KhPI”. The main goals of the festival: development of innovative infrastructure of the university; recovery of the economy of Ukraine; popularization of achievements of science, technology and innovative technologies. Creating an innovative educational environment in institutions of higher education is an urgent problem

Recent research and publication analysis. The legal framework that regulates the issues of innovative activity and innovative development is the Constitution of Ukraine, legislative acts of the Verkhovna Rada of

Ukraine, acts of the President of Ukraine, regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine. The problems of state regulation of innovative activity in Ukraine and abroad are highlighted in their studies by such authors as: V. Bobrytska [1], N. Boshota [2], L. Vodyanka [4], I. Kovalenko [7], O. Kuklin [8], V. Pidhirna [4], K. Syroizhko [4], D. Shishola [2] and other scientists. Such scientists as: S. Vitvytska [3], M. Kyzim [13], V. Kucher [11], L. Matsuk [12], O. Kuzenko [12], P. Kuzenka [12], O. Kuklin [8], T. Rozhnova [11], P. Saukh [6], L. Smolinchuk [17], I. Syaska [19], O. Tyshchenko [14], Zhang Xin [17] and other scientists.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which this article is devoted. The second pedagogical

condition for the formation of professional competence of future bachelors of chemical and technological training in higher education institutions, in our opinion, is the creation of an innovative educational environment.

Paper objective. Consider the creation of an innovative educational environment as one of the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future bachelors of chemical and technological training in institutions of higher education.

Paper main body. The Law of Ukraine "On Innovative Activity" establishes the forms of state processes of promoting innovations and is aimed at supporting the innovative development of the economy of Ukraine [15]. The recognition of European integration as a strategic foreign policy priority of Ukraine, the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU, the adoption of the new Law of Ukraine "On Higher Education", the development of the Concept of the Development of Higher Education for the period 2015-2025 put forward new urgent tasks for higher education on the way to European and world educational space to ensure the high-tech and innovative development of the country, the needs of society, the labor market in qualified specialists [6, c. 10]. The main task of the university's scientific and innovative activities is to acquire knowledge by conducting scientific research and development and directing them to the creation and implementation of new competitive technologies, ensuring the innovative development of society and the training of innovative specialists [5, c. 7].

The creation of an innovative scientific and educational environment should provide for a constant qualitative update of the content and forms of education through an organic combination of educational and research work, theory and practice, classical and innovative teaching methods, broad and fundamental training of specialists in narrow-profile specialization, which will ensure

universality, multi-planning, flexibility and efficiency of the modern educational process.

The use of innovative technologies (information and communication, interactive technologies, problem-based learning technologies, project technologies and contextual learning technologies) are relevant" [19, p. 193]. The most popular innovative teaching methods that allow the use of new teaching technologies are: contextual, simulation, problem-based, modular, distance learning. To activate the educational process in classes with future specialists in chemical and technological training, it is advisable to use interactive presentations. In the development of innovative forms, methods and means of applying modern technologies and training methods in professional training and, thus, increasing the professional competence of future bachelors of chemical and technological training, we consider it appropriate to use various teaching methods that contribute to the assimilation of knowledge, the development of skills and the formation of professional competence. These are the following innovative methods: 1. Electronic learning: use of platforms, video lectures, virtual laboratories. 2. Use of Internet resources: access to current information and scientific sources. 3. Problem-based learning: Solving real problems: students analyze situations and search for solutions. Case method: study of real cases and discussion of possible options for action. [10, c. 1141]. 4. Mind mapping (Mindmap): using the method of cognitive maps.

Conclusions of the research. The creation of an innovative educational environment as one of the pedagogical conditions for the formation of professional competence of future bachelors of chemical and technological training in institutions of higher education has a thorough theoretical confirmation based on the analysis of scientific literature, educational and professional programs of chemical and technological training of future specialists in the specialty 161 Chemical technologies and engineering.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Фінальний турнір Всеукраїнського фестивалю інновацій, що стартував на початку квітня 2024 року і організаторами якого стали стартап-центр "SPARK" Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" разом з МОН України та Українським фондом стартапів, відбувся 29 квітня 2024 року у форматі офлайн та онлайн в НТУ "ХПІ". Всеукраїнський фестиваль інновацій від "SPARK" НТУ "ХПІ" є платформою для обміну ідеями та розвитку студентського підприємницького середовища в Україні. Основні цілі фестивалю: розвиток інноваційної інфраструктури університету; відновлення економіки України; популяризація досягнень науки, техніки та інноваційних технологій; сприяння формуванню середовища підприємництва та розвитку навичок розробки інноваційних проєктів; підвищення конкурентоспроможності на ринку праці через розвиток навичок та інтеграцію моделі підприємства в системі освіти; популяризація розробок новаторів та залучення інвесторів до перспективних проєктів; розвиток соціального партнерства та співпраці з бізнес-структурами. У фінальну стадію пройшли 18 найцікавіших та найактуальніших стартапів із військової, медичної, культурної галузей. Отже, створення інноваційного освітнього середовища у закладах вищої освіти є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Нормативно-правовою базою, яка регулює питання інноваційної діяльності та інноваційного розвитку, є Конституція України, законодавчі акти Верховної Ради України, акти Президента України, положення Кабінету Міністрів України. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в

Україні та зарубіжжя висвітлюють у своїх дослідженнях такі автори, як: В. Бобрицька [1], Н. Бошота [2], Л. Водянка [4], І. Коваленко [7], О. Куклін [8], В. Підгірна [4], К. Сироїжко [4], Д. Шишоло [2] та інші науковці.

Концептуальним засадам інноваційного розвитку вищих навчальних закладів, створенню їхнього інноваційного освітнього середовища присвятили роботи такі науковці, як: С. Вітвицька [3], М. Кизим [13], В. Кучер [11], Л. Мацук [12], О. Кузенко [12], П. Кузенка [12], О. Куклін [8], Т. Рожнова [11], П. Саух [6], Л. Смолінчук [17], І. Сяська [18], О. Тищенко [14], Чжан Сін [17] та інші науковці.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. У попередньому дослідженні нами запропоновано забезпечення позитивної професійної мотивації та стимулювання до професійної самореалізації як одну з педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти [9]. Другою педагогічною умовою формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти, на нашу думку, є створення інноваційного освітнього середовища, яка не була предметом уваги науковців та досліджена недостатньо.

Формування цілей статті (постановка завдання). Обґрунтувати створення інноваційного освітнього середовища як одну з педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Закон України "Про інноваційну діяльність" [15] передбачає правові, економічні та організаційні основи Державної нормативно-правової бази щодо інновацій в Україні, встановлює форми державних процесів сприяння інноваціям і

спрямований на підтримку інноваційного розвитку економіки України. Відповідно до визначення, наведеного в цьому Законі, інновація – це діяльність, спрямована на використання та комерціалізацію результатів досліджень і розробок та зумовлює вихід нових конкуренто-спроможних товарів та послуг на ринок [7, с. 162]. Визнання європейської інтеграції стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом України, підписання Угоди України з ЄС про асоціацію, прийняття нового Закону України “Про вищу освіту”, розробка Концепції розвитку вищої освіти на період 2015-2025 рр. висувають нові актуальні завдання перед вищою школою на шляху до європейського і світового освітнього простору для забезпечення високо-технологічного та інноваційного розвитку країни, потреб суспільства, ринку праці у кваліфікованих фахівцях [6, с. 10].

Результати аналізу економічного зростання країн – лідерів рейтингів конкурентоспроможності Швейцарії, Сінгапуру, Швеції, Нідерландів, Данії, Японії та Великобританії свідчать про необхідність формування та забезпечення розвитку національної інноваційної системи як безальтернативного шляху реалізації системної та послідовної державної політики, спрямованої на активізацію інноваційних процесів, забезпечення технологічного розвитку та оновлення національної економіки [8]. На порядку денному головною проблемою стає підготовка фахівців нової якості, здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя, а головне – залишатися патріотом рідної землі [5, с. 10].

Визначаючи сучасну трансформацію вищої освіти в Україні як складний нелінійний процес, науковець О. Куклін виділяє в ньому такі “напрями:

- екстенсифікація – збільшення кількості ВНЗ, спеціальностей та програм, студентського контингенту, а також

загальне розширення доступу громадян до вищої освіти;

- модернізація – як зміна змісту освіти, притаманної для командно-адміністративного суспільства, так і узгодження її з сучасними вимогами. Складовими цього процесу є демократизація, інноваційні процеси у вищій школі: поява нових спеціальностей, освітніх програм, технологій та засобів навчання, поширення сучасних методів менеджменту та маркетингу вищої освіти;

- глобалізація та європеїзація – трансформація української освіти в контексті глобалізації сучасної освіти та формування єдиного європейського простору вищої освіти” [8]. Основним завданням наукової та інноваційної діяльності університету є здобуття знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкуренто-спроможних технологій, забезпечення інноваційного розвитку суспільства та підготовки фахівців інноваційного типу [5, с. 7].

На думку В. Бобрицької, “технологічною складовою формування інноваційного освітнього середовища у ЗВО є послідовність реалізації таких етапів: 1) визначення мети діяльності навчального закладу та розроблення концепції його розвитку з урахуванням об’єктивних тенденцій цивілізаційного розвитку; 2) виокремлення пріоритетної ідеї розвитку закладу; 3) визначення ключових принципів і наукових підходів до організації діяльності ВНЗ, що включають упровадження нововведень; 4) розроблення інноваційних форм, методів і засобів застосування сучасних технологій і методик навчання; 5) визначення масштабу перетворень; 6) формування готовності управлінського апарату та професорського-викладацького колективу ВНЗ до інноваційної діяльності, створення інноваційного середовища у навчальному закладі; 7) досягнення та оцінювання результату (якісних змін в системі

професійної підготовки)”. [1, с. 8-9]. За визначенням С. Вітвицької, “педагогічні інновації – результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень різноманітних педагогічних проблем. Прямим продуктом творчого пошуку можуть бути нові навчальні технології, оригінальні виховні ідеї, форми та методи виховання, нестандартні підходи в управлінні” [3, с. 101], а “ознаками сучасного закладу вищої освіти є наука, новітні методології пізнання явищ педагогічних процесів” [3, с. 102].

Створення інноваційного науково-освітнього середовища повинно передбачати постійне якісне оновлення змісту і форм навчання через органічне поєднання навчальної і науково-дослідної роботи, теорії з практикою, класичних методів викладання з інноваційними, широкої та фундаментальної підготовки фахівців за вузькопрофільною спеціалізацією, що дозволить забезпечити універсальність, багатоплановість, гнучкість та ефективність сучасного освітнього процесу. Адже лише за таких методологічних підходів здобувачі вищої освіти будуть здатні вирішувати професійні завдання з опорою на здобуті компетентності [18]. Інноваційні компетентності передбачають вироблення адекватного ставлення до нововведень, до ситуації невизначеності, умінь швидко реагувати за умов, що постійно змінюються, та приймати рішення на випередження [17].

Нам імпонує думка С. Семенюк та С. Шпилик стосовно того, що “інноваційна освіта – це освіта, яка орієнтована не стільки на передачу знань, які постійно старіють, скільки на оволодіння базовими компетенціями, що дозволять при необхідності набувати знання самостійно. Вона повинна базуватися на ґрунтовній науці, при цьому, враховуючи реалії української економіки, на ґрунтовній прикладній науці” [16, с. 187]. Під освітніми інноваціями автори розуміють такі їх види: внутрішньо-предметні інновації (інновації, що реалізуються в межах предмету і обумовлені специфікою

його викладання, при цьому можливий перехід і освоєння авторських методичних технологій); загально-методичні інновації (впровадження у педагогічну практику нетрадиційних педагогічних технологій, таких як розробка творчих завдань, проектна діяльність та ін.); адміністративні інновації – це рішення, які приймають керівники на різних рівнях управління, що сприяють ефективному функціонуванню всіх суб’єктів освітньої діяльності [16, с. 186-187].

Досліджуючи інновації при підготовці здобувачів вищої освіти в умовах магістратури, дослідники В. Кучер та Т. Рожнова вважають, що “швидкий розвиток комп’ютерних технологій впливає на вимоги до фахівців в освітній галузі й потребує адаптації методів навчання під сучасні інформаційні-комп’ютерні реалії”, розглядаючи основні інноваційні вимоги до фахівців освітньої галузі: знання сучасних інформаційних технологій та вміння застосовувати їх на практиці (фахівці повинні мати високий рівень комп’ютерної грамотності та вміти використовувати сучасні інструменти для створення і проведення навчальних занять); уміння працювати з новими формами та методами навчання (учасники освітнього процесу мають швидко адаптуватися та мати уявлення про сучасні підходи й методи навчання, такі, як проектне навчання, інтерактивні методи, онлайн-курси та ін.); здатність до інноваційного мислення та творчості (фахівці мають креативно підходити до організації навчального процесу, розвивати здатність працювати у творчій команді та бути відкритим до нових ідей і рішень для покращення якості навчання та розвитку освіти в цілому); уміння працювати з даними та аналізувати їх, що передбачає розвиток критичного мислення й уміння фільтрувати, відбирати необхідну інформацію з великого інформаційного потоку для ефективної наукової діяльності” [11, с. 157]. На переконання І. Сяської, “актуальними на сьогоднішній день є застосування інноваційних

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

технологій (інформаційно-комунікаційні, інтерактивні технології, технології проблемного навчання, проектні технології та технології контекстного навчання)” [19, с. 193]. Детально розглядаючи їх упровадження в освітній процес екологічної підготовки майбутнього учителя природничих дисциплін та акцентуючи увагу на широких можливостях до формування екологічної компетентності майбутнього фахівця інформаційно-комунікаційних технологій (КТ), авторка виділяє такі форми і методи:

- форми і методи реалізації інформаційно-комунікаційних технологій (лекція-візуалізація, віртуальний біологічний експеримент, презентація навчального матеріалу та ін.), навчальні програми (розгалужені, лінійні, адаптивні), комп’ютерне моделювання природних явищ і процесів, відеоконференція, мультимедійні технології;

- форми і методи реалізації технологій проблемного навчання: проблемна лекція, лекція-диспут, тренінг (діагностуючий, тренінг розвитку креативності, семінар-тренінг), критичний аналіз навчально-професійного матеріалу, розв’язання проблемних ситуацій, навчально-пізнавальних та соціально-моральних проблемних завдань;

- форми і методи реалізації інтерактивних технологій: лекція-дискусія, семінари-дебати, застосування інтерактивних вправ на семінарах і практичних заняттях (методи мозкового штурму, мікрофон, ажурна пилка, акваріум й ін.), виконання лабораторних робіт в парах і малих групах, кейс-метод;

- форми і методи реалізації проектних технологій: застосовуються як в лекційно-семінарській формі навчання, так і практичній, а також у науково-дослідній роботі студентів. Передбачають роботу в команді, самоорганізацію студентів, опираються на попередні досягнення студента та здобутий

практичний досвід, забезпечують поєднання індивідуальної, групової та колективної діяльності;

- форми і методи реалізації технологій контекстного навчання: інформаційна лекція, лекція із запланованими помилками, імітаційно-рольові та ділові ігри, лабораторний практикум, навчальна польова і виробнича практики, аналіз конкретних професійних ситуацій, науково-дослідна робота студентів (виконання курсових і дипломних проектів) [19, с. 194].

Колектив авторів на чолі з Л. Мацук підтримує думку І. Сяської стосовно того, що ІТ-технології доцільно використовувати в усіх видах освітньої діяльності: “Використання інноваційних освітніх технологій в професійній підготовці забезпечують формування професійно важливих компетентностей особистості шляхом організації науково-дослідницьких й навчально-методичних проектів; ознайомлення та впровадження кращого вітчизняного, європейського та досвіду в галузі освіти; організації та проведенні конференцій, семінарів, “круглих столів”, тренінгових курсів; використанню в усіх видах освітньої діяльності ІТ-технологій” [12, с. 119]. Завдяки використанню електронних ресурсів під час організації освітнього процесу можна створити сприятливе освітнє середовище для здобувачів вищої освіти та наукових працівників. Адже цифровізація текстової інформації й застосування мультимедіа надає можливість кожному учаснику освітнього процесу працювати з різноманітними видами онлайн платформ, що підвищують рівень освітнього процесу. Відвідування різних вебінарів, онлайн курсів, семінарів та дистанційних конференцій допомагає систематизувати й поліпшити наукову роботу усіх учасників освітнього процесу [11, с. 159].

Найбільш популярні інноваційні методи навчання, які дозволяють використовувати нові технології викладання:

- контекстне навчання (ґрунтується на інтеграції різних видів діяльності студентів: навчальної, наукової, практичної);

- імітаційне навчання (його основою є імітаційно-ігрове моделювання в умовах навчання процесів, що відбуваються в реальній системі);

- проблемне навчання (здійснюється на основі ініціювання самостійного пошуку студентом знань через проблематизацію (викладачем) навчального матеріалу);

- модульне повне засвоєння знань (становить різновид програмованого навчання, сутність якого полягає в тому, що зміст навчального матеріалу жорстко структурується з метою його максимально повного засвоєння, супроводжуючись обов'язковими блоками вправ і контролю за кожним фрагментом);

- дистанційне навчання (різновид досить самостійний) заочного навчання, з опертям на використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій і засобів).

Стратегічний план розвитку Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” (НТУ “ХПІ”) на 2019-2025 роки передбачає досягнення університетом світового рівня в галузі освіти, науки, методичної роботи, інформаційних технологій, міжнародної діяльності, вдосконалення матеріальної бази, виховної і спортивно-масової роботи та соціального захисту. Цілі освітньо-професійних програм хіміко-технологічної підготовки майбутніх фахівців (“Технологія органічних речовин, харчових добавок та косметичних засобів”, “Хімічні технології та інженерія”, “Технічна електрохімія і хімічні технології рідкісних розсіяних елементів та матеріалів на їх основі”, “Енергоефективність і комп'ютерна хімічна інженерія”) за спеціальністю 161 Хімічні технології та інженерія повністю відповідають місії та стратегії НТУ “ХПІ” шляхом реалізації широкого спектру освітніх послуг на основі поєднання фундаментальної і прикладної

підготовки, забезпеченню потреб підприємств та установ хімічними технологіями через ефективно діючу систему співпраці з роботодавцями і випускниками, через використання прогресивних технологій навчання [13].

У розробленні інноваційних форм, методів і засобів застосування сучасних технологій і методик навчання у професійній підготовці та, таким чином, підвищенні професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки вважаємо за доцільне використання різноманітних методів навчання, які сприяють засвоєнню знань, розвитку навичок та формуванню професійної компетентності. Це такі інноваційні методи: 1. Електронне навчання: використання платформ, відеолекцій, віртуальних лабораторій. 2. Застосування інтернет-ресурсів: доступ до актуальної інформації та наукових джерел. 3. Проблемне навчання: Вирішення реальних проблем: студенти аналізують ситуації та шукають рішення. Кейс-метод: вивчення реальних кейсів та обговорення можливих варіантів дій. [10, с. 1141]. 4. Майндмепінг (Mindmap): використання методу когнітивних карт.

Дійсно, інформатизація освітнього процесу вплинула на традиційні підходи у навчанні. Залучення до освітнього процесу технічних новацій, впровадження спеціальних програмних засобів та веб-серверів, таких як: Microsoft Team, Google Клас, Zoom, Kahoot! та ін., допомагає відтворити та наочно продемонструвати навчальний матеріал під час аудиторних і дистанційних занять.

Для активізації навчального процесу на заняттях із майбутніми фахівцями хіміко-технологічної підготовки доцільно використовувати інтерактивні презентації. Адже залучення аудиторії є найважливішою та складною частиною, незалежно від теми чи того, наскільки невимушеною чи формальною є презентація. Інтерактивна презентація – це презентація, яка працює двоєю. Ведучий

ставить запитання під час постановки, а глядачі безпосередньо відповідають на ці питання. Наприклад, ведучий виводить на екран опитування. Аудиторія може надіслати свої відповіді в прямому ефірі через свої мобільні телефони, і результати одразу відображаються на екрані.

Інтерактивні презентації допомагають:

- підвищити залучення аудиторії (гнучка презентація з двосторонньою взаємодією є більш привабливою, ніж лінійна);

- покращити здатність запам'ятовувати інформацію;

- покращити спілкування з аудиторією через зворотній зв'язок у режимі реального часу за допомогою правильного інструменту, голосування та відповідей.

Є багато способів зробити інтерактивну презентацію привабливою, захоплюючою та двобічною для аудиторії, не відмовляючись від традиційних прийомів залучення аудиторії (додати ігри, вікторини, тести як доповнення або як розважальне заняття; розповісти історію, попросивши студентів схематично окреслити її закінчення; мозковий штурм як творче та критичне мислення студентів) [21].

Прикладами інновацій у вищій освіті можуть бути використання "кейс-технологій" (комплект засобів навчання, який розміщено у "кейсі", містить методичні документи, спеціально розроблені навчальні посібники, довідники, аудіо - і відеокасети, дискети, компакт-диски); застосування Off-line – технологій (навчання здійснюється із використанням електронних носіїв: мультимедійні CD,DVD, MP3 та ін.); M-Learning – технологій (навчання із використанням мобільних телефонів, смартфонів, які мають доступ до мережі Інтернет); TV- технологій (замкнуті телевізійні системи із зворотнім зв'язком через локальну мережу (теле-, радіо- та супутникову мережу), що забезпечують

відео та/або аудіо взаємодію між викладачем курсу та студентом); Інтернет – технологій (On-line – навчання) (використання досягнень в галузі мультимедіа та розвиток мережевих технологій навчання) [16].

Погоджуємося з І. Чуричканич, що використання методу когнітивних карт (Mindmap) дозволяє здобувачам освіти оперувати новою інформацією у доступній формі, підвищувати успішність навчання. "Ментальні карти допомагають студенту представити інформацію великого об'єму в доступній формі. Mindmap забезпечує легкий доступ до інформації, оскільки знання, зафіксовані на діаграмі зв'язків, є простими для запам'ятовування. Ментальна карта дозволяє оперувати новою інформацією, та, завдяки своїй будові, стимулює процес аналізу інформації, тому що відкриває зв'язки між її частинами" [20, с. 203].

Використання методики майндмепінгу у навчанні має тривалий період: її почали активно застосовувати за кордоном ще у 70-х роках ХХ ст., вона докладно описана у 1974 році у книзі Тоні Б'юзена "Працюй головою". Сам Тоні Б'юзен унаслідок використання цього методу у свій час став одним із найкращих студентів Університету Британської Колумбії. Приголомшливих результатів досягли студенти, з якими займався Б'юзен факультативно, а студенти, які були визнані такими, що відставали, після занять методом когнітивних карт значно підвищили свою успішність [20, с. 201]. Вважаємо, що використання методу когнітивних карт (Mindmap) позитивно вплине на професійну підготовку та сприятиме підвищенню професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, інноваційна діяльність університету сприяє формуванню фахівців нової якості, креативних, мобільних щодо

сучасного інформаційного простору, готових приймати нестандартні рішення, вдосконалювати знання протягом життя.

Створення інноваційного освітнього середовища як однієї з педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти має ґрунтовне теоретичне підтвердження на підставі аналізу наукової літератури, освітньо-професійних програм хіміко-технологічної підготовки майбутніх фахівців за спеціальністю 161 Хімічні технології та інженерія.

Застосування інноваційних технологій (“кейс-технологій”, M-Learning – технологій, TV- технологій, Інтернет –

технологій) і впровадження спеціальних програмних засобів, веб-серверів та інноваційних методів навчання (електронне навчання, застосування інтернет-ресурсів, проблемне навчання, кейс-метод, інтерактивні презентації, майндмепінг) матимуть позитивний вплив на формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки. Серед перспектив подальших досліджень визначаємо створення та перевірку впливу програми навчання майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти з використанням інноваційних технологій і впровадженням спеціальних програмних засобів, веб-серверів та інноваційних методів навчання.

Список літератури:

1. Бобрицька В. Технологія формування інноваційного освітнього середовища у вищих навчальних закладах Швейцарії: уроки для України / В. Бобрицька // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць. – за ред. І. Артёмов та ін. – Ужгород: ДВНЗ “УжНУ”. – 2014. – Вип. 2 (9). – С. 7 – 17

2. Бошота Н., Шишоло Д. Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності / Н. Бошота, Д. Шишоло // Молодий вчений. – 2016. – № 9. – С. 14 – 18

3. Вітвицька С. Інноваційність у підготовці докторів філософії / С. Вітвицька // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін. – 2019. – С. 101 – 104

4. Водянка Л., Підгірна В., Сироїжко К. Зарубіжний досвід державного регулювання інноваційної діяльності / Л. Водянка, В. Підгірна, К. Сироїжко // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 9. – С. 77 – 82

5. Інновації у вищій освіті: актуальні аспекти / Робоча програма і методичні рекомендації до вивчення

дисципліни. – за ред. Артёмов І. – Ужгород. – 2016. – Вип. 26. – С. 210

6. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи / Монографія. – за ред. П. Сауха. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. – 2011. – С. 444

7. Коваленко І. Аналіз проблем регулювання інноваційної діяльності в Україні / І. Коваленко // Слово національної школи суддів України. – 2022. – № 1–2(38–39). – С. 160 – 170

8. Куклін О. Концептуальні засади інноваційного розвитку вищих навчальних закладів / О. Куклін // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1186>

9. Курбанова Х. Позитивна професійна мотивація та стимулювання до професійної самореалізації – педагогічна умова формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної підготовки у закладах вищої освіти / Х. Курбанова // Імідж сучасного педагога. – Полтава. – 2024. – № 3. – С. 5

10. Курбанова Х. Методи навчання у формуванні професійної компетенції майбутніх бакалаврів хіміко-технологічної

підготовки у закладах вищої освіти. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я / Х. Курбанова // Тези доповідей XXXII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD -2024. – за ред. Сокола Є. – Харків: НТУ “ХП”. – 2024. – С. 1141. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnik-tez-MicroCAD-2024.pdf>

11. Кучер В., Рожнова Т. Застосування інновацій у процесі організації освітнього процесу здобувачів вищої освіти в умовах магістратури / В. Кучер, Т. Рожнова // Український Педагогічний журнал. – 2023. – № 3. – С. 155 – 162. – DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-3-155-162>

12. Мацук Л., Кузенко О., Кузенко П. Створення інноваційного освітнього середовища в контексті модернізації ЗВО України / Л. Мацук, О. Кузенко, П. Кузенко // Молодь і ринок. – 2021. – № 4. – С. 119 – 124. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mir.dspu.edu.ua/issue/view/14259>

13. Навчальний процес / Спеціальності та освітні програми. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/navchalny-j-protses/spetsialnosti-ta-osvitni-programy/>

14. Пономаренко В., Кизим М., Тищенко О. Інновації: проблеми науки та практики / В. Пономаренко, М. Кизим, О. Тищенко // Монографія. – Х: ФОП Александрова К., ІНЖЕК. – 2008. – С. 232

15. Про інноваційну діяльність / Закон України від 04 липня 2002 // № 40 – IV. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>

16. Семенюк С., Шпилик С. Освітні заклади як особливі суб'єкти інноваційного розвитку суспільства / С. Семенюк, С. Шпилик // Тенденції розвитку маркетингу в умовах економічних трансформацій: монографія. — Тернопіль: ФОП Шпак В., 2017. — С. 185–194. – [електронний ресурс]. – Режим

доступу: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21030/2/TRM_2017_Semeniuk_S_B-Osvitni_zaklady_yak_185-194.pdf

17. Смолінчук Л., Сінь Ч. Створення інноваційного освітнього середовища закладу вищої освіти / Л. Смолінчук, С. Чжан // Актуальні проблеми вищої професійної освіти. – Київ. – 2022. – С. 77 – 78. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54991>

18. Створення ефективного інноваційного освітнього середовища – головний вектор сучасного розвитку НАВС. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.naiu.kiev.ua/news/stvorennya-efektivnogo-innovacijnogo-osvitnogo.html>

19. Сяська І. Форми і методи реалізації інноваційних технологій в екологічній освіті майбутніх учителів природничих дисциплін. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін / І. Сяська // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. Макаренка. – 2019. – Т. 1. – С. 192 – 195

20. Чуричканич І. Майндмепінг як інноваційна технологія в розвитку вищої освіти. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін / І. Чуричканич // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. Макаренка. – 2019. – Т. 1. – С. 200 – 203.

21. Як зробити презентацію інтерактивною. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ahaslides.com/uk/blog/how-to-make-a-presentation-interactive>

References

1. Bobritskaya, V. (2014), “Technology of forming an innovative educational environment in Swiss higher education institutions: lessons for Ukraine”, *International Scientific Bulletin: a collection of scientific*

- papers, ed. by I. Artyomov et al., Uzhhorod: UzhNU, is. 2 (9), pp. 7 – 17
2. Boshota, N., Shishola, D. (2016) “Foreign experience of state regulation of innovation activity”, *A young scientist*, no. 9, pp. 14 – 18
3. Vitvitskaya, C. (2019), “Innovation in the training of doctors of philosophy”, *Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change*, pp. 101 – 104
4. Vodianka, L., Pidhirna, V., Syroyizhko, K. (2018), “Foreign experience of state regulation of innovation activity”, *Investments: practice and experience*, no. 9, pp. 77 – 82
5. “Innovations in Higher Education: Current Aspects” (2016), *Work program and methodological recommendations for studying the discipline*, ed. by I. Artyomov, Uzhhorod, is. 26, p. 210
6. “Innovations in Higher Education: Problems, Experience, Prospects” (2011), *Monograph*, ed. by P. Sauha, Zhytomyr: Zhytomyr State University Publishing House, p. 444
7. Kovalenko, I. (2022), “Analysis of the problems of regulating innovation in Ukraine”, *A word from the National School of Judges of Ukraine*, no. 1–2(38–39), pp. 160 – 170
8. Cooklin, O. (2012), “Conceptual foundations of innovative development of higher education institutions”, *Efficient economy*, no. 6, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1186>
9. Kurbanova, H. (2024), “Positive professional motivation and stimulation to professional self-realization as a pedagogical condition for the formation of professional competence of future bachelors of chemical engineering in higher education institutions”, *The image of a modern teacher*, Poltava, no. 3, p. 5
10. Kurbanova, H. (2024), “Teaching methods in the formation of professional competence of future bachelors of chemical engineering in higher education institutions. Information technologies: science, engineering, technology, education, health”, *Abstracts of the XXXII International Scientific and Practical Conference MicroCAD-2024*, ed. by Ye. Sokola, Kharkiv: NTU “KhPI”, p. 1141, available at: <https://science.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnik-tez-MicroCAD-2024.pdf>
11. Kucher, V., Rozhnova, T. (2023), “Application of Innovations in the Process of Organizing the Educational Process of Higher Education Applicants in the Conditions of Master's Degree”, *Ukrainian Pedagogical Journal*, no. 3, pp. 155 – 162, available at: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-3-155-162>
12. Matsuk, L., Kuzenko, O., Kuzenko, P. (2021), “Creating an Innovative Educational Environment in the Context of Modernization of Ukrainian Higher Education Institutions”, *Youth and the market*, no. 4, pp. 119 – 124, available at: <http://mir.dspu.edu.ua/issue/view/14259>
13. “Educational process”, *Specialties and educational programs*, available at: <https://blogs.kpi.kharkov.ua/v2/nv/navchalny-j-protses/spetsialnosti-ta-osvitni-programy/>
14. Ponomarenko, V., Kyzym, M., Tyshchenko, O. (2008), “Innovations: problems of science and practice”, *Monograph*, X: FOP Aleksandrova K., INJEK, p. 232
15. “About innovation activities”, *Law of Ukraine of July 04, 2000, no. 40 – IV*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
16. Semenyuk, S., Shpilyk, S. (2017), “Educational institutions as special subjects of innovative development of society”, *Marketing development trends in the context of economic transformations: a monograph*, Ternopil: FOP Shpak V., p. 185 – 194, available at: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/21030/2/TRM_2017_Semeniuk_S_B-Osvitni_zaklady_yak_185-194.pdf
17. Smolinchuk, L., Sich, C. (2022), “Creating an innovative educational environment of a higher education institution”, *Current issues of higher professional education*, Kyiv, pp. 77 – 78,

available at: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54991>

18. “Creation of an effective innovative educational environment is the main vector of modern development of the NAIA”, available at: <https://www.naiu.kiev.ua/news/stvorennya-efektivnogo-innovacijnogo-osvitnogo.html>

19. Syaska, I. (2019), “Forms and Methods of Implementation of Innovative Technologies in Environmental Education of Future Science Teachers. Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change”, Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Sumy: Publishing House of Sumy State Pedagogical

University named after A. Makarenko, vol. 1, pp. 192 – 195

20. Churichkanych, I. (2019), “Mind mapping as an innovative technology in the development of higher education. Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change”, Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Sumy: Publishing House of Sumy State Pedagogical University named after A. Makarenko, vol. 1, pp. 200 – 203

21. “How to make a presentation interactive”, available at: <https://ahaslides.com/uk/blog/how-to-make-a-presentation-interactive>

Стаття надійшла до редколегії 15.05.2024

Андрій Євтифієв

аспірант кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім.
академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний
інститут”; Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5192-548X>

E-mail: evtufiev_a@ukr.net

СПРИЙНЯТТЯ МАЙБУТНІМИ МАГІСТРАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ ГОТОВНОСТІ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОЗДОРОВЧИХ ТА СПОРТИВНИХ ЗАХОДІВ

Анотація: у статті проаналізовано результати анкетного опитування щодо сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів. Визначено переважно позитивне ставлення до відповідної підготовки, проте тільки незначна кількість респондентів оцінила цю готовність у себе як високу. Сформульовано висновок про необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів. Виокремлено особливості сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів.

Ключові слова: організація оздоровчих та спортивних заходів; майбутні магістри фізичної культури та спорту; готовність; професійна підготовка; сприйняття; самооцінка.

Andrii Yevtyfiiev

Postgraduate student of the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management named after acad. I.A. Ziaziuna, National Technical University “Kharkiv
Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine

E-mail: evtufiev_a@ukr.net

PERCEPTION OF FUTURE MASTERS OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS OF READINESS TO ORGANIZE HEALTH AND SPORTS EVENTS

Abstract: the article analyzes the results of a questionnaire survey on the perception by future masters of physical culture and sports of readiness to organize health and sports events. A predominantly positive attitude towards appropriate training was identified, but only a small number of respondents rated this readiness as high. It is concluded that it is necessary to improve the professional training of future masters physical culture and sports to the organization of health and sports events.

Keywords: organization of recreational and sports events; future masters of physical culture and sports; readiness; professional training; perception; self-esteem.

Andrii Yevtyfiiev

An extended abstract of the paper on subject of:

“Perception of Future Masters of Physical Culture and Sports of Readiness to Organize Health and Sports Events”

Problem setting. A necessary component of the professional competence of future masters of physical culture and sports is the readiness to organize health and sports events, and the formation of such readiness should be given special attention in the process of obtaining higher professional education.

Increasing the level of formation of such readiness among future masters of physical culture and sports will allow them to conduct health and sports activities with athletes, pupils, students, various segments of the population more efficiently, interestingly and qualitatively, which will affect the results of the masters' professional activities in the future.

Recent research and publication analysis. The general principles of improving the professional training of future specialists in physical culture and sports are revealed, in particular, in the works of N. Belikov, M. Danylko, T. Yavorska, etc. The problems of improving the organizational abilities of future specialists in physical culture and sports are highlighted by O. Ignatyuk, S. Reznik, O. Romanovsky, P. Rybalko, T. Solodovnyk and others. The task of studying the perception of future masters of physical culture and sports remains insufficiently researched readiness to organize recreational and sports events.

Paper objective. Determine the peculiarities of the perception of future masters of physical culture and sports of readiness to organize health and sports events.

Paper main body. To study the peculiarities of the perception of future masters of physical culture and sports of readiness to organize health and sports events, a corresponding questionnaire was developed. The respondents were students of the specialty 017 “Physical Culture and Sports” of the National Technical University

“Kharkiv Polytechnic Institute” and the National University of Physical Education and Sports of Ukraine, a total of 139 people.

Most future masters of physical culture and sports believe that in the process of professional training they should be ready to organize health and sports events. However, only about 40 % of respondents are clearly aware of this. A slightly larger number of future masters of physical culture and sports (41.7 %) are convinced that the readiness to organize health and sports events affects on the quality of professional activity of a specialist in physical culture and sports.

Thus, about 60 % of students need to improve their motivational orientation to form readiness for the organization of health and sports events. At the same time, about 50 % more or less hesitate regarding the significance of this readiness and the desire to develop it, and, therefore, their beliefs need to be affirmed and deepened, and 7.2 % of students need special attention in the process of motivation to form the appropriate readiness.

The smallest number of surveyed future masters of physical culture and sports (only 5 %) believe that they have a high level of such training and are confident that they could organize health and sports events. Another 21.6 % of students chose the answer “rather high than no”, i.e. it can be assumed that they could cope with the task of organizing such events to some extent, although they are not fully convinced of their ability to do so. Future masters of physical culture and sports need effective tools and means, solid knowledge and formed skills so that they can practically solve the problems of organizing health and sports events.

The vast majority of surveyed students consider themselves goal-oriented (50.4 %)

or rather goal-oriented than not (37.4 %). Students' answers to the habit of constant planning are somewhat worse than their self-assessment of their purposefulness. Overall, 38.1 % say they plan ahead and 31.7 % plan rather than not, i.e. they don't always have advance plans for the day/week, etc. At the same time, the vast majority of future masters of physical culture and sports (40.3 %) noted that they sometimes have difficulties with putting their affairs in order. Only 16.5 % do not have such difficulties.

So, although almost 70 % of future masters of physical education and sports gave positive answers that they plan their affairs for the day/week in advance, etc., the last question of the questionnaire indicates that the planning skills and organization of most students are not developed at a high level. To develop the readiness of future masters of physical education and sports to organize health and sports activities, it is necessary to determine what are the reasons for their difficulties in organizing affairs and provide them with mechanisms and ways to improve organizational skills.

Conclusions of the research. Thus, according to the results of the survey, it is

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідною складовою професійної компетентності майбутніх магістрів фізичної культури та спорту є готовність до організації оздоровчих та спортивних заходів, і формуванню такої готовності має приділятися особлива увага у процесі здобуття ними вищої професійної освіти.

Підвищення рівня сформованості такої готовності у майбутніх магістрів фізичної культури та спорту дозволить їм проводити оздоровчі та спортивні заходи зі спортсменами, учнями, студентами, різними верствами населення більш ефективно, цікаво та якісно, що позначатиметься на результатах професійної діяльності магістрів у майбутньому.

determined that the vast majority of future masters of physical culture and sports are positively disposed to the preparation for the organization of health and sports events and are aware of its significance for future professional activity, which is important for the educational process. At the same time, about 60 % of students need further improvement of the motivational orientation for the formation of readiness to organize recreational and sports events. In addition, only 5 % of respondents highly appreciated this readiness and believe that they could organize such events, which indicates the need to improve the professional training of future masters in the organization of health and sports events. The vast majority of surveyed students consider themselves goal-oriented and note that they plan their affairs for the day/week in advance, which is positive, but only 16.5 % indicated that they have no difficulties with organizing their affairs, and, therefore, the planning skills and organization of future masters also need to be improved. Prospects for further research should be the study of the problem of improving the training of future masters of physical culture and sports to the organization of health and sports events.

Теоретична та практична значущість проблеми удосконалення підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих та спортивних заходів підтверджується Національною стратегією з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Загальні засади удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту розкриваються зокрема у роботах Н. Белікова, М. Данилко, Т. Яворської [6; 8; 13]. Проблеми удосконалення організаційних здатностей майбутніх фахівців фізичної культури та спорту висвітлюються О. Ігнатюк, С. Резнік, О. Романовським, П. Рибалко, Т. Солодовник та ін. [10; 12].

Позитивне сприйняття студентами важливості формування певних здатностей та умінь, а також задоволеність студентів у сприйнятті викладачів та факторів навчання може впливати на їхні результати навчання та бути важливою умовою удосконалення освітнього процесу [1; 2]. Тому низка праць науковців присвячена подібним завданням: вивченню особливостей сприйняття якостей педагога [11], визначенню взаємозв'язку сприйняття студентами лідерського стилю викладачів та їх мотивації навчання [3], вивченню взаємозв'язку середнього балу диплому студентів та їх сприйняття викладацького лідерства [5], визначення особливостей сприйняття студентами освітнього процесу та його впливу на академічну успішність [4].

Високий рівень готовності майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих та спортивних заходів сприяє вирішенню низки суспільно-важливих завдань, пов'язаних із пропагандою здорового способу життя, запобіганням розвитку хронічних захворювань, покращенням загального стану здоров'я, розвитком навичок оздоровлення та зміцнення фізичних якостей організму, розвитком психічної стійкості, покращенням самопочуття, посиленням фізичної та психічної витривалості, збільшенням фізичної активності населення тощо.

Так, Н. Деделюк зазначає, що “організація та проведення масових оздоровчо-спортивних заходів вирішують важливі завдання у залученні широких верств населення до систематичних занять, наданні фізкультурно-оздоровчих послуг, поєднанні індивідуальних форм організації фізкультурно-спортивної діяльності за місцем проживання, навчання та в місцях масового відпочинку населення” [9, с. 10].

В. Величко наголошує на тому, що якісна організація оздоровчих та спортивних заходів є також і пріоритетним завданням органів влади всіх рівнів. Так він зазначає, що “створення умов для того,

що б українці могли активно проводити своє дозвілля, у тому числі використовувати ресурси масового спорту та фізичної культури, є ключовим напрямком діяльності органів влади всіх рівнів у вирішенні завдання формування здорового способу життя населення. При цьому у визначенні пріоритетів спортивної політики важливий облік потреб, мотивів, інтересів, які лежать в основі спортивно-дозвілдової діяльності людини. Важливий також аналіз бар'єрів доступності спортивних та фізкультурно-оздоровчих послуг для різних груп населення, в тому числі і соціокультурних, психологічних бар'єрів і реалізація комплексних заходів, що дозволяють їх мінімізувати” [7, с. 120].

Так, організація оздоровчих та спортивних заходів має користуватись державною підтримкою, оскільки проблема запобігання захворюваності та забезпечення здоров'я населення – фактор, який впливає на соціально-економічне благополуччя країни. У той же час, в організації таких заходів безпосередню участь беруть фахівці фізичної культури та спорту, і тому вони мають бути якісно підготовленими до цієї діяльності.

Романовський О., Резнік С. та ін. виділяють сукупність організаційних навичок, важливих для майбутніх фахівців фізичної культури та спорту, які включають: цілепокладання, планування, тайм-менеджмент, управління інформацією, простором, ресурсами, організацію індивідуальної та колективної роботи [12, с. 39].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Аналіз сприйняття студентами різноманітних факторів їх професійної підготовки є актуальним та практично значущим завданням освітніх, педагогічних наук. Проте недостатньо дослідженою лишається завдання вивчення сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів..

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення особливостей сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вирішення завдання удосконалення підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих та спортивних заходів потребує вивчення особливостей сприйняття ними готовності до такої діяльності, у тому числі того, наскільки вони усвідомлюють її важливість та як оцінюють свої організаційні уміння.

Для вивчення особливостей сприйняття майбутніми магістрами фізичної культури та спорту готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів було розроблено відповідну анкету. Респондентами виступили студенти спеціальності 017 “Фізична культура і спорт” Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут” та Національного університету фізичного виховання і спорту України, загальною кількістю 139 осіб. Участь студентів у анкетному опитуванні була цілком добровільною та анонімною. Анкетування проводили викладачі фахових дисциплін зазначених ЗВО, у тому числі у його проведенні безпосередню участь брав і автор дослідження.

Анкетне опитування включало три питання загального оцінювання професійної підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих та спортивних заходів та три питання стосувались окремих якостей та умінь студентів до здійснення організаційної діяльності.

Відповідно, загальними питаннями були: “Чи вважаєте Ви, що у процесі Вашої професійної освіти у вас має бути сформована готовність до організації оздоровчих та спортивних заходів?”, “Чи

буде впливати така готовність на якість виконання професійної діяльності фахівця фізичної культури і спорту?” та “Як ви на даний момент оцінюєте якість своєї підготовки до організації оздоровчих та спортивних заходів?”.

У трьох інших питаннях студентам потрібно було оцінити наскільки їх характеризують такі твердження:

- я цілеспрямована людина;
- я заздалегідь планую свої справи на день/тиждень тощо;
- я маю труднощі з упорядкуванням моїх справ.

Кожне з питань анкети оцінювалось респондентами за 5-ти бальною шкалою Лайкерта. Для більшості питань варіантами відповідей були: “так”, “скоріше так, ніж ні”, “іноді” (“можливо”), “скоріше ні, ніж так”, “ні”. При загальній оцінці якості своєї підготовки варіанти відповідей були: “висока, я міг би організувати такі заходи”, “скоріше висока, ніж ні”, “посередня”, “скоріше низька”, “низька, я не міг би організувати такі заходи”.

Перше та друге питання анкети носили мотиваційно-орієнтовний характер та дозволяли оцінити чи усвідомлюють майбутні магістри фізичної культури та спорту важливість своєї готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів. Результати відповідей на перше питання показані на рис. 1.

Як видно з рисунку 1.1, більшість опитаних майбутніх магістрів фізичної культури та спорту (38,8 %) вважають, що вони мають оволодіти готовністю до організації оздоровчих та спортивних заходів під час професійної підготовки. Ще 30,9 % відповіли на це питання “скоріше так, ніж ні”, а 23 % обрали відповідь “можливо”.

Негативні відповіді стосовно необхідності у процесі професійної підготовки оволодіти готовністю до організації оздоровчих та спортивних заходів дали незначна кількість опитаних студентів: відповідь “скоріше ні, ніж так” відзначили 5,8 %, відповідь “ні” – 1,4 % майбутніх магістрів.

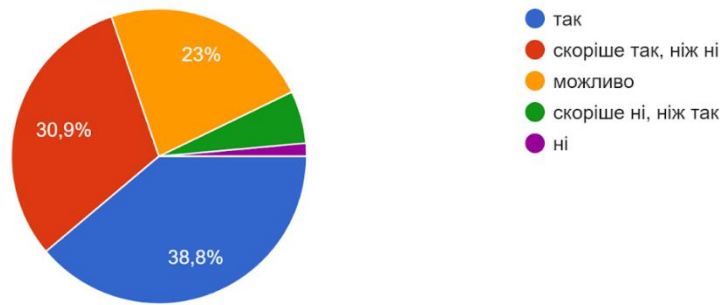

Рис. 1. Сприйняття студентами потреби бути готовими до організації оздоровчих та спортивних заходів

Таким чином, можна відзначити, що більшість майбутніх магістрів фізичної культури та спорту вважають, що у процесі професійної підготовки вони мають бути готовими до організації оздоровчих та спортивних заходів. Проте чітко усвідомлюють це тільки близько 40 % респондентів. Близько 50 % опитаних майбутніх магістрів мають більші чи менші коливання, а ще 7,2 % взагалі так не вважають. Отже, загалом більше 60 % опитаних майбутніх магістрів потребують додаткової роз'яснювальної та

мотиваційної роботи для того, щоб мати глибші переконання стосовно того, навіщо майбутнім магістрам фізичної культури та спорту бути готовими до організації оздоровчих та спортивних заходів.

Цікаво, що на друге питання анкети "Чи буде впливати така готовність на якість виконання професійної діяльності фахівця фізичної культури і спорту?" трохи більша кількість опитаних дала позитивні відповіді "так" та "скоріше так, ніж ні" (рис. 2).

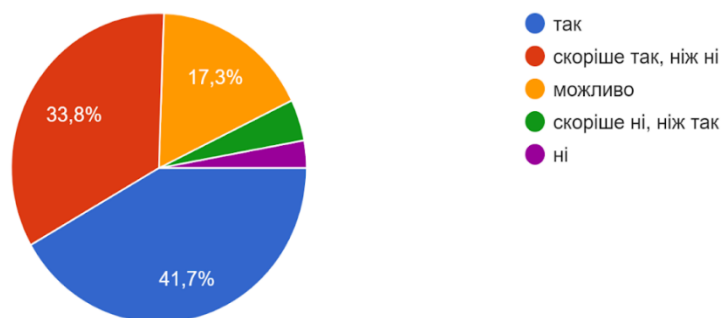

Рис. 2. Сприйняття студентами впливу готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів на якість виконання професійної діяльності фахівця фізичної культури і спорту

Як видно з рисунку 2, загалом відповіді студентів розподілились приблизно таким же чином, як і при відповідях на перше питання. Але можна зазначити, що трохи більша кількість майбутніх магістрів фізичної культури та спорту (41,7 %) переконані, що готовність

до організації оздоровчих та спортивних заходів впливає на якість виконання професійної діяльності такого фахівця та трохи більша кількість (33,8 %) дали відповідь "скоріше так, ніж ні", порівняно з позитивними відповідями респондентів стосовно бажання оволодіти готовністю

до організації оздоровчих та спортивних заходів у процесі професійної освіти.

Можемо припустити, що ця різниця у відповідях на перші два питання анкети пов'язана з тим, що деяка кількість студентів, навчаючись за відповідним фахом, не пов'язує свою майбутню кар'єру зі сферою фізичної культури та спорту. І тому, усвідомлюючи важливість відповідної готовності для професії, вони більшою мірою коливаються щодо необхідності оволодіння нею у процесі здобуття освіти в магістратурі.

І хоча різниця у відповідях невелика (загалом близько 6%), вважаємо, що цьому факту потрібно приділити увагу викладачам у процесі роботи зі здобувачами освіти магістерського рівня. Мотивація студентів викладачами у цьому випадку може бути пов'язана як із більшою профорієнтацією майбутніх магістрів, що дозволило б їм краще усвідомити свої кар'єрні перспективи, так і з розкриттям ширшої значущості готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів для їхнього майбутнього життя та професії.

Відповідь “можливо” на це питання анкети дали 17,3% опитаних студентів, негативні відповіді: “скоріше ні, ніж так” та “ні” дали, відповідно, 4,3% та 2,9% респондентів. Як ми бачимо, хоча повністю заперечують вплив готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів на якість виконання професійної

діяльності фахівця фізичної культури і спорту тільки близько 3% студентів, проте це в 2 рази більше, ніж кількість студентів, які цілком заперечили бажання оволодіти відповідною готовністю у процесі професійної підготовки. Тому для цих студентів потрібен особливий наголос для роз'яснення взаємозв'язку відповідної готовності із виконанням професійної діяльності фахівцями фізичної культури та спорту.

Але загалом, відповіді студентів на друге питання підтвердили висновок, зроблений за попереднім питанням анкети. У цілому студенти позитивно налаштовані на підготовку до організації оздоровчих і спортивних заходів і усвідомлюють її значущість для майбутньої професійної діяльності, що є важливим для освітнього процесу. У той же час, близько 60% студентів потребують удосконалення мотиваційної спрямованості на формування готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів. При цьому близько 50% більшою чи меншою коливаються стосовно значущості цієї готовності та бажання її розвинути, а, отже, їх переконання потрібно ствердити та поглибити, а 7,2% студентів потребують особливої уваги у процесі мотивації до формування відповідної готовності.

Відповіді студентів на питання “Як ви на даний момент оцінюєте якість своєї підготовки до організації оздоровчих та спортивних заходів?” показані на рис. 3.

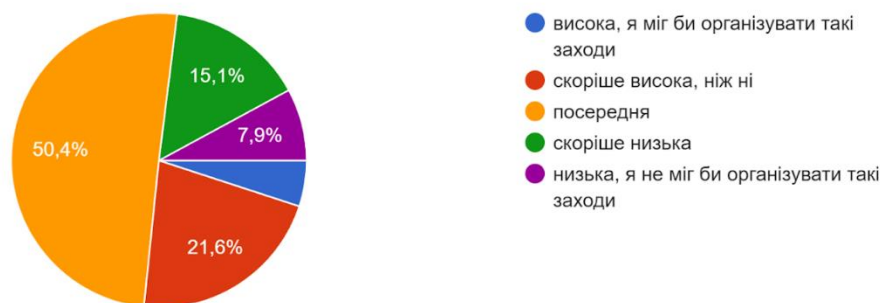

Рис. 3. Сприйняття студентами якості своєї підготовки до організації оздоровчих та спортивних заходів

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Як видно з рис. 3, найменша кількість опитаних майбутніх магістрів фізичної культури та спорту (тільки 5 %) вважає, що має високий рівень такої підготовки і впевнені, що могли б організувати оздоровчі та спортивні заходи. Ще 21,6 % студентів обрали відповідь “скоріше висока, ніж ні”, тобто можна припустити, вважають, що певною мірою могли б впоратись із завданням організувати такі заходи, хоча й не повністю переконані у своїй здатності це зробити.

Половина опитаних (50,4 %) оцінюють свою підготовленість до організації оздоровчих та спортивних заходів як посередню, 15,1 % відзначають, що така підготовленість є скоріше низькою і 7,9 % прямо відповідають, що мають низьку підготовленість та не змогли б організувати такі заходи.

Таким чином, за оцінкою студентів переважна більшість з них не високо оцінює свою підготовку до організації оздоровчих та спортивних заходів, що є свідченням необхідності її удосконалення. Майбутні магістри фізичної культури та спорту потребують дієвих інструментів та засобів, міцних знань та сформованих умінь для того, щоб вони могли на практиці

вирішувати завдання щодо організації зазначених заходів.

У професійну освіту майбутніх магістрів фізичної культури та спорту потрібно впровадити спеціально розроблені педагогічні умови підготовки до організації оздоровчих та спортивних заходів, які б передбачали посилення мотивації здобувачів освіти до неї; збагачення змісту дисциплін фахової підготовки відповідними питаннями; цілеспрямовану практичну підготовку студентів, спрямовану на розвиток необхідних умінь, здатностей та якостей. Припускаємо, що розробка та впровадження відповідних педагогічних умов у освітній процес підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту дозволить підвищити у них рівень сформованості готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів, що є важливим для їх майбутньої професійної діяльності.

Розглянемо самооцінку студентів стосовно окремих організаційних якостей та здатностей. Відповіді студентів стосовно того наскільки їх характеризує висловлювання “я цілеспрямована людина” показано на рис. 4.

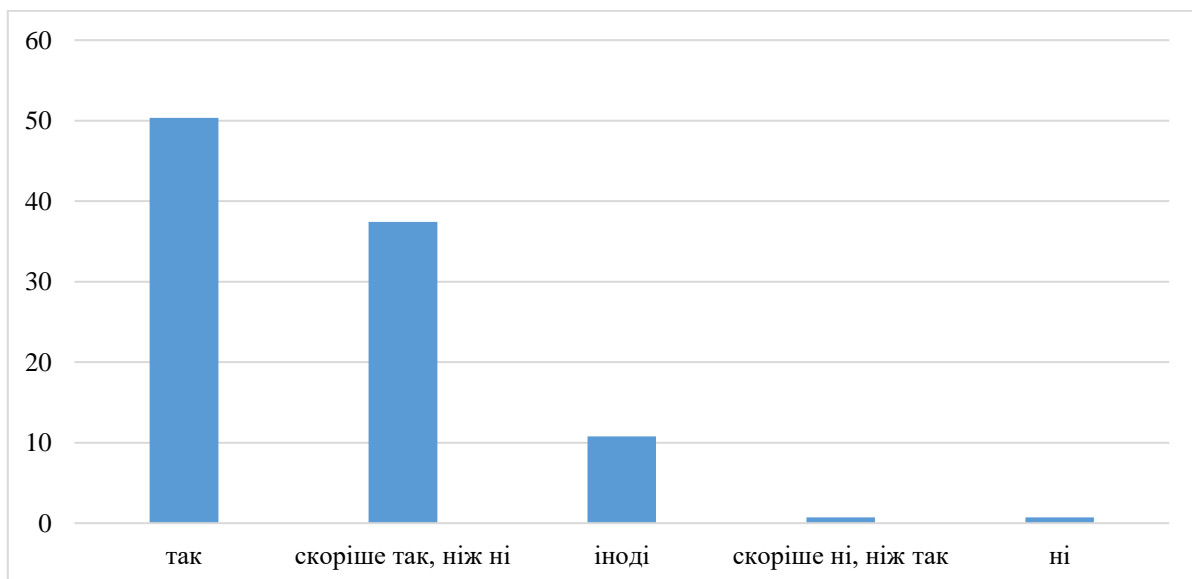

Рис. 4. Самооцінка студентами своєї цілеспрямованості

Як видно з рисунку 4, переважна більшість опитаних студентів вважають себе цілеспрямованими (50,4 %) або скоріше цілеспрямованими, ніж ні

(37,4 %). Тільки 10,8 % респондентів відзначили, що вони тільки іноді цілеспрямовані та по 0,7 % обрали відповіді “скоріше ні, ніж так” та “ні”.

Такі відповіді для здобувачів освіти, які мають досвід спортивної кар’єри та спортивних змагань, вважаємо закономірними. Адже цілеспрямованість – необхідна риса для тренувань, набуття спортивних якостей та умінь. Вона є складовою прагнення спортсмена перемагати та докладати максимуму зусиль для цього. У той же час цілеспрямованість спортсмена може бути певної мірою зумовленою

зовнішніми впливами: розкладом тренувань, впливом тренера, змагальним характером спортивної кар’єри тощо. Цілеспрямованість, яка необхідна для організації оздоровчих та спортивних заходів, вимагає також здатності від людини ставити цілі та самостійно планувати їх досягнення. Тому проаналізуємо подальші відповіді студентів на питання анкети.

Відповіді студентів стосовно того наскільки їх характеризує висловлювання “я заздалегідь планую свої справи на день/тиждень тощо” показано на рис. 5.

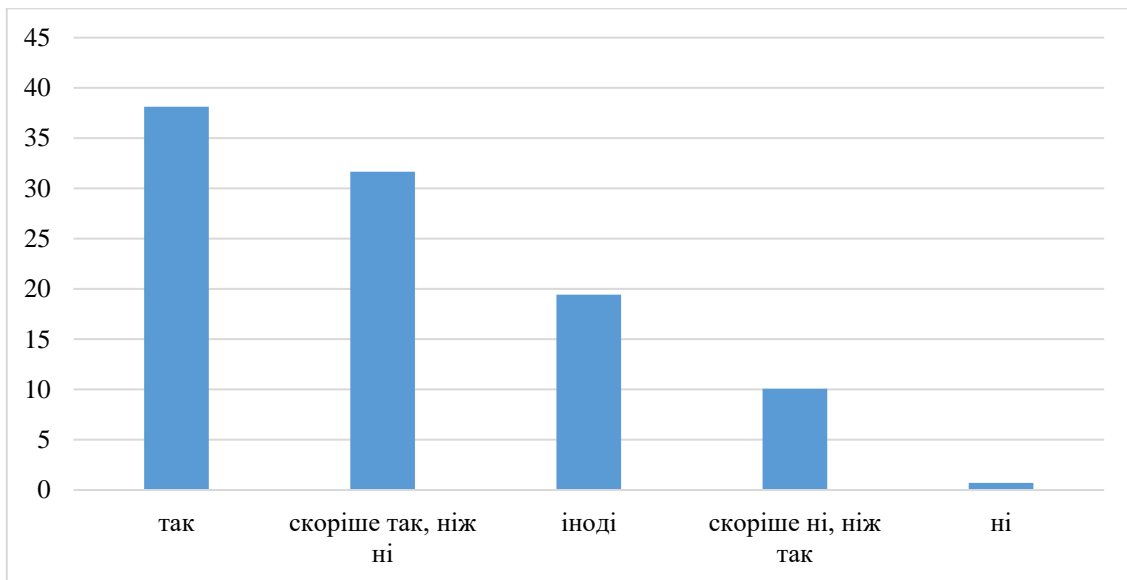

Рисунок 5 – Відповіді студентів стосовно наявності завчасного планування своїх справ

Як видно з рис. 5, відповіді студентів стосовно звички постійного планування дещо гірші, ніж їх самооцінка своєї цілеспрямованості. Загалом 38,1 % зазначають, що заздалегідь планують свої справи та 31,7 % скоріше планують, ніж ні, тобто не завжди мають завчасні плани на день/тиждень тощо. Тільки іноді планують свої справи – 19,4 %, скоріше не планують, ніж так – 10,1 %, не займаються плануванням – 0,7 % опитаних студентів.

Отже, ми можемо відзначити, що за самооцінкою студентів близько 40 % мають звичку до постійного планування своїх справ, а близько 30 % або планують іноді або не планують свої справи.

Уточнення стосовно розвиненості організаційних умінь у студентів дають відповіді респондентів на наступне питання анкети. Оцінювання студентів стосовно того чи мають вони складнощі із упорядкуванням своїх справ наведено на рис. 6.

Як видно з рисунку 6, переважна більшість майбутніх магістрів фізичної культури та спорту (40,3 %) відзначили, що вони іноді мають труднощі із упорядкуванням своїх справ. Не мають таких труднощів тільки 16,5 % та скоріше не мають, ніж мають – також 16,5 % опитаних студентів. Відзначають, що мають такі труднощі 12,2 % (відповідь “так”) та 14,4 % (відповідь “скоріше так, ніж ні”) опитаних студентів.

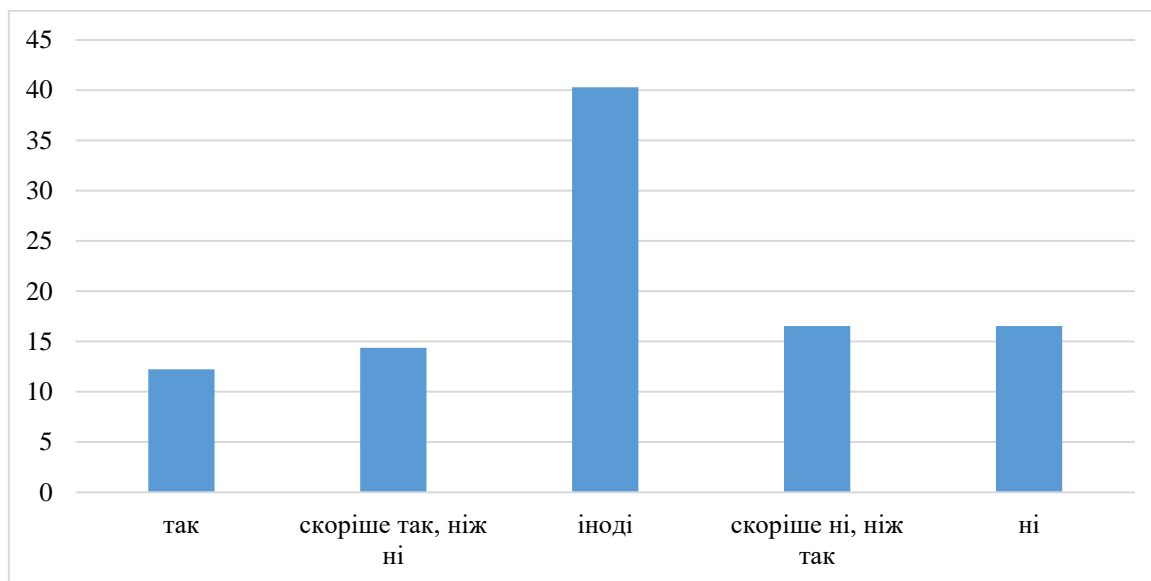

Рис. 6. Відповіді студентів стосовно наявності труднощів із упорядкуванням своїх справ

Отже, хоча майже 70 % майбутніх магістрів фізичної культури та спорту дали позитивні відповіді, що вони заздалегідь планують свої справи на день/тиждень тощо (відповіді “так” і “скоріше так, ніж ні”), останнє питання анкети свідчить про те, що навички планування та організованість у більшості студентів не розвинуті на високому рівні. Адже при наявності у людини системного планування, вона ефективно розподіляє завдання в часі та просторі, створює розклад, який є дієвим, вмє визначити пріоритети та слідкувати за дедлайнами, вмє коректувати план залежно від обставин, що в результаті дає чітке упорядкування для виконання своїх справ.

Для розвитку готовності майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів потрібно визначити, якими є причини їхніх труднощів в упорядкуванні справ та надати їм механізми і способи покращення організаційних навичок.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, завдання удосконалення підготовки майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих та спортивних

заходів потребує вивчення особливостей сприйняття ними готовності до такої діяльності, у тому числі того, наскільки вони усвідомлюють її важливість та як оцінюють свої організаційні уміння. За результатами проведеного опитування визначено, що переважна більшість майбутніх магістрів фізичної культури та спорту позитивно налаштовані на підготовку до організації оздоровчих і спортивних заходів і усвідомлюють її значущість для майбутньої професійної діяльності, що є важливим для освітнього процесу. У той же час, близько 60 % студентів потребують подальшого удосконалення мотиваційної спрямованості на формування готовності до організації оздоровчих та спортивних заходів. Крім того, тільки 5 % респондентів високо оцінили цю готовність та вважають, що могли б організувати такі заходи, що свідчить про необхідність удосконалення професійної підготовки майбутніх магістрів до організації оздоровчих і спортивних заходів. Переважна більшість опитаних студентів вважають себе цілеспрямованими та відзначають, що заздалегідь планують свої справи на день/тиждень, що є позитивним, проте тільки 16,5 % вказали, що не мають труднощів із упорядкуванням своїх справ, а, отже, навички планування та

організованість у майбутніх магістрів також потребують удосконалення. Перспективами подальших розвідок має бути дослідження проблеми удосконалення підготовки

майбутніх магістрів фізичної культури та спорту до організації оздоровчих і спортивних заходів.

Список літератури:

1. Elliott, K., Healy, M. (2000), “Key Factors Influencing Student Satisfaction Related to Recruitment and Retention”, *Journal of Marketing for Higher Education*, vol. 10, no. 4, pp. 1 – 11

2. Nabaho, L., Oonyu, J., Aguti, J. (2017), “Good teaching: Aligning student and administrator perceptions and expectations”, *Higher Learning Research Communications*, vol. 7, no. 1, URL: 10.18870/hlrc.v7i1.321.

3. Romanovskiy, O., Reznik, S., Chebakova Yu. (2019), “Peculiarities of Perception of Teaching Style and Motivation of Students’ Learning”, *The New Educational Review*, № 58(4), pp. 72 – 84

4. Romanovskiy, O., Reznik, S. (2023), “Students’ Perception of the Model “Flipped Classroom” in Training of Teacher Leadership”, *Information Technologies and Learning Tools*, vol. 97, no. 5, pp. 73 – 93

5. Sereda, N., Reznik, S., Solodovnyk, T., Bogdan, Z., Romanovskiy O. (2024), “Grade Point Average: The Relationship with Results of Entrance Assessment, Learning Motivation, Achievement Motivation, and Perception of Teacher Leadership”, *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, vol. 17, no. 1, pp. 23 – 34

6. Белікова Н. Науково-методологічні підходи до професійної підготовки сучасного фахівця з фізичного виховання та спорту / Белікова Н. // *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. – 2014. – Вип. (44)14. – С. 91 – 96

7. Величко В. Організація рекреаційних послуг / В. Величко // *Навчальний посібник*. – Харків: ХНУМГ ім. О. Бекетова. – 2013. – С. 202

8. Данилко М. Упровадження педагогічних технологій фізичного виховання та спорту щодо методологічних

основ формування готовності майбутнього вчителя фізичної культури / М. Данилко // *Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві*. – 2011. – № 2 (14). – С. 26 – 31

9. Деделюк Н. Організація масових фізкультурно-оздоровчих спортивних заходів з використанням національних традицій фізичного виховання / Н. Деделюк // *Навчальний посібник*. – Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки. – 2008. – С. 71

10. Рибалко П. Проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації фізкультурно – оздоровчого середовища закладу середньої освіти / П. Рибалко // *Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology*. – 2020. – № 4. – С. 38 – 42

11. Романовський О., Ігнатюк О., Резнік С., Солодовник Т. Педагог очима студентів: сприйняття професійної спрямованості, професійного іміджу, організації партнерської взаємодії, інформаційної компетентності, професійної компетентності та викладацького лідерства / О. Романовський, О. Ігнатюк, С. Резнік, Т. Солодовник // *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. – 2023. – № 1. – С. 3 – 23

12. Романовський О., Ігнатюк О., Резнік С., Солодовник Т. Організаційні навички як складник “soft skills” майбутніх викладачів вищої школи та фахівців фізичної культури та спорту / О. Романовський, О. Ігнатюк, С. Резнік, Т. Солодовник // *Імідж сучасного педагога*. – 2024. – № 1 (214). – С. 37 – 41

13. Яворська Т. Професійна підготовка майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту засобами міжпредметної інтеграції / Т. Яворська // *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. – 2016. – Вип. 2 (71). – С. 365 – 368

References:

1. Elliott, K., Healy, M. (2000), "Key Factors Influencing Student Satisfaction Related to Recruitment and Retention", *Journal of Marketing for Higher Education*, vol. 10, no. 4, pp. 1 – 11
2. Nabaho, L., Oonyu, J., Aguti, J. (2017), "Good teaching: Aligning student and administrator perceptions and expectations", *Higher Learning Research Communications*, vol. 7, no. 1, URL: 10.18870/hlrc.v7i1.321.
3. Romanovskiy, O., Reznik, S., Chebakova Yu. (2019), "Peculiarities of Perception of Teaching Style and Motivation of Students' Learning", *The New Educational Review*, № 58(4), pp. 72 – 84
4. Romanovskiy, O., Reznik, S. (2023), "Students' Perception of the Model "Flipped Classroom" in Training of Teacher Leadership", *Information Technologies and Learning Tools*, vol. 97, no. 5, pp. 73 – 93
5. Sereda, N., Reznik, S., Solodovnyk, T., Bogdan, Z., Romanovskiy O. (2024), "Grade Point Average: The Relationship with Results of Entrance Assessment, Learning Motivation, Achievement Motivation, and Perception of Teacher Leadership", *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, vol. 17, no. 1, pp. 23 – 34
6. Belikova, N. (2014), "Scientific and methodological approaches to the professional training of a modern specialist in physical education and sports", *Scientific journal of the Drahomanov National Pedagogical University*, is. (44) 14, pp. 91 – 96
7. Velychko, V. (2013), "Organization of recreational services", *Study guide*, Kharkiv: Kharkiv National University of Oil and Gas Industry named after A. Beketov, p. 202
8. Danylko, M. (2011), "Implementation of pedagogical technologies of physical education and sports on the methodological basis of forming the readiness of future physical education teachers", *Physical education, sports and health culture in modern society*, no. 2 (14), pp. 26 – 31
9. Dedeluk, N. (2008), "Organization of mass sports and recreational activities using national traditions of physical education", *Study guide*, Lutsk: Volyn National University named after L. Ukrainka, p. 71
10. Rybalko, P. (2020), "The Problem of Training Future Physical Education Teachers to Organize Physical Culture and Recreation Environment of Secondary Education Institutions", *Science and education a new dimension: Pedagogy and Psychology*, no. 4, pp. 38 – 42
11. Romanovsky, O., Ignatyuk, O., Reznik, S., Solodovnyk, T. (2023), "A teacher through the eyes of students: perception of professional orientation, professional image, organization of partnership, information competence, professional competence and teaching leadership", *Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, no. 1, pp. 3 – 23
12. Romanovsky, O., Ignatyuk, O., Reznik, S., Solodovnyk, T. (2024), "Organizational skills as a component of "soft skills" of future higher education teachers and specialists in physical culture and sports", *The image of a modern teacher*, no. 1 (214), pp. 37 – 41
13. Yavorska, T. (2016), "Professional training of future specialists in physical education and sports by means of interdisciplinary integration", *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University*, is 2 (71), pp. 365 – 368

Стаття надійшла до редколегії 3.06.2024

Nadiia Bachynska

Ph.D. in pedagogy, professor, head of the department of information technologies, Kyiv National University of Culture and Arts; Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3912-7108>.
E-mail: n.bachynska17@gmail.com

Olena Tverytnykova

doctor of historical sciences, professor, head of the department of Ukrainian studies, culturology and history of science, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
E-mail: tveekhpi@ukr.net

Tetiana Drozdova

PhD of technical sciences, associate professor of the department of Information and measuring technologies and systems, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7315-5869>.
E-mail: drozdova.tw@gmail.com

Yulia Demidova

PhD of technical sciences, associate professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by academician I. Zyazyuna, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkov, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8295-5972>
E-mail: dem-ula@ukr.net

Halyna Salata

doctor of historical sciences, professor of the department information technologies, Kyiv National University of Culture and Arts; Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2673-8463>
E-mail: salaty@bigmir.net

**EDUCATIONAL SERVICES QUALITY MONITORING SYSTEM AS AN
IMPORTANT COMPONENT OF LIBRARY AND ARCHIVE MANAGEMENT**

Abstract: the article examines the hierarchical structure of the educational system as a component of library and archive management. It has been determined that the control system is structurally divided into three general levels: collection of information and stabilization of parameters, coordination of local subsystems of the first level, optimization of the control system.

© Nadiia Bachynska, Olena Tverytnykova, Tetiana Drozdova, Yulia Demidova,
Halyna Salata, 2024

A study of the system for monitoring the quality of educational services in specialty 029 “Information, library and archival work” was carried out. The adequacy of the quality monitoring method has been experimentally proven. The object of testing was the procedure for assessing the quality of the educational process. The statistical array for checking the adequacy was taken from the results of the final control of the subjects of study from the examination sheets for individual parameters of the educational process.

Key words: monitoring the quality of education; information technologies; management of library and information and archival activities; documents; electronic resources; pedagogical quality metrics.

Надія Бачинська

кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій
Київського національного університету культури і мистецтв; Київ, Україна,
E-mail: n.bachynska17@gmail.com

Олена Тверитникова

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культурології та
історії науки, Національний технічний університет “Харківський політехнічний
інститут”; Харків, Україна
E-mail: tveekhpi@ukr.net

Тетяна Дроздова

кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-вимірювальних технологій і
систем, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”;
Харків, Україна
E-mail: drozdova.tw@gmail.com

Юлія Демідова

кандидат технічних наук, доцент, кафедра педагогіки і психології управління
соціальними системами, Національний технічний університет “Харківський
політехнічний інститут”, Харків, Україна
E-mail: dem-ula@ukr.net

Галина Салата

доктор історичних наук, професор, кафедра інформаційних технологій, Київський
національний університет культури і мистецтв; Київ, Україна
E-mail: salaty@bigmir.net

**СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ЯК ВАЖЛИВА
СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОГО ТА АРХІВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Анотація: у статті розглянуто ієрархічну структуру освітньої системи як складову
бібліотечного та архівного менеджменту. Визначено, що система управління структурно
поділяється на три узагальнені рівні: збір інформації та стабілізація параметрів,

координація локальних підсистем першого рівня, оптимізація роботи системи управління. Проведено дослідження системи моніторингу якості освітніх послуг спеціальності 029 “Інформаційна, бібліотечна та архівна справа”. Експериментально доведено адекватність методу моніторингу якості. Об'єктом апробації обрано процедуру оцінювання якості освітнього процесу. Статистичним масивом для перевірки адекватності було взято результати підсумкового контролю суб'єктів навчання з екзаменаційних відомостей за окремими параметрами навчального процесу.

Ключові слова: моніторинг якості освіти; інформаційні технології; менеджмент бібліотечної та архівної діяльності документи; електронні ресурси; педагогічна кваліметрія.

**Надія Бачинська, Олена Тверитникова, Тетяна Дроздова, Юлія Демідова,
Галина Салата**

Розширена анотація для ознайомлення з цією темою:

“Система моніторингу якості освітніх послуг як важлива складова бібліотечного та архівного менеджменту”

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні реалії глобалізації економіки, військові конфлікти та вплив пандемії на процес підготовки фахівців бібліотечної та архівної справи вимагають перегляду традиційних педагогічних підходів. Необхідність навчання у цих умовах спонукає до здійснення більш індивідуалізованого процесу, що сприятиме формуванню компетентностей для успішної реалізації у професійній сфері. Положення стандартів та рекомендацій з забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти (ESG) враховуються при реалізації державної освітньої політики України щодо євроінтеграції у освітній та дослідницький простір. Все це підкреслює важливість моніторингу якості освітніх послуг як фактора забезпечення ефективності та якості навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Процедура оцінювання якості все більше привертає увагу як закордонних так і українських дослідників. Корисним є досвід дослідження удосконалення процедури вступу та ефективного менеджменту, аналіз впливу

компетентностей службовців регіональних закордонних бібліотечно-архівних служб на якість послуг і яке місце займає у цій структурі процес навчання. Увагу привертає низка публікацій із питань використання кваліметричних підходів щодо оцінювання якості вищої освіти та ефективності використання педагогічної кваліметрії в оцінюванні індивідуальних досягнень студентів, при створенні персоналізованих освітніх програм, удосконаленні процесу підготовки фахівців із інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Обґрунтування необхідності застосування системи моніторингу як складової системи бібліотечного та архівного менеджменту, здійснення аналізу критеріїв та факторів, що призводять до розмитості нечітких виважених результатів експертних оцінок якості освітніх послуг в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюються.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Якість освітньої діяльності включає різні аспекти, такі як: наявність державного стандарту вищої професійної освіти та

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ

ефективність його реалізації; професіоналізм викладацького науково-педагогічного складу; якість організації процесу навчання та методичного забезпечення навчального процесу; якість суб'єктів навчання.

Ці аспекти взаємодіють між собою та впливають на загальну якість навчання і виховання у закладі вищої освіти. Базисом моделі системи управління якістю освітніх послуг є процесний підхід, що охоплює всі процеси системи управління якістю та відповідає загально визнаній моделі, наведеній у ДСТУ ISO серії 9000. Для створення умов забезпечення конкурентоспроможного випускника необхідна злагоджена система моніторингу якості освітнього процесу. Це приводить до необхідності вимірювання, оцінювання й подальшого відновлення кваліметричних характеристик процесу навчання студентів на всіх його етапах. Для моніторингу якості освітніх послуг розглянуто метод використання системи діагностики рівня сформованості компетентностей, а також вироблення керуючого впливу для їхньої корекції.

На основі опрацювання статистичних даних відомостей успішності суб'єктів навчання з 1 по 4 курси спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" був сформований масив із більш ніж 3500 оцінок результативності навчання.

Перевірка статистичної значущості результатів освіти студентів проводилася за критерієм Фрідмана. Отримані результати свідчать, що комплексний показник якості суттєво

впливає на результативність навчального процесу при рівні значущості 0,05, семестр не впливає на результат навченості студента при рівні значущості 0,01. Перевірка можливості об'єднання результатів навчання студентів академічних груп в одну вибірку була здійснена за допомогою критерію Уїлкоксона, гіпотеза підтвердилася в усіх випадках при рівні значущості 0,05.

За результатами перевірки запропонований аналізатор якості освітніх послуг, який виконує функції самоконтролю та адаптації під умови, що змінюються.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Запропонована система управління якістю освітніх послуг відповідає вимогам чинних міжнародних та українських нормативних документів. Доведено, що система управління якістю структурно поділяється на три узагальнених рівня: збір інформації та стабілізація параметрів, координація локальних підсистем першого рівня, оптимізація роботи системи управління, що доводить правильність вибору об'єкту апробації. Процес моніторингу, відповідно, також повинен охоплювати всі зазначені вище рівні. Для збереження необхідного рівня системи бібліотечного та архівного менеджменту запропоновано ввести підсистему системи моніторингу "спостерігач якості", яка відповідає за самоконтроль і надання рекомендацій з відновлення кваліметричних характеристик системи в умовах невизначеності, динамічності та нестабільності характеристик у часі.

Problem setting. Modern realities of the globalization of the economy, the state of war and the impact of the pandemic on the process of training library and archival professionals require a review of traditional pedagogical approaches. The need for training in these conditions encourages the implementation of a more individualized

process of obtaining knowledge, which will contribute to the formation of competencies for successful implementation in the professional sphere. A modern educational program should promote the development of these personal traits and skills in students, helping them to become competitive in the labor market. An effective combination of

academic knowledge and personal development will help students achieve high results and occupy important positions in the professional field. For specialists specializing in information, library and archival activities, the skills and abilities necessary for orientation in the global space of digital communications become relevant. The use of information technology is a key skill in the digital age, where technology is developing rapidly. These features and characteristics are important for the modern labor market and require attention during the formation of educational and professional programs. In 2005, a series of standards and a recommendation on quality assurance in the European Higher Education Area (ESG) were adopted, which provide criteria at the European level. ESGs are based on the following provisions: higher education institutions (HEIs) are responsible for the quality of education; quality assurance corresponds to the diversity of higher education systems, promotes the development of a culture of quality and takes into account the needs and expectations of students, stakeholders, etc. ESG recommendations are taken into account when implementing the state educational policy of Ukraine regarding European integration in the educational and research space. All this actualizes the issue of monitoring the quality of educational services as an important factor in ensuring the effectiveness and quality of education.

Recent research and publication analysis. The quality assessment procedure is increasingly attracting the attention of both foreign and Ukrainian researchers. Researchers Bijay Lal Pradhan, Sanjeeb Sangroula, Tika Ram Chalise addressed the issue of TQM in higher education [3]. They emphasized that the quality of education is the policy of the educational institution to constantly improve the admission procedure, create a safe and favorable learning environment, and strengthen the relationship between students and teachers, and effective management. In the publication [4], based on statistical data, an analysis of the influence of

the competences of the employees of the Library and Archives Service of the Regency of Bengal on the quality of services and the place of the training process in this structure was carried out. Similarly, a study of the management of the library and archive service of a regional institution is presented in the work [5]. Qualimetric approaches to assessing the quality of higher education were considered in the publication [6]. The authors analyzed the effectiveness of pedagogical qualimetry in assessing the individual achievements of students, and proposed the use of pedagogical qualimetry methods to improve the educational process. In particular, when creating personalized educational programs based on data obtained using pedagogical quality metrics. Authors Aida Topuzyan, Narine Markosyan [7] proposed original approaches to the use of quality metrics in the modern pedagogical process and substantiated the need to measure the quality of activity of both the teacher and the student. In the study [8] attention is focused on the expediency of using qualitative approaches and, on the example of educational institutions of the construction profile, the requirements for the organization of quality assessment of specialist training are outlined. The authors I. Sidanich and H. Zvarych substantiated the importance of using qualitative methods in pedagogical science [9]. The quality of the educational process of masters in information and measurement technologies of NTU "KhPI" was analyzed in work [10]. Attention to the training of specialists in information, library and archival affairs, acquisition of competences necessary for generating new ideas and solving complex scientific problems with the use of information technologies is emphasized in publications [11–14].

Paper objective. Substantiation of the need to use the monitoring system as a component of the library and archive management system, the analysis of criteria and factors that lead to the blurring of unclear, balanced results of expert evaluations of the quality of educational services in the

conditions of the constantly changing external environment.

The methodological base of the study was the use of a set of methods. In addition, the methods of analysis, synthesis, classification and generalization were used. On the basis of studying of the specialty standard and the new and upgraded curricula of the bachelor and master degree preparation of the Information, library and archival affairs specialty a comparative analysis on the implementation of a students' scientific research work during the classroom and after-hours setting has been conducted. Based on the application of the pedagogical content analysis of statistical reports on the student's academic performance a study of the quality monitoring system was carried out. The methods of expert evaluations are involved, since the solution of issues related to quality,

which is mostly based on models built on the basis of processing information obtained as a result of an expert survey. The results of the study are shown in figures 1, 2, 3.

Paper main body. The quality of educational activity includes various aspects, such as: availability of the state standard of higher professional education and the effectiveness of its implementation; professionalism of the teaching staff; the quality of the organization of the training process and methodical support of the training process; quality of study subjects.

These aspects interact with each other and affect the overall quality of education in a higher education institution (HEI). It is important to consider all these components to ensure effective educational activities. The concept of Education Quality Guarantee is represented in fig.1.

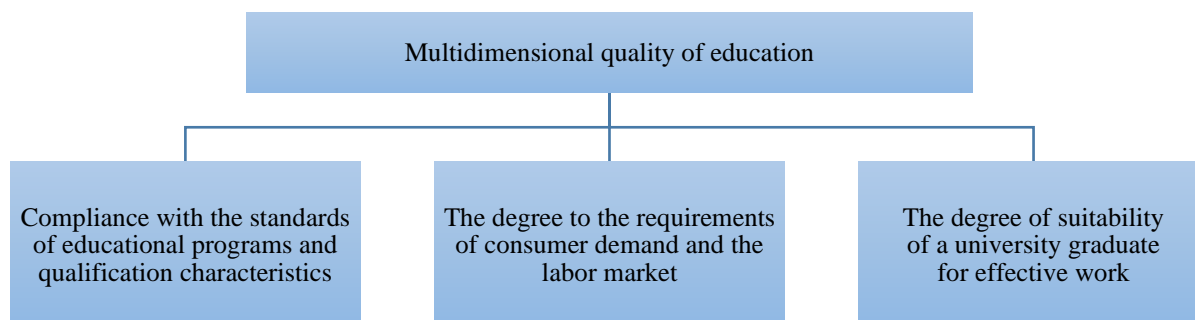

Fig. 1: The concept of Education Quality Guarantee

The model of the quality management system (QMS) of educational services is based on a process approach. The structural and logical scheme of the processes of the quality management system of the ZVO covers all QMS processes and corresponds to the generally recognized model given in the DSTU ISO 9000 series [15]. Each of the processes is characterized by a number of indicators that must be under constant control and management. That is, the traditional management of the results of the process is transferred to the management of the process itself.

In fig. 2, the proposed structural and logical scheme of the higher education system

of higher education institutions, taking into account the specifics of the activity of the higher education institution.

According to this model, the successful functioning of vocational training is possible only if the needs of consumers are clearly defined, and then the level of their satisfaction with the training results is assessed by establishing reliable feedback and constantly improving the quality of training. The higher management of higher educational institutions should ensure the effective functioning of processes by providing the necessary resources, which include human (professors and other personnel), premises, equipment (laboratories,

computer network, library fund), materials, support of a normal working environment (lighting, temperature, compliance with sanitary and technical standards, etc.) and financial. The

monitoring procedure, like the QMS as a whole, in an educational institution based on the Deming cycle.

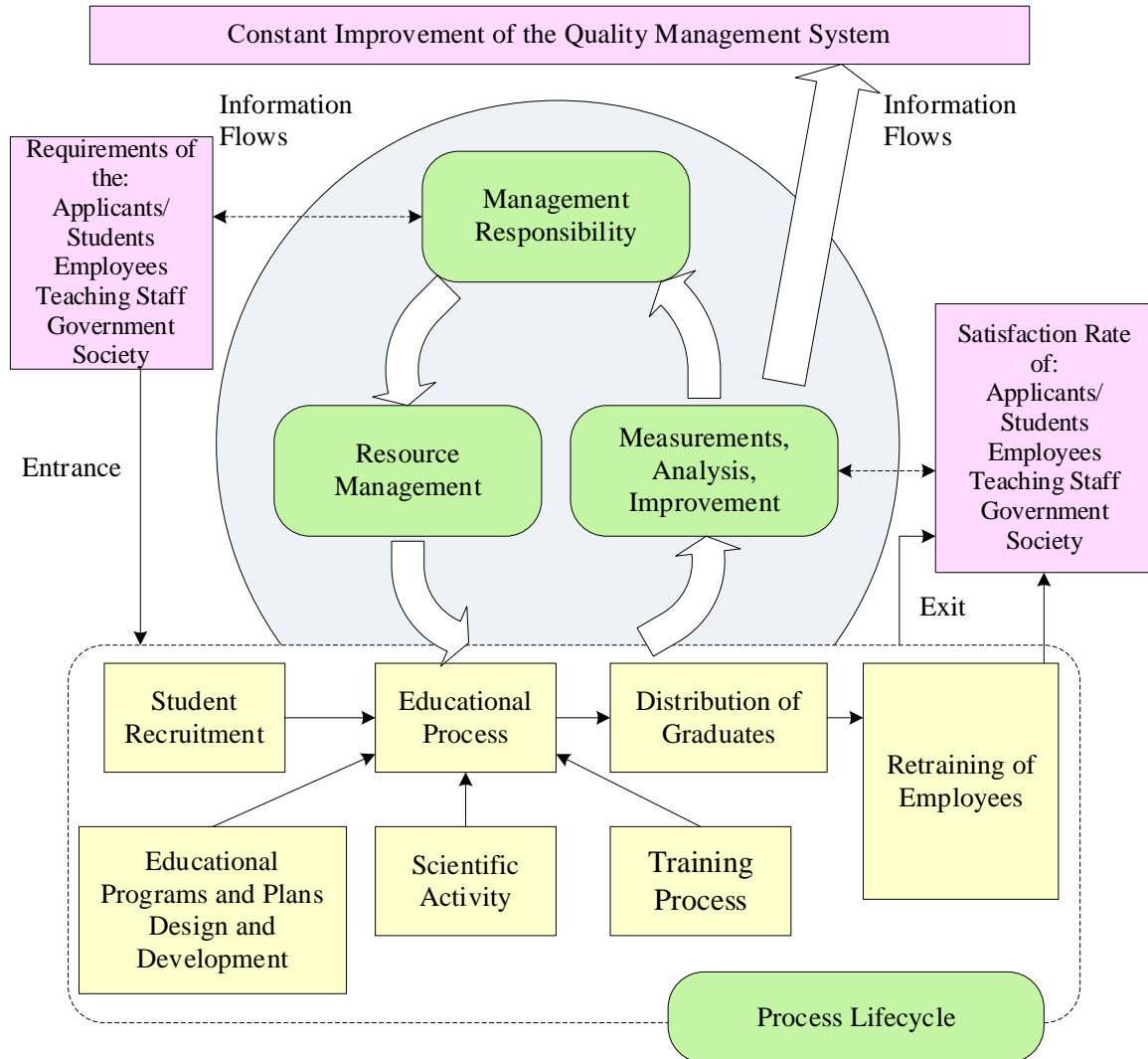

Fig. 2: Structural and logical scheme of the quality management system of the Higher Education Institution

A coordinated system of monitoring the quality of the educational process is necessary to create conditions for ensuring a competitive graduate. This leads to the need to measure, evaluate and further restore the qualitative characteristics of the student learning process at all its stages. The most difficult are the issues of diagnosing the formation of competencies both "at the exit" of the graduate and at the intermediate stage of training - after studying disciplines,

professional modules, etc. The quality indicator of the professional knowledge that the student receives during the entire educational period plays not the last role in the comprehensive assessment of the quality of educational services. Therefore, questions related to the criteria and mechanisms of objective dynamic assessment of the level of knowledge are in need of research [16].

In this context, the proposed method of using a system for diagnosing the level of

competence formation, as well as developing a management influence for their correction [17] deserves attention. The basis of the comprehensive indicator of the quality of the university's activity is a set of various indicators that allow us to consider the concept of the quality of educational services as a multi-level tree-like structure. The study of the education system as a complex system shifted the emphasis from the study of individual elements of the system to the study of their interrelationships. The complexity of properties lies in the fact that they arise with some probability, and are not constructed according to a certain plan. The properties of the higher education system are:

- complexity – the education system consists of a large number of parameters and criteria;
- lack of a mathematical description or algorithm – indicators characterizing the education system cannot be combined with each other using a mathematical formula;
- immateriality – the educational system cannot be seen before receiving an educational service;
- imprudence - it is impossible to save educational services;
- data incompleteness – not all indicators and criteria of the educational process can be determined and measured;
- some parameters can only be assessed qualitatively;
- “noisiness”, which is expressed in the complication of observation and control (caused by a large number of secondary processes);
- “intolerance” to management (the system does not exist to be managed);
- non-stationarity, which is expressed in the drift of characteristics, change of parameters, evolution in time;
- non-reproducibility of experiments with it;
- emergency - the presence of special properties of the system, which are not characteristic of its subsystems;
- the need to account for factors that are weakly formalized or not formalized at all;

- influence of external disturbances;
- a wide range of response times in the system;

- constantly growing demands of consumers, especially external ones [18].

The concept of development of higher education institutions is multi-level and includes the following levels of hierarchy:

1. Upper level – the concept of development of the institution as a whole and the concept of development of the main areas of activity: educational, scientific, informational, administrative;

2. Middle – the concept of the development of educational and scientific institutes, which is created on the basis of top-level documentation and specifies the tasks and goals of the development of higher education institutions;

3. Lower – the concept of development of units of higher education institutions: departments, services, departments, which characterizes the concept of development of educational and scientific institutes.

On the basis of these concepts of development, the characteristics of the quality management system of higher education institutions are formed – a system of performance indicators, principles of structural, financial, personnel policy, etc.

Based on this conceptual model, the mathematical model of the studied system has the form of a three-level system with an organizational type hierarchy. A generalized block diagram of functional tasks that are solved in the process of managing the education system is presented in fig.3.

The whole system consists of a family of interacting, hierarchically arranged elements, endowed with the right to make decisions. The management structure provides feedback. The system under consideration should perform three main functions:

- management of the educational process at the department level (local level);
- management at the level of educational and scientific institute (levels of coordination);
- management at the level of a higher education institution (optimization levels) [19].

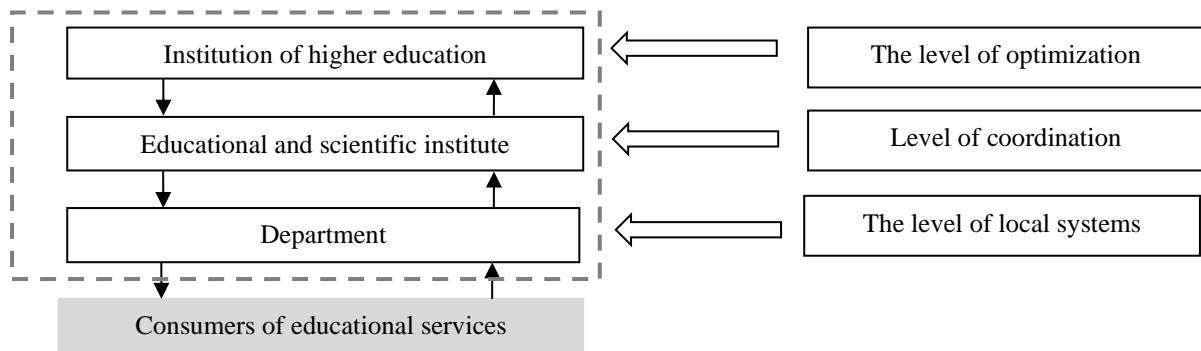

Fig. 3: Scheme of a three-level higher education management system with an organizational hierarchy

According to the process approach of the standard of the Ministry of Education and Science “Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education” [1] phases of the student cycle include enrollment, training, recognition of qualifications and certification of students, the quality of educational services will be characterized by the three most significant indicators “Quality of admission”, “Quality of training” and “Quality of obtaining educational results”. Therefore, when talking about the quality of educational services, the quality of each of the above-mentioned levels of management should be included in this concept. Approbation of the developed method covered the training stage.

The statistical array for checking adequacy is the results of the final control of the study subjects from the examination data according to individual parameters of the educational process. A separate j -th educational process is an educational process in a separate discipline, which is implemented by a separate teacher during the subject's study period. A separate educational process is characterized by multiple performance assessments Q_{pj} , which consist of performance evaluations of the i -th subjects from the j -th educational process Q_{pij} .

The quality level of the educational process is determined by the quantitative characteristics K_{ij} – the success values of the i -th student in the j -th subject. The statistical array of learning outcomes of subjects of the educational process has the following features:

- unknown law of grades distribution;
- learning outcomes are presented on an ordinal scale;
- evaluation of the j -th educational process may consist of a large number of repeated values (different subjects may have the same learning results);
- samples are dependent, as they are obtained during the assessment of the same subjects of study;
- the learning process is long-term and the evaluation results are obtained after some long intervals of time [20].

To check the adequacy of the “quality monitor” model, the following tasks must be solved:

1. Investigate the statistical array of data for the significance of a comprehensive quality indicator.
2. Check the influence of the semester on the efficiency ratio.
3. Check the possibility of combining the learning results of students from different academic groups into one sample.
4. Based on the results of the inspection, develop an analyzer of the quality of educational services [21].

The solution of the tasks was proposed by means of statistical data collection and their processing using well-known statistical tests. 246 information on the success of subjects of study from 1 to 4 courses of specialty 029 “Information, library and archival business” were considered, based on the results of which an array of more than 3,500 evaluations of study effectiveness was

formed. To assess the quality of the educational process, two groups of students were randomly selected with average scores for 41 subjects.

The first two problems were solved using a statistical test – Friedman's test. The obtained results of the statistical significance test proved that the comprehensive quality indicator significantly affects the effectiveness of the educational process at a significance level of 0.05. At a significance level of 0.01, the results of statistical data processing indicate that the semester does not affect the student's academic performance.

Since the same parameter of teaching in one semester can be found in different academic groups of both one and several specialties, there is a need to research the general parameter of teaching for a particular semester under study. For this, the possibility of combining the learning results of students of academic groups into one sample was checked using the Wilcoxon test. The hypothesis about the possibility of combining the samples was confirmed in all cases at a significance level of 0.05.

To solve the last problem, based on the results of the inspection, it is proposed to introduce a “quality observer” subsystem, the main function of which is self-monitoring and issuing recommendations for restoring the qualitative characteristics of educational services under conditions of uncertainty, dynamism and instability of characteristics over time.

Conclusions of the research. Therefore, the quality management system of

educational services must comply with current international and domestic regulatory documents and is built according to a model based on a process approach, one of the elements of which is mandatory monitoring. It was determined that the management system is structurally divided into three generalized levels: information collection and stabilization of parameters, coordination of local subsystems of the first level, optimization of the management system, which proves the correctness of the selection of the object of approval. The monitoring process, accordingly, should also cover all the above-mentioned levels.

The adequacy of the proposed model was verified on the basis of the processing of a statistical array of data (results of the final control of the study subjects from examination information according to individual parameters of the educational process). The analysis showed that the comprehensive quality indicator significantly affects the effectiveness of the educational process, and the semester does not affect the student's educational results. In addition, the learning results of several groups can be combined into one sample.

In order to maintain the necessary level of the library and archive management system, it is proposed to introduce the “quality observer” monitoring system subsystem, which is responsible for self-monitoring and issuing recommendations for restoring the system's qualitative characteristics in conditions of uncertainty, dynamism and instability of characteristics over time.

Список літератури:

1. “ESG”, (2015), Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, Brussels, p. 32
2. Закон України “Про освіту”. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show-2145-19#>
3. Pradhan, B., Sangroula, S., Chalise, T. (2023), “Total Quality

Management in Higher education”, Conference: Quality transformation with AI Booming, Vietnam, DOI: [doi: 10.5281/zenodo.10798210](https://doi.org/10.5281/zenodo.10798210)

4. Suryani, A., Johan, A., (2023), “The Influence of Librarian Competence on the Quality of Library Services at the Library and Archives Service in Bengkalis Regency”, Journal of Education Social Sciences and Humanities, no. 1 (4), pp. 186 – 201, DOI: <https://doi.org/10.58355/dirosat.v1i4.53>

5. Jeanyoung, K., Waluyo, U., Sudirman, S., Fahrudin, F. (2024), "Digital Service Management at the NTB Provincial Library and Archives Service" Path of Science, vol. 10, no. 3, pp. 2045 – 2053, DOI: 10.22178/pos.102-9
6. Abdulkhafizov, B. (2023), "Application of pedagogical qualimetry in assessing the academic achievements of high school students", International Journal of Pedagogics, vol. 3, is. 10, pp. 12 – 16, DOI: doi: 10.37547/ijp/Volume03Issue10-03
7. Topuzyan, A., Markosyan, N. (2022), "Pedagogical qualimetry as a means of measuring the quality of the activities of the main subjects of the pedagogical process", Main Issues Of Pedagogy And Psychology, no. 21 (1), pp. 60 – 73, DOI: 10.24234/miopar.v21i1.427.
8. Пащенко, Т. Qualimetric approach in the implementation of the methodological system for assessing the quality of training of specialists in colleges of construction profile / Т. Пащенко // Наукові записки Малої академії наук України. – 2022. – № 1 (23). – С. 92 – 100. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://snman.science/index.php/sn/article/view/103>
9. Tverytnykova E., Demidova Yu., Salata H. Scientific and practical training component of higher education applicants by implementing the digitalization of the information space / E. Tverytnykova, Yu. Demidova, H. Salata // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2023. – № 2. – С. 104 – 116
10. Sidanich, I., Zvarych, H. (2020), "Characteristics of the model of monitoring the quality of educational services in general secondary education institutions", Adaptive Management: Theory And Practice. Series "Pedagogy", vol. 10 (19), DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-24](https://doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-24).
11. Shkitska, I. (2021), "New approaches to the training of information, library and archival professionals", Information and society: materials of the VI International Scientific and Practical Conference "Information and Society", ed. by: O. Anisimova et al., Vinnytsia: DonNU named after V. Stus, pp. 55 – 58
12. Bachynska, N. (2023), "Improving the professional competencies of students of the specialty 029 IBAS (ILAS) in the process of practice performing", Ukrainian Journal on Library and Information Science, no. 12, pp. 82 – 95, DOI: <https://doi.org/10.31866-2616-7654.12.2023.293574>
13. Bachynska, N. (2022), "Implementation of Educational and Professional Programs of Specialty 029 "Information, Library and Archives": Traditions and Innovations. Library Science", Record Studies. Informology, no. 4, pp. 95 – 101, DOI: <https://doi.org/10.32461/24-09-9805.4.2022.269816>.
14. Тверитникова О., Салата Г. Менеджмент якості архівної та бібліотечної справи: до проблеми імплементації міжнародних стандартів / О. Тверитникова, Г. Салата // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2023. – № 2. – С. 48 – 53
15. Національний стандарт України ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015). – Системи управління якістю. Вимоги Офіційне видання. – Київ: ДП Київ: ДП УкрНДНЦ. – 2016
16. Tverytnykova, E., Demidova, Yu., Drozdova, T. (2021), "Management system of occupational safety at ukrainian enterprises: international and european dimension", Advanced information systems, vol. 3, no. 1, pp. 45 – 53, DOI: <https://doi.org/10.20998-2522-9052.2021.1.06>
17. Kondrashov, S., Drozdova, T. (2014), "Fuzzy probabilistic model of restoration of qualitative characteristics of the educational process", Metrology and devices, no. 1 (45), pp. 120 – 123
18. Malyshkina, K. (2012). "Models and methods of evaluating indicators of the quality of the educational process of universities", Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Technical Sciences, p. 20
19. Konstantynova, L. Rogov, M. (2006), "Peculiarities of building a quality

management system model in universities”, Bulletin of the National Technical University “KHPY”, no. 31, pp. 71 – 76

20. Hrihorenko, I., Drozdova, T., Hrihorenko, S., Tverytnykova, E. (2019), “Application of user interface fuzzy logic toolbox for quality control of products and services”, Advanced information system, Kharkiv, 2019, vol. 3, no. 4, pp. 118 – 125, DOI: <https://doi.org/10.20998/2522-9052.2019.4.18>

21. Kondrashov, S. Drozdova, T. (2013), “Quality observer” in dynamic control and management systems”, Metrology and devices, no. 2 (41), pp. 126–130

References:

1. “ESG”, (2015), Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, Brussels, p. 32

2. The Law of Ukraine “On Education”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#>

3. Pradhan, B., Sangroula, S., Chalise, T. (2023), “Total Quality Management in Higher education”, Conference: Quality transformation with AI Booming, Vietnam, DOI: [doi: 10.5281/zenodo.10798210](https://doi.org/10.5281/zenodo.10798210)

4. Suryani, A., Johan, A., (2023), “The Influence of Librarian Competence on the Quality of Library Services at the Library and Archives Service in Bengkalis Regency”, Journal of Education Social Sciences and Humanities, no. 1 (4), pp. 186 – 201, DOI: <https://doi.org/10.58355/dirosat.v1i4.53>

5. Jeanyoung, K., Waluyo, U., Sudirman, S., Fahrudin, F. (2024), “Digital Service Management at the NTB Provincial Library and Archives Service” Path of Science, vol. 10, no. 3, pp. 2045 – 2053, DOI: [10.22178/pos.102-9](https://doi.org/10.22178/pos.102-9)

6. Abdulkhafizov, B. (2023), “Application of pedagogical qualimetry in assessing the academic achievements of high school students”, International Journal of

Pedagogics, vol. 3, is. 10, pp. 12 – 16, DOI: [doi: 10.37547/ijp/Volume03Issue10-03](https://doi.org/10.37547/ijp/Volume03Issue10-03)

7. Topuzyan, A., Markosyan, N. (2022), “Pedagogical qualimetry as a means of measuring the quality of the activities of the main subjects of the pedagogical process”, Main Issues Of Pedagogy And Psychology, no. 21 (1), pp. 60 – 73, DOI: [10.24234/mio-pap.v21i1.427](https://doi.org/10.24234/mio-pap.v21i1.427).

8. Pashchenko, T. (2022), “Qualimetric approach in the implementation of the methodological system for assessing the quality of training of specialists in colleges of construction profile”, Scientific Notes of the Minor Academy of Sciences of Ukraine, – 2022. – no. 1 (23). – pp. 92 – 100, available at: <http://snman.science/index.php/sn/article/view/103>

9. Tverytnykova E., Demidova Yu., Salata H. Scientific and practical training component of higher education applicants by implementing the digitalization of the information space / E. Tverytnykova, Yu. Demidova, H. Salata // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2023. – № 2. – С. 104 – 116

10. Sidanich, I., Zvarych, H. (2020), “Characteristics of the model of monitoring the quality of educational services in general secondary education institutions”, Adaptive Management: Theory And Practice. Series “Pedagogy”, vol. 10 (19), DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-24](https://doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-24).

11. Shkitska, I. (2021), “New approaches to the training of information, library and archival professionals”, Information and society: materials of the VI International Scientific and Practical Conference “Information and Society”, ed. by: O. Anisimova et al., Vinnytsia: DonNU named after V. Stus, pp. 55 – 58

12. Bachynska, N. (2023), “Improving the professional competencies of students of the specialty 029 IBAS (ILAS) in the process of practice performing”, Ukrainian Journal on Library and Information Science, no. 12, pp. 82 – 95, DOI: <https://doi.org/10.318-66/2616-7654.12.2023.293574>

13. Bachynska, N. (2022), "Implementation of Educational and Professional Programs of Specialty 029 "Information, Library and Archives": Traditions and Innovations. Library Science", Record Studies. Informology, no. 4, pp. 95 – 101, DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2022.269816>.
14. Tveritnikova, O., Salata, G. (2023), "Quality Management of Archival and Library Services: Toward the Problem of Implementing International Standards", Library science. Document science. Informatics, no. 2, pp. 48 – 53
15. National standard of Ukraine DSTU ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015) (2016), Quality management systems. Requirements Official edition. - Kyiv: SE Kyiv: SE UkrNDNC
16. Tverytnykova, E., Demidova, Yu., Drozdova, T. (2021), "Management system of occupational safety at ukrainian enterprises: international and european dimension", Advanced information systems, vol. 3, no. 1, pp. 45 – 53, DOI: <https://doi.org/10.20998/25-22-9052.2021.1.06>
17. Kondrashov, S., Drozdova, T. (2014), "Fuzzy probabilistic model of restoration of qualitative characteristics of the educational process", Metrology and devices, no. 1 (45), pp. 120 – 123
18. Malyshkina, K. (2012). "Models and methods of evaluating indicators of the quality of the educational process of universities", Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Technical Sciences, p. 20
19. Konstantynova, L. Rogov, M. (2006), "Peculiarities of building a quality management system model in universities", Bulletin of the National Technical University "KHPY", no. 31, pp. 71 – 76
20. Hrihorenko, I., Drozdova, T., Hrihorenko, S., Tverytnykova, E. (2019), "Application of user interface fuzzy logic toolbox for quality control of products and services", Advanced information system, Kharkiv, 2019, vol. 3, no. 4, pp. 118 – 125, DOI: <https://doi.org/10.20998/2522-9052.20-19.4.18>
21. Kondrashov, S. Drozdova, T. (2013), "Quality observer" in dynamic control and management systems", Metrology and devices, no. 2 (41), pp. 126–130

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2024

Олександр Пономарьов

кандидат технічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>
E-mail: palex37@ukr.net

Алла Харченко

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри стратегічного управління, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-2857>
E-mail: alex2995@ukr.net

Ольга Квасник

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9911-7337>
E-mail: kvashnykov@ukr.net

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В СИСТЕМІ АТРИБУТИВНИХ РИС ЛІДЕРА

Анотація: уточнено сутність поняття відповідальності лідера та обґрунтовано її місце в загальній ієрархічній системі атрибутівних рис і якостей його особистості. Розкрито особливості істотного підвищення значущості відповідальності лідера в умовах інноваційного характеру соціального, науково-технічного і технологічного розвитку. Показано, що відповідальність виступає важливою передумовою можливості успішного виконання лідером своєї суспільної місії. Наведено результати розроблення, впровадження та використання інноваційних педагогічних технологій виявлення потенційних лідерів у студентському середовищі та формування, прищеплення їм та розвитку відповідальності безпосередньо в освітньому процесі вищої школи. Висвітлено необхідність прищеплення студентам розуміння значущості відповідальності, усвідомлення потреби в ній та постійного саморозвитку їхньої особистої відповідальності як фахівців та лідерів.

Ключові слова: лідерство; атрибутівні риси лідера; відповідальність; інноваційний характер розвитку; педагогічні технології; значущість відповідальності студента.

Olexandr Ponomaryov

PhD in technical sciences, professor, professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: palex37@ukr.net

Alla Kharchenko

candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of strategic management, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: alex2995@ukr.net

Olha Kvasnyk

candidate of pedagogic sciences, associate professor, associate professor of the department of pedagogy and psychology of social systems management by the academician I. Zyazyun, National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”; Kharkiv, Ukraine
E-mail: kvasnykov@ukr.net

RESPONSIBILITY IN THE SYSTEM OF LEADER ATTRIBUTATIVE TRAITS

Abstract: the essence of the concept of the leader's responsibility is clarified and its place in the general hierarchical system of attribute traits and qualities of his personality is substantiated. The peculiarities of the significant increase in the importance of the leader's responsibility in the conditions of the innovative nature of social, scientific, technical and technological development are revealed. It is shown that responsibility is an important prerequisite for the ability of a leader to successfully fulfill his social mission.

The results of the development, implementation and use of innovative pedagogical technologies for the identification of potential leaders in the student environment and their formation, instillation and development of responsibility directly in the educational process of a higher school are given. The need to instill in students an understanding of the importance of responsibility, awareness of the need for it, and constant self-development of their personal responsibility as specialists and leaders is highlighted.

Key words: leadership; attributes of a leader; responsibility; innovative nature of development; pedagogical technologies; significance of student responsibility.

Olexandr Ponomaryov, Alla Kharchenko, Olga Kvasnik

An extended abstract of the paper on the subject of:
“Responsibility in the system of leader attributive traits”

Problem setting. *The significant complication of social life increases society's needs for leaders and causes new requirements for their attributive features. Among them, the responsibility of the leader plays a decisive role. Therefore, an important problem is the formation and self-*

development of the leader's responsibility as a condition for his successful life and activity.

Recent research and publications analysis. *Among publications on various aspects of leadership, responsibility as one of the defining features of a leader is highlighted in the works of K. Bird, D. Goleman, R. Green,*

F. Greenleaf, J. Miller, G. Tarde, and others. Goesle V. is sure that "we are responsible not only for future generations, in our hands is the metaphysical justification of the entire previous history of existence" [3, p. 210]. A systematic study of leadership responsibility is carried out by Amjat Murabit [10]. Babaev V., Beh I., Hrynyova V., Hura T., Dmytrenko G., Yelnikova G., Ignatiuk O., Kvasnyk O., Kremen V., Movchan Ya. consider the problems of training managers-leaders and the formation of their responsibility. Reznik S., Tovazhnyansky L. and others. Nestulya O., Rybalka V., and O. Romanovsky offer models of the leader's personality as a set of traits and qualities. the integrity of these models ensures accountability as an integral characteristic of a leader. Jonas G. reveals new dimensions of understanding the meaning of responsibility [4]. Tong Shraa-Liu and Fons Trompenaars analyze responsible leadership by reconciling dilemmas and responsible leadership [11].

Luhova V. and Maxwell J. provides recommendation aimed at self-development of leadership qualities, including responsibility [6]. Former American soldiers Leif Babin and Jocko Willink reveal the problem of the leader's responsibility in difficult situations, because military leadership requires the formation of diverse teams to perform extremely complex missions and achieve strategic goals [2]. Acquaintance with their including commanders of all levels of military formations. The significant complication of the content, character and conditions of social life not only increases the needs of society for real leaders, but also determines significant requirements for its attribute traits and qualities. Among them, responsibility should play a decisive role.

Paper objective. *One of the goals of this article is to clarify the meaning of the phenomenon of the leader's responsibility and its place in the general system of his attributes and qualities. According to the results of clarification, it is expected to determine appropriate technologies for the formation and development of responsibility and approaches to instilling in students the ability*

and internal need for the constant self-development of their personal responsibility as specialists and leaders. It concerns their life and professional activity.

Paper main body. *The complexity of social life increases the need for real leaders and forms a whole system of requirements for them. At the same time, it is necessary to determine the meaning of the concept of a true leader. Dozens of traits and qualities reflect the requirements for professionalism and personality of a leader. This complicates their understanding, identification of potential leaders and their targeted training in educational institutions. Overcoming these complications is facilitated by the hierarchical nature of the leader's model and the composition of his traits and qualities according to the following groups: professional and social competence; professionally and socially significant personal traits and qualities; spirituality, general and professional culture; outlook and life value positions. Responsibility should be singled out as an integral characteristic of a leader, which actively affects his professional and life success.*

According to O. Ponomaryov and M. Chebotarev, "responsibility as a social phenomenon arose with the emergence of human society. The leader's responsibility is both an integral characteristic of his other traits and qualities, as well as a criterion for the degree of their development and the leader's ability to effectively influence the use of innovative solutions. Based on the understanding of the meaning of responsibility and its features for leaders, it is possible to reveal its place in the structure of the general system of attributive traits and qualities of the leader's personality. It is ambiguous.

On the one hand, it defines responsibility as a personal quality of the leader, and on the other hand, responsibility appears as a kind of integral characteristic of the leader's traits and qualities. Determining the meaning of the leader's responsibility and its place in the general system of his attributive qualities helps to build an effective system for identifying potential leaders in the

student environment, to develop and implement innovative pedagogical technologies that would reliably ensure the constant development of responsibility.

Our own long-term experience of scientific and pedagogical activity in higher education convincingly shows that a significant part of master's students (70-75 %) consider themselves leaders or aspire to be leaders. However, the use of tests to check the presence and level of development of certain leadership qualities in them reveals that this level is insufficient in about half of them. It is unfortunate that one of the most common shortcomings is the insufficient level of responsibility. In order to overcome such a situation and ensure the proper nature of the development of students' leadership qualities, first of all responsibility, we have developed a system of pedagogical influences on them. It includes, firstly, ensuring a high level of professional and social competence of students and instilling in them a responsible attitude towards this task. Secondly, it ensures their understanding of responsibility as a determining prerequisite for life and professional success. Thirdly, it is necessary to clearly apply the principle of benevolent

demandingness in the educational process, during control and evaluation of its results. This system ensures the effective development of students' responsibility not only in educational and cognitive activities, but also in other manifestations of life practice, in interpersonal relations and in the realization of leadership potential.

Conclusion of the research. The analysis of the phenomenon of responsibility and the features of its manifestation in leadership allows us to reach the following conclusions. In the conditions of the innovative nature of social and technological development, the importance of the leader's responsibility for the proper fulfillment of his social mission increases his significantly. Secondly, responsibility is an important element of the system of personal traits and qualities of a leader and at the same time its integral characteristic. Thirdly, today pedagogical theory and educational practice have developed effective technologies aimed at developing the responsibility of gical development leaders and ensuring their effective performance of their professional and life tasks and successful organization of people's joint activities.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Істотне ускладнення цілей, змісту й характеру суспільного життя зумовлює не тільки помітне зростання потреби соціуму у справжніх ефективних лідерах, але й підвищення рівня розвитку їхніх атрибутивних рис і якостей та оновлення вимог до них. Серед цих рис вирішальну роль відіграє відповідальність лідера, особливо при виконанні ним управлінських завдань і функцій. У вимогах до фахівців відповідно до Стратегій розвитку вищої освіти України на 2021-2031 роки було наголошено на необхідності брати на себе відповідальність за прийняття рішень, здійснювати якісне виконання завдань, зокрема щодо керування процесами

професійного спрямування. Ось чому в умовах інноваційного розвитку надзвичайно важливою проблемою виступає формування, розвиток та саморозвиток відповідальності керівника-лідера як передумови його успішного життя й діяльності, реалізації його лідерського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У безмежній множині наукових публікацій, присвячених різним аспектам феномену лідерства, дослідження відповідальності як одній із визначальних якостей особистості лідера висвітлені в роботах К. Берда, Д. Гоулмана, Р. Гріна, Ф. Грінліфа, М. Мамардашвілі, Дж. Міллера, Г. Гарда та інших. Слід звернути увагу на В. Гьосле,

який впевнений у тому, що “ми відповідальні не тільки за прийдешні покоління, в наших руках і метафізичне виправдання всієї попередньої історії буття” [3, с. 210]. Системне дослідження феномену відповідальності лідерства здійснює Амджат Мурабіт [10].

Проблемам професійної підготовки керівників-лідерів та формуванню їхньої відповідальності присвячені дослідження В. Бабаєва, І. Беха, В. Гриньової, Т. Гури, Л. Даниленка, Г. Дмитренка, О. Євдокимової, Г. Єльнікової, О. Ігнатюк, Л. Карамушки, О. Квасник, В. Кременя, В. Лугового, Я. Мовчан, П. Надолішнього, В. Радула, С. Резнік, Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО та багатьох інших вітчизняних вчених.

Детальні моделі особистості лідера у вигляді сукупностей необхідних її рис і якостей запропонували О. Бандурка, О. Нестуля, В. Рибалка, О. Романовський. На наше переконання, цілісність цих моделей забезпечує інтегральна характеристика, якою виступає відповідальність лідера. Нові виміри розуміння сенсу феномену відповідальності розкриває Г. Йонас [4].

Тонг Шраа-Лю і Фонс Тромпенаарс аналізують шлях до відповідального лідерства через примирення дилем та забезпечення відповідального керівництва [11]. Лугова В. та Єрмоленко О., аналізуючи напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств, вважають, що вона “полягає у розумінні своїх компетенцій, здатності якнайкраще виконувати свої обов'язки, робити більше, ніж зазначено у посадових інструкціях, брати на себе відповідальність як за справу так і за людей, пропонувати нові ідеї щодо покращення роботи, сприяти успіху інших людей, приймати складні рішення, які сприяють позитивним змінам” [5, с. 75].

Максвелл Дж. наводить слушні рекомендації, безпосередньо спрямовані на саморозвиток лідерських якостей, в тому числі й відповідальності [6]. Колишні американські військові Лейф Бебін та Джоко Віллінк розкривають проблему відповідальності лідера в складних ситуаціях, оскільки

військове лідерство вимагає формування різноманітних команд для виконання надзвичайно складних місій і досягнення стратегічних цілей [2]. Знайомство з їхнім досвідом має сприяти подальшому розвитку відповідальності наших керівників, в тому числі й командирів всіх рівнів військових формувань. Бачимо, що і вітчизняні, і закордонні науковці звертають увагу на структуру лідера, його затребувані компетентності для проявлення його під час професійної діяльності, зокрема підкреслюють важливість для суспільства відповідального лідера, його відповідальності для професійної діяльності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте на сьогодні вивчення формування і розвитку відповідальності лідера практично відсутні, зокрема визначення її сутності, шляхів, засобів і способів її формування й розвитку та діагностування міри її засвоєння. Мало дослідженим залишається питання формування процесу відповідальності для вдосконалення структури лідера, лідерської компетентності. Вітчизняна наука останнім часом пропонує окремі обґрунтування сутності та змісту, але вони розрізнені та не мають одноставного трактування науковців.

Формування цілей статті (постановка завдання). За результатами уточнення сенсу феномену відповідальності лідера та її місця в загальній системі його атрибутивних рис і якостей метою є визначити доцільні технології формування і розвитку відповідальності та підходи до прищеплення студентам уміння й потреби у постійному саморозвитку особистісної відповідальності як фахівців та лідерів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Істотні ускладнення суспільного життя та спільної діяльності людей і їхніх спільнот посилюють потребу у справжніх лідерах і формують цілісну достатньо розгалужену

систему вимог до них. Самі ці вимоги й необхідність їх дотримання виступають умовами ефективного функціонування і розвитку відповідних організацій, спільнот та суспільства загалом. Однак при цьому вкрай важливо чітко визначитися зі змістом самого поняття справжнього лідера. Існуючі моделі охоплюють кілька десятків рис і якостей лідера, які відображають суспільні вимоги до його професіоналізму та особистості. Це ускладнює їх розуміння й організацію виявлення потенційних лідерів і їхньої цільової підготовки у закладах освіти.

З метою подолання цих ускладнень вважаємо за необхідне пропонувати ієрархічний характер моделі лідера, komponуючи його бажані риси і якості за такими групами: професійна і соціальна компетентність; професійно і соціально значущі особистісні риси і якості; духовність, загальна і професійна культура; світоглядні й життєвоціннісні позиції. Разом із цим уявляється доцільним виокремити у якості своєрідної інтегральної характеристики відповідальність лідера, яка виступає запорукою не просто наявності у нього необхідних рис і якостей у структурі кожного розділу, але й їх активного впливу на професійний і життєвий успіх лідера. При цьому слід уточнити походження феномену відповідальності, його сенс і значення.

На слушну думку О. Пономарьова та М. Чеботарьова, “відповідальність як соціальне явище зародилася разом з появою людського суспільства. Саме становлення суспільства вже означало виникнення взаємних прав і обов'язків його членів, педусім у сфері спільної трудової діяльності”. Вчені при цьому наголошують, що “в процесі спілкування склалися у вигляді звичаїв і традицій певні правила міжособистісних відносин, яким був притаманний великий авторитет” [7, с. 49]. Ці вчені розглядають доволі поширену ситуацію, коли неформальний лідер, відстоюючи інтереси своїх прихильників, перебуває у опозиції до формального керівництва.

Тому вони спеціально наголошують на тому, що “відповідальність лідера полягає у тому, щоб завжди дотримуватися виваженої позиції, іншими словами, відстоювати інтереси працівників, які йому довіряють, розуміти і реальні можливості підприємства чи організації та їх керівництва. Тому він не повинен обіцяти людям того, що важко чи взагалі неможливо отримати, та висувати до керівництва нереальні вимоги заради завоювання дешевого авторитету і показової рішучості” [7, с. 149].

Автори Філософського словника соціальних термінів, аналізуючи у більш широкому сенсі поняття соціальної відповідальності, вважають, що цією відповідальністю виступає “міра відповідності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам” [8, с. 141]. Оскільки ж вказані вимоги і суспільні норми фактично виступають певними обмеженнями можливості для дій, вчинків і поведінки лідерів, в тому числі щодо здійснення ними управлінських функцій, деякі лідери і не прагнуть обіймати керівні посади.

Не випадково польський письменник С. Гарчинський стверджував, що чим сильніше почуття відповідальності, тим слабше жага до влади. Розвиваючи цю його думку, Т. Алексєнко зазначає, що об'єктивність оцінки відповідальності особистості визначається “історично досягнутим рівнем відповідальної поведінки в конкретному суспільстві і суб'єктивними можливостями особистості”. На її думку, “у цивілізованому суспільстві вважається, що ширші повноваження і реальні можливості, то вища відповідальність особистості” [1, с. 107]. Таким чином, тут розглядається ще один аспект взаємовідносин і взаємовпливу владних можливостей керівника-лідера та міри його відповідальності.

Відповідальність лідера виступає інтегральною характеристикою інших його рис і якостей і своєрідним критерієм міри їхньої розвиненості та здатності лідера ефективно впливати на розроблення, впровадження і плідне використання інноваційних рішень. У цьому сенсі А. Халецька спеціально наголошує на тому, що “відповідальні лідери мають ключовий вплив на організаційні і інституційні структури, застосування нових технологій та інновацій, залучення більшого кола зацікавлених стейкхолдерів” [9, с. 92]. На переконання авторів дослідження, збільшення числа залучених та дійсно зацікавлених стейкхолдерів може сприяти аргументованому вибору кращих варіантів організаційних і технологічних рішень. Однак водночас воно може й ускладнювати процес їхньої підготовки, узгодження та реалізації.

Виходячи з розуміння сенсу відповідальності та її особливостей для лідерів, можна розкрити її місце в структурі загальної системи атрибутивних рис і якостей особистості лідера. Само собою це місце є неоднозначним. Так, з одного боку, воно визначає відповідальність як важливу особистісну якість лідера. З цих позицій вона виступає

одним із елементів відповідної групи рис його особистості. Водночас із іншого боку, відповідальність постає своєрідною інтегральною характеристикою, яка охоплює всі групи рис і якостей лідера. З цих позицій вона виступає елементом вищого рівня в ієрархії його моделі. Дійсно, відповідальність лідера забезпечує належне виконання ним завдань і функцій його професійної і соціальної діяльності, культуру особистого життя та взаємовідносин із іншими людьми.

Визначення сенсу відповідальності лідера та її місця в загальній системі його атрибутивних якостей допомагає побудувати ефективну систему виявлення потенційних лідерів у студентському середовищі, розробити і реалізувати інноваційні педагогічні технології, які б надійно забезпечували постійний розвиток відповідальності. Ці технології мають передбачати також прищеплення студентам потреби у її саморозвитку. Сама можливість такого підходу зумовлює системний характер завдання освіти з розвитку особистої і професійної відповідальності лідера. А це означає й необхідність системного підходу до вибору шляхів, засобів і технологій, які б забезпечували ефективне розв'язання завдання з розвитку відповідальності.

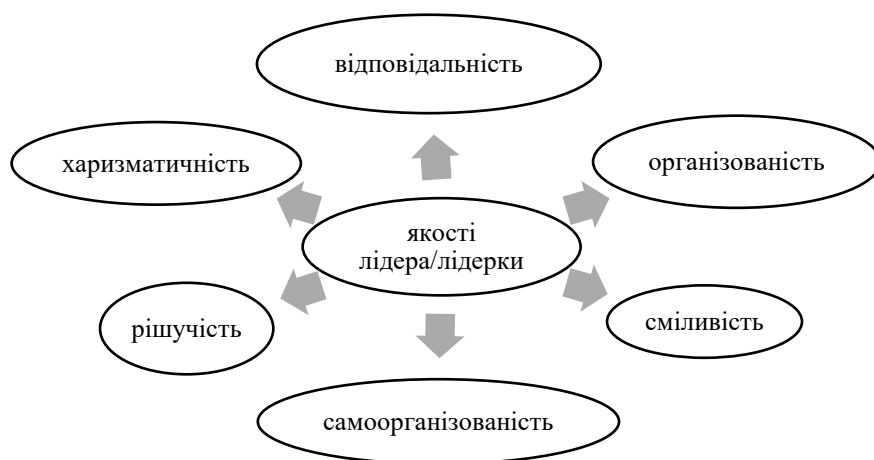

Рис 1 Найзатребуваніші якості лідера/лідерки зумовлені обставинами сьогодення, що входять до лідерської компетентності.

Наш багаторічний досвід науково-педагогічної діяльності у вищій школі переконливо свідчить, що значна частина студентів магістратури (70-75 %) вважають себе лідерами або прагнуть бути ними. Однак використання тестів для перевірки наявності й рівня розвитку у них певних лідерських якостей виявляє, що у близько половини з них цей рівень є недостатнім. Прикро, що одним з найпоширеніших недоліків є недостатній рівень відповідальності. Для подолання такої ситуації і забезпечення належного характеру розвитку лідерських якостей студентів, насамперед відповідальності, нами розроблена система педагогічних впливів на них.

Ця система включає такі елементи. По-перше, забезпечення високого рівня професійної і соціальної компетентності студентів та прищеплення їм відповідального ставлення до виконання цього важливого завдання. По-друге, забезпечення розуміння ними відповідальності як визначальної передумови життєвого і професійного успіху. По-третє, чітке і послідовне застосування принципу доброзичливої вимогливості в освітньому процесі, при контролі та оцінці його результатів. По-четверте, регулярне пропонування завдань, які вимагають прояву відповідальності, та обов'язковий контроль їх виконання з використанням моральних заохочень.

Список літератури

1. Алексєєнко Т. Відповідальність особистості / Т. Алексєєнко // Енциклопедія освіти. – ред. В. Кремень. – Київ: Юрінком Інтер. – 2008. – С. 106 – 107
2. Бебін Л., Віллінк Дж. Абсолютна відповідальність / Л. Бебін, Дж. Віллінк // Уроки лідерства від “морських котиків”. – 2020. – С. 400
3. Гьосле В. Буття та об'єктивність. До метафізики екологічної кризи / В. Гьосле // Практична філософія в сучасному світі. – Київ: Лібра. – 2003. – С. 180 – 210

Ця система забезпечує ефективний розвиток відповідальності студентів не тільки у навчально-пізнавальній діяльності, але й в інших проявах життєвої практики, у міжособистісних відносинах і в реалізації лідерського потенціалу.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз самого феномену відповідальності та особливостей його прояву в лідерстві дозволяє дійти таких висновків. По-перше, в умовах інноваційного характеру соціального і технологічного розвитку істотно зростає значення відповідальності лідера за належне виконання ним своє суспільної місії. По-друге, відповідальність виступає важливим елементом системи особистісних рис та якостей лідера і водночас її інтегральною характеристикою. По-третє, сьогодні педагогічна теорія та освітня практика напрацювали дієві технології, спрямовані на розвиток відповідальності лідерів і забезпечення ефективного виконання ними своїх професійних і життєвих завдань та успішної організації спільної діяльності людей. Перспективами подальших розвідок у даному напрямку уявляються взаємодія відповідального лідерства з інноваційним характером суспільного розвитку, науково-технічним і технологічним прогресом.

4. Йонас Г. Принцип відповідальності / Г, Йонас // У пошуках етики для технологічної цивілізації. – Київ: Лібра. – 2001. – С. 400
5. Лугова В., Єрмоленко О. Напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств / В. Лугова, О. Єрмоленко // Проблеми економіки. – 2012. – № 1. – С. 64 – 67
6. Максвелл Дж. Розвину в собі лідера 2.0 / Дж. Максвелл // Як впливати на людей і вести їх за собою. – Київ: Брайт Букс. – 2024 – С. 224
7. Пономарьов О., Чеботарьов М. Відповідальність в системі професійної

компетентності фахівця / О. Пономарьов, М. Чеботарьов // Навчально – методичний посібник. – Харків: Підручник НТУ “ХПІ”. – 2012. – С. 220

8. Філософський словник соціальних термінів: близько 900 слів / за ред. В. Крисаченка. – Харків: Корвін. – 2002. – С. 672

9. Халецька А. Відповідальне та глобальне лідерство для сталого розвитку / А. Халецька // Публічне управління та митне адміністрування. – 2023. – № 1 (36). – С. 89 – 93

10. Amjad, M (2006), “Responsible Leadership”, University of Saskatchewan, p. 1 – 10

11. Tong Schraa-Liu, Fons Trompenaars (2021), “Towards responsible leadership through reconciling dilemmas”, Responsible Leadership, ed. by N. Pless, T. Maak, pp. 314 – 331

References:

1. Alekseenko, T. (2008), “Personal responsibility”, Encyclopedia of education, ed. by V. Kremen, Kyiv: Yurinkom Inter, pp. 106 – 107

2. Bebin, L., Willink, J. (2020), “Absolute responsibility”, Leadership lessons from the Navy SEALs, p. 400

3. Gössle, V. (2003), “Being and Objectivity. Toward a metaphysics of the

ecological crisis”, Practical philosophy in the modern world, Kyiv: Libra, pp. 180 – 210

4. Jonas, G. (2001), “The principle of responsibility”, In search of ethics for a technological civilization, Kyiv: Libra, p. 400

5. Luhova, V., Yermolenko, O. (2012), “Directions for the development of leadership competence of managers of Ukrainian enterprises”, Problems of the economy, no. 1, pp. 64 – 67

6. Maxwell, J (2024), “Develop a leader 2.0 in yourself”, How to influence and lead people, Kyiv: Bright Books, p. 224

7. Ponomarev, O., Chebotarev, M. (2012), “Responsibility in the system of professional competence of a specialist”, Training and methodological manual, Kharkiv: Textbook of NTU “KhPI”, p. 220

8. Philosophical dictionary of social terms: about 900 words (2002), ed. by V. Krysachenko, Kharkiv: Corwin, p. 672

9. Khaletska, A. (2023), “Responsible and global leadership for sustainable development”, Public administration and customs administration, no. 1 (36), pp. 89 – 93

10. Amjad, M (2006), “Responsible Leadership”, University of Saskatchewan, p. 1 – 10

11. Tong Schraa-Liu, Fons Trompenaars (2021), “Towards responsible leadership through reconciling dilemmas”, Responsible Leadership, ed. by N. Pless, T. Maak, pp. 314 – 331

Стаття надійшла до редколегії 6.06.2024

Наталя Афанасьєва

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і соціології,
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця;
Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1050-8495>
E-mail: natalia.afanasieva@hneu.net

Жанна Богдан

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і соціології,
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця;
Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1560-9516>
E-mail: Zhanna.Bogdan@hneu.net

Ірина Ушакова

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології і соціології,
Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця;
Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5758-2799>
E-mail: iryna.lushakova@hneu.net

**ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В
ОРГАНІЗАЦІЇ**

Анотація: стаття присвячена дослідженню проблеми гендерних особливостей міжособистісної взаємодії в організації та особистісних характеристик, які її визначають. Виявлено, що існують певні соціальні уявлення про нормативну поведінку чоловіків та жінок у спілкуванні. Зазвичай, чоловікам приписують агресивність, конфліктність, незалежність, схильність до домінування, лідерські якості, а жінкам – поступливість, толерантність, залежність, емоційність, адаптивність. Результати проведеного дослідження показали, що жінки мають потребу в підтримці позитивних відносин із іншими людьми, часто використовують контроль та авторитет, від бажання керувати іншими до потреби бути контрольованими. Вони надають перевагу співпраці та взаємодії у взаєминах. Респонденти жінки часто прагнуть, щоб їх запрошували брати участь у спільних заходах та бажають спілкуватися. Вважають, що в конфліктних або напружених ситуаціях необхідно зберігати певну емоційну дистанцію від інших людей.

Опитані чоловіки виявили тенденцію до контролю над іншими та прийняття домінуючої позиції у міжособистісній взаємодії. Вони також мають потребу у дружніх та гармонійних стосунках із іншими людьми, прагнуть співпраці та встановлення контактів через включення та увагу до інших. Майже не використовують емоційні вияви у робочому колективі, вдаються до товариського спілкування.

Вони вбачають важливість підтримки взаємовідносин на основі співпраці та взаємодії, що відображає інтереси інших, включеність та відчуття приналежності до спільноти. Крім того, вони відчують потребу відчувати свою важливість та значущість для інших. Чоловіки розвивають гармонійні відносини з іншими, використовуючи контроль, авторитет та силу.

Отже, чоловіки зосереджують увагу на розв'язанні актуальних проблем міжособистісної взаємодії шляхом конструктивного вирішення напружених ситуацій, тоді як жінки більше дотримуються норм, правил, стандартів і ролей. Проте у взаємодії з чоловіками жіноча поведінка відрізняється більшою гнучкістю.

Ключові слова: гендер; міжособистісна взаємодія; організаційна поведінка; soft skills.

Natalia Afanasieva

doctor of psychological sciences, professor, professor of psychology and sociology
department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Kharkov, Ukraine

E-mail: natalia.afanasieva@hneu.net

Zhanna Bogdan

Phd in psychology, associate professor, head of the department of psychology and sociology,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Kharkiv, Ukraine

E-mail: Zhanna.Bogdan@hneu.net

Iryna Ushakova

Phd in psychology, associate professor, associate professor of psychology and sociology,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Kharkiv, Ukraine

E-mail: irynaIushakova@hneu.net

**GENDER SPECIFICITIES OF INTERPERSONAL INTERACTIONS IN
ORGANIZATION**

Abstract: The article explores the issue of gender peculiarities in interpersonal interaction within organizations and the personal characteristics that define it. It is found that there are certain social perceptions regarding the normative behavior of men and women in communication. Typically, men are attributed with aggressiveness, conflictiveness, independence, inclination towards domination, leadership qualities, while women are associated with passivity, tolerance, dependence, emotionality, and adaptability. The results of the study showed that women have a need for maintaining positive relationships with others, often employing control and authority, from a desire to control others to the need to be controlled. They prefer cooperation and interaction in relationships. The surveyed women often strive to be invited to participate in joint activities and desire communication. They believe that in conflictual or tense situations, it is necessary to maintain some emotional distance from other people.

The surveyed men tend to exert control over others and assume dominant positions in interpersonal interactions. They also have a need for friendly and harmonious relationships with others, striving for cooperation and establishing contacts through inclusion and attention to others. They rarely display emotional expressions in the workplace, resorting to friendly communication. They see the importance of supporting relationships based on cooperation and interaction, reflecting the interests of others, inclusion, and a sense of belonging to the

community. Additionally, they feel the need to feel important and significant to others. Men build harmonious relationships with others, using control, authority, and strength.

Therefore, men focus on addressing current issues in interpersonal interaction through constructive resolution of tense situations, while women adhere more to norms, rules, standards, and roles. However, in interaction with men, women's behavior is characterized by greater flexibility.

Key words: gender; interpersonal interaction; organizational behavior; soft skills.

Natalia Afanasieva, Zhanna Bogdan, Iryna Ushakova

An extended abstract of the paper on subject of:
“Gender specificities of interpersonal interactions in organization”

Problem setting. *Interpersonal problems often arise in society, covering various spheres of a person's life: family, friendship, work, etc. Interpersonal problems in organizations significantly affect the quality and results of employees' activities, create obstacles on the way to solving tasks, realizing organizational goals, cause personal dissatisfaction of each member of the team, the staff as a whole, and other negative consequences. The results of activities and prospects for the development of interpersonal relations are specified in the Sustainable Development Goals and Strategies for the Development of Higher Education of Ukraine for 2021-2031*

Recent research and publication analysis. *The degree of elaboration of the problem of interpersonal interaction in the organization is presented quite widely in domestic and foreign literature, many psychologists deal with its psychological aspects, namely: L. Karamushka, M. Tkalych, N. Kodatska, G. Kozyrev, E. Babosov, N. Povyakel, F. Haider, and others. In particular, in the studies of S. Bortnik, I. Hrytsai, M. Sagan, L. Korneva, N. Nechaeva, L. Kotlova, M. Nesterenko, L. Usanova, where differences in behavior in interpersonal interaction were found depending on the gender of the participants.*

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, *to which this article is devoted. At present, the problem of gender characteristics of interpersonal*

interaction in the organizational environment remains insufficiently researched.

Paper objective. *The purpose of the article is to determine the gender characteristics of interpersonal interaction in the organization.*

Paper main body. *Gender features of interpersonal interaction are manifested in opposite-sex groups. It has been found that the behavior of men and women largely depends on the gender of the partner. Scientists have determined that in heterogeneous communication, women are more likely to be active, emotional, and decisive than men. Some researchers point out that this relative passivity of men may be due to stereotypes that attribute the role of the weaker sex to women. To protect their psychological resilience, men are more likely to behave less constructively, more aggressively and emotionally, or avoid any confrontation situations with women, including business situations. At the same time, women, in communication with men, show more flexible behavior than in communication with other women. They demonstrate greater intuition, prudence and constructiveness, use a wide and flexible range of verbal and non-verbal methods of influencing opponents.*

Prevention of tension in interpersonal interaction in the team is an important part of the work process, it involves early recognition, elimination or weakening of conflict-causing factors and the use of necessary means. A study was conducted in

order to identify the peculiarities of distinguishing the behavior of men and women. A number of specific gender differences in behavior in interpersonal interaction in situations of complication were revealed. First, the difference in the causes of psychological difficulties in communication in men's and women's teams was noted.

It turned out that in men's groups they differ in direction, emotional expression, spectrum and degree of emotional stress, as well as methods of their solution compared to the problems of interaction in women's groups. In men's groups, there are more cases of strained relationships that are related to professional issues, while in women's groups there are more problems arising from emotional motives, sometimes caused by unexpected mood swings, various emotional reactions and unreasonable actions, likes or dislikes, etc. [1; 4].

It is also determined that men in tense situations of interaction are more likely to direct their efforts to solving specific tasks that are due to life circumstances, including conflict situations; They are prone to business reactions and a constructive approach to solving complex issues. Women, on the other hand, are more likely to adhere to norms, rules, standards, and roles. 48 people (26 men,

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У суспільстві часто виникають міжособистісні проблеми, що охоплюють різні сфери життєдіяльності людини: сімейні, дружні, робочі тощо. Тому існує потреба як у теоретичних, так і в практичних знаннях щодо розуміння сутності, закономірностей розвитку, методів попередження та розв'язання міжособистісних утруднень. Вирішення цієї проблеми може допомогти подолати труднощі, які пов'язані з управлінням організаційним середовищем. Міжособистісні проблеми в організаціях суттєво впливають на якість та результати діяльності співробітників, створюють

22 women), aged 22 to 35, who are employees of the NGO "Vertikal" in Kharkov, participated in the study. The following psychodiagnostic methods were used to solve the problems of empirical research: "Questionnaire of interpersonal relations" by V. Schutz (adaptation by A. Rukavishnikov), "Determination of the dominant style of personality behavior in conflict situations" by K. Thomas, "Diagnostics of interpersonal relations" by T. Leary. Fisher's ϕ -test and Student's t -test were used for statistical analysis of the results. Significant differences were obtained between the indicators of the subjects on the scales "Dominance" ($p \leq 0.05$ according to the Student's criterion), "Independence" ($p \leq 0.05$), they are higher in men. This shows that the interviewed men have pronounced leadership qualities, strive for independence, dominance, and responsibility much more than women.

Conclusions of the research. *The results of the study showed that women, unlike men, tend to show greater friendliness in interpersonal interaction with others, and men tend to be independent and dominant. Prospects for further research are the definition of gender soft skills to optimize interpersonal interaction in the organization.*

перешкоди на шляху розв'язання завдань, реалізації цілей організації, викликають особисте незадоволення кожного члена колективу, персоналу в цілому та інші негативні наслідки. Про результати діяльності та перспективи розвитку міжособистісних відносин зазначено у Цілях сталого розвитку та Стратегіях розвитку вищої освіти України на 2021 – 2031 роки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Ступінь розробленості проблеми міжособистісної взаємодії в організації у вітчизняній та зарубіжній літературі представлена досить широко, її психологічними аспектами займаються багато психологів, а саме: Л. Карамушка,

М. Ткалич, Н. Кодацька, Г. Козирєв, Е. Бабосов, Н. Пов'якель, Ф. Хайдер, та інші. Зокрема, в дослідженнях С. Бортнік, І. Грицай, М. Саган, Л. Корневої, Н. Нечаєвої, Л. Котлової, М. Нестеренко, Л. Усанової, де було виявлено відмінності поведінки в міжособистісній взаємодії залежно від статі учасників.

Гендерні особливості міжособистісної взаємодії проявляються в різностатевих колективах. Виявлено, що поведінка чоловіків та жінок значною мірою залежить від статі партнера. У випадку конфліктів із чоловіками, чоловіки проявляють впевненість, наполегливість та гнучкість. У той же час жінки у конфліктах реагують іншим чином: для них стать опонента не є визначальним фактором щодо його поведінки, але може впливати на особисті реакції, симпатії, конструктивність та гнучкість у прийнятті рішень[2; 3].

Науковцями визначено, що у гетерогенному спілкуванні жінки частіше проявляють активність, емоційність та рішучість, ніж чоловіки. Деякі дослідники вказують, що ця відносна пасивність чоловіків може бути пов'язана із стереотипами, які приписують жінкам роль слабшої статі. Щоб захистити свою психологічну стійкість, чоловіки частіше ведуть себе менш конструктивно, більш агресивно та емоційно, або уникають будь-яких ситуацій конфронтації з жінками, включаючи й ділові ситуації. У той же час, жінки, у спілкуванні з чоловіками, виявляють більш гнучку поведінку, ніж у спілкуванні з іншими жінками. Вони демонструють більшу інтуїцію, розсудливість та конструктивність, використовують широкий і гнучкий спектр вербальних і невербальних методів впливу на опонентів. Засоби регулювання напружених ситуацій взаємодії у жінок є більш широкими і різноманітними[6; 7]. **Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми,** котрим присвячується дана стаття. На теперішній

час залишається недостатньо дослідженою проблема гендерних особливостей міжособистісної взаємодії в організаційному середовищі.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити гендерні особливості міжособистісної взаємодії в організації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Профілактика напруженості у міжособистісній взаємодії в колективі є важливою частиною робочого процесу, вона передбачає завчасне розпізнавання, усунення або послаблення конфліктогенних чинників і застосування необхідних засобів. З метою виявлення особливостей щодо розрізнення поведінки чоловіків та жінок було проведено дослідження. Виявлено ряд специфічних гендерних відмінностей поведінки у міжособистісній взаємодії в ситуаціях ускладнення. По-перше, було відзначено різницю у причинах виникнення психологічних утруднень у спілкуванні у чоловічих та жіночих колективах. З'ясувалося, що в чоловічих групах вони відрізняються за спрямованістю, емоційним вираженням, спектром і ступенем емоційної напруги, а також методами їх вирішення порівняно з проблемами взаємодії у жіночих групах. У чоловічих групах більше випадків напружених стосунків, які пов'язані з професійними питаннями, тоді як у жіночих групах більше проблем, що виникають через емоційні мотиви, іноді спричинені неочікуваними змінами настрою, різноманітними емоційними реакціями і безпідставними діями, симпатіями або антипатіями тощо [1; 4].

Також визначено, що чоловіки у напружених ситуаціях взаємодії частіше спрямовують зусилля на вирішення конкретних завдань, які обумовлені життєвими обставинами, включаючи конфліктні ситуації; вони схильні до ділових реакцій та конструктивного підходу до розв'язання складних питань. З іншого боку,

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

жінки більше дотримуються норм, правил, стандартів і ролей. Вважається, що долання утруднень у спілкуванні між жінками є складнішим через деякі гендерні відмінності, які проявляються в напружених ситуаціях: різна емоційна або прагматична спрямованість; високий рівень емоційності та реакцій на події; інтенсивність вияву емоційної напруги та конфліктності; внутрішнє суперництво між жінками; ревності жінок щодо успіху у чоловічому середовищі та отримання визнання від чоловіків; зниження нормативності поведінки. Взаємини між чоловіками характеризуються більшою агресивністю та змагальним характером, а також меншим рівнем саморозкриття та обговорення почуттів, порівняно із стосунками між жінками. Орієнтація чоловіків на

суперництво спричиняє зменшення уваги у ставленні до оточуючих [5; 8].

У дослідженні брали участь 48 осіб (26 чоловіків, 22 жінки), віком від 22 до 35 років, які є співробітниками НВО “Вертикаль” м. Харкова. Для вирішення завдань емпіричного дослідження використано такі психодіагностичні методи: “Опитувальник міжособистісних відносин” В. Шутца (адаптація А. Рукавішнікова), “Визначення домінуючого стилю поведінки особистості у конфліктних ситуаціях” К. Томаса, “Діагностика міжособистісних відносин” Т. Лірі. Для статистичного аналізу результатів застосовано, ϕ -критерій Фішера, t -критерій Стьюдента.

Результати дослідження за методикою “Опитувальник міжособистісних відносин” В. Шутца (адаптація А. Рукавішнікова) представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники вираженої поведінки в міжособистісних відносинах жінок та чоловіків (у балах)

Шкали	Жінки (n=22)	Чоловіки (n=26)	t	p-рівень
Включення				
Ie	7,2±1,9	6,1±2,1	1,16	>0,05
Iw	6,5±1,7	5,2±1,6	1,37	>0,05
Контроль				
Ce	4,5±1,5	6,6±1,8	2,21	≤0,05
Cw	7,1±2,2	4,5±1,3	2,73	≤0,05
Афект				
Ae	6,3±1,7	3,9±0,8	2,52	≤0,05
Aw	7,0±2,1	4,2±1,3	2,94	≤0,01

За результатами дослідження виявилось, що жінки мають потребу створювати та зберігати задовільні стосунки з людьми, спираючись на контроль та силу авторитетів, тобто така поведінка варіюється від прагнення контролювати та керувати іншими до необхідності бути контрольованим кимось, тобто бути позбавленим відповідальності. Жінки схильні створювати та підтримувати задовільні відносини з іншими людьми на основі взаємодії та співпраці. Досліджувані жінки прагнуть до того, щоб інші запрошували їх взяти участь у їхній діяльності, бажали спілкуватися навіть тоді, коли жінки не докладають до цього ніяких зусиль. Вони

не бажують мати контроль над поведінкою інших людей та контроль над своєю поведінкою з боку суспільства. Досліджувані жінки вважають, що в конфліктних та напружених ситуаціях не слід занадто емоційно зближуватися з іншими людьми.

Опитані чоловіки схильні контролювати інших та мати домінуючі позиції в конфліктних ситуаціях, мають потребу бути в дружніх та гармонійних стосунках з іншими людьми, співпрацювати з ними та встановлювати контакт завдяки включенню та уваги до інших. Вони майже не намагаються встановлювати та зберігати стосунки, спираючись на емоційні прояви у

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

робочому колективі, віддають перевагу товариському спілкуванню. Досліджувані чоловіки вважають, що підтримувати стосунки з іншими потрібно на основі взаємодії та співпраці, що відображає зацікавленість іншими, включення та приналежність до спільноти. Також вони мають потребу відчувати свою цінність та значущість для інших. Чоловіки вибудовують гармонійні взаємовідносини з іншими, спираючись на контроль, авторитет та силу.

Також отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних за шкалами: “Контроль” ($C_e - p \leq 0,05$; $C_w - p \leq 0,05$) та “Афект” ($A_e - p \leq 0,05$; $A_w - p \leq 0,01$), що вказує на те, що

чоловіки значно більшою мірою намагаються контролювати оточуючих та впливати на їхню поведінку, ніж жінки, які прагнуть керівництва з боку інших людей та готові передати відповідальність за вирішення робочих питань іншим людям. Жінки значно більше цінують близькі, дружні стосунки з іншими та готові докладати зусиль, щоб формувати та зберігати подібні взаємини, на відміну від чоловіків, які дуже обережно обирають близьке коло спілкування.

Результати дослідження за допомогою методики “Визначення домінуючого стилю поведінки особистості у конфліктних ситуаціях” К. Томаса представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники типів поведінки у конфлікті жінок та чоловіків (у %)

Стратегії	Жінки (n=22)	Чоловіки (n=26)	ϕ	p-рівень
Суперництво	21,7	27,8	0,48	>0,05
Співробітництво	40,2	41,5	0,10	>0,05
Компромiс	48,6	43,2	0,42	>0,05
Уникнення	33,5	33,3	0,02	>0,05
Прийняття	37,4	40,6	0,25	>0,05

Результати показують, що у конфліктних ситуаціях досліджувані жінки схильні прагнути досягнення компромісу, тобто завершити конфлікт частковими взаємними поступками. Також більшість жінок здатні до співпраці, що вважається найбільш ефективною стратегією поведінки в конфлікті. Така поведінка передбачає конструктивне обговорення проблеми та розглядає іншу сторону не як противника, а як союзника в пошуку рішення. Пристосування та уникнення також часто використовуються досліджуваними жінками як стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях. Така поведінка передбачає добровільну відмову від боротьби за просування своєї позиції. Уникнення або відхід від вирішення проблеми може бути результатом невдалих спроб реалізувати свої інтереси за допомогою інших активних стратегій. Суперництво як стратегія поведінки у конфліктній ситуації рідко розглядається

досліджуваними жінками як спосіб вирішення проблеми. Це означає, що більшість жінок не здатні нав'язувати іншій стороні пріоритетні для себе рішення.

Досліджувані чоловіки в конфліктних ситуаціях частіше всього намагаються завершити конфлікт, відмовляючись від частини своїх вимог та поступаючись опоненту. Вони готові визнати претензії іншої сторони частково обґрунтованими та можуть піти на поступки. Нерідко досліджувані схильні до вирішення проблем у спілкуванні з іншими, спираючись на співпрацю, де конструктивне вирішення конфлікту відбувається за рахунок спільного обговорення проблеми. Також чоловіки можуть прийняти власну неправоту задля необхідності збереження добрих стосунків із опонентом. Досить рідко серед досліджуваних зустрічається прояв суперництва, коли застосовується боротьба за свою позицію та нав'язування іншій людині рішення, яке є вигідним для себе.

Значущих відмінностей між Результати дослідження за показниками досліджуваних жінок та методикою “Діагностика міжособистісних відносин” Т. Лірі представлена в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники характерологічно-міжособистісних тенденцій жінок та чоловіків (у балах)

Тенденції	Жінки (n=22)	Чоловіки (n=26)	t	p-рівень
Владність	4,4	6,5	2,21	≤0,05
Незалежність	2,7	4,8	2,22	≤0,05
Агресивність	4,3	4,5	0,24	>0,05
Недовірливість	2,9	3,5	0,63	>0,05
Покірність	2,5	3,7	1,26	>0,05
Залежність	2,6	3,5	0,95	>0,05
Співпрацьовитість	6,5	5,8	0,74	>0,05
Великодушність	5,9	4,5	1,47	>0,05

Більшість опитаних жінок мають найвищі бали за шкалою “Співпрацьовитість”, що вказує на прагнення до співпраці з іншими. Вони більшою мірою орієнтовані на прийняття та соціальне схвалення, прагнення задовольнити вимоги інших, “бути хорошим” для оточуючих без урахування ситуації, досягати цілей спільноти. Показники за шкалою “Великодушність” свідчать про те, що досліджувані жінки мають готовність допомагати оточуючим, відповідальність. Ця характеристика поєднується з такими особистісними особливостями, як потреба відповідати соціальним вимогам та нормам, схильність до ідеалізації гармонії міжособистісних відносин. Майже однакові бали досліджувані мають за шкалами “Владність” та “Агресивність”, тобто, у жінок виявлена тенденція до домінування, підвищений рівень домагань та орієнтація на потребу керувати іншими. Крім цього, досліджувані у взаєминах із іншими можуть проявляти прямолінійність та наполегливість. Такі характеристики виявили близькість до таких особистісних характеристик як ригідність установок, що поєднуються з високим рівнем спонтанності, завзятістю в досягненні мети, практицизмом при недостатньому використанні накопиченого досвіду в стані емоційного захоплення. Отримані бали за шкалою “Недовірливість” свідчать про те, що більшість досліджуваних жінок

відрізняються довірливістю у стосунках, не злопам'ятні та налаштовані більшою мірою позитивно. Показники за шкалами “Незалежність”, “Покірність” та “Залежність” характеризують досліджуваних жінок як поступливих, чесних та ввічливих у стосунках із іншими.

Досліджувані чоловіки у взаєминах із іншими часто намагаються допомогти та співчувати, можуть бути нав'язливими у своїй допомозі та занадто активними щодо оточуючих. Показники за шкалою “Незалежність” свідчать про домінування незалежного стилю міжособистісних відносин із вираженим почуттям власної переваги над оточуючими. Домінантність тут в меншій мірі звернена на спільні з групою інтереси і не проявляється прагненням вести людей за собою, заражати їх своїми ідеями. Показники за шкалами “Великодушність” та “Агресивність” показують, що досліджувані щирі та прямолінійні у стосунках із іншими, через що може проявлятися готовність допомагати іншим. Невисокі показники за іншими шкалами підтверджують попередні характеристики.

Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних за шкалами “Владність” ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента), “Незалежність” ($p \leq 0,05$), у чоловіків вони вищі. Це свідчить про те, що опитані чоловіки мають виражені лідерські якості, прагнуть до незалежності,

домінування, відповідальності значно більше, ніж жінки.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати проведеного дослідження показали, що жінки на відміну від чоловіків схильні проявляти більшу

дружелюбність у міжособистісній взаємодії з оточуючими, а чоловіки мають тенденцію до незалежності та домінування.

Перспективами подальшого дослідження вбачаємо визначення гендерних soft skills для оптимізації міжособистісної взаємодії в організації.

Список літератури:

1. Бортнік С., Саган М. Вирішення конфліктів ділового спілкування в умовах гендерної нерівності / С. Бортнік, М. Саган // Економічний форум. – 2014. – № 2. – С. 272 – 285

2. Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія / Ж. Богдан, Я. Мовчан // навчально – методичний посібник для здобувачів другої (магістерської) вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія. – Харків: Друкарня Мадрид. – 2021. – С. 155. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/51465/1/Book_2021_Bohdan_Henderna_psykholohiia.pdf

3. Кодацька Н. Гендерний підхід в управлінні персоналом / Н. Кодацька // Молодий вчений. – 2016. – № 4. – С. 475 – 479

4. Корнева Л. Гендерний аспект комунікації / Л. Корнева // Філологічні науки. – 2013. – Вип. 13. – С. 106 – 113

5. Котлова Л. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки в підлітковому та юнацькому віці / Л. Котлова // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2013. – № 19. – С. 95 – 99

6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади / Колективна монографія. – за ред. Наливайко Л., Грицай І. – Київ: Хай-Тек Прес. – 2018. – С. 348

7. Ткалич М. Психологія гендерної взаємодії персоналу організації / М. Ткалич // дис. д-ра психол. наук: 19.00.10. – Київ. – 2016. – С. 500

8. Усанова Л., Нестеренко М. Гендерні стереотипи та проблеми лідерства

/ Л, Усанова, М. Нестеренко // Філософські обрії. – 2015. – № 33. – С. 98 – 106

References:

1. Bortnik, S., Sagan, M. (2014), “Resolving conflicts in business communication in the context of gender inequality”, Economic Forum, no. 2, pp. 272 – 285

2. Bogdan, J., Movchan, Y. (2021), “Gender psychology”, study guide for applicants for second (master's) higher education in the specialty 053 Psychology, Kharkiv: Printing House Madrid, p.155, available at: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/51465/1/Book_2021_Bohdan_Henderna_psykholohiia.pdf

3. Kodatskaya, N. (2013), “Gender approach in personnel management”, A young scientist, no. 4, pp. 475 – 479

4. Korneva, L. (2013), “The gender aspect of communication”, Philological sciences, is. 13, pp. 106 – 113

5. Kotlova, L. (2013), “Gender peculiarities of conflict behavior in adolescence and youth”, Teacher Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy, no. 19. – С. 95 – 99

6. “Fundamentals of gender theory: legal, political, philosophical, pedagogical, linguistic and cultural foundations” (2018), A collective monograph, ed by. Nalyvaiko, L., Hrytsai, I., Kyiv: Hi-Tech Press, p. 348

7. Tkalych, M. (2016), “Psychology of gender interaction of the organization's staff”, Doctoral dissertation of Doctor of Psychological Sciences: 19.00.10., Kyiv, p. 500

8. Usanova, L., Nesterenko, M. (2015), “Gender stereotypes and leadership issues”, Philosophical perspectives, no. 33, pp. 98 – 106

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2024

Жанна Богдан

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології і соціології
Харківського національного економічного університету ім. Семена Кузнеця;

Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1560-9516>

E-mail: Zhanna.Bogdan@hneu.net

Наталія Беляєва

кандидат економічних наук, доцент кафедри психології і соціології Харківського
національного економічного університету ім. Семена Кузнеця, Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7674-3636>

E-mail: Nataliya.Byelyayeva@hneu.net

**АДАПТАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Анотація: стаття присвячена дослідженню процесу адаптаційної трансформації психологічного захисту здобувачів вищої освіти. Однією з актуальних проблем сучасної психології є формування особистості, яка готова до розв'язання різноманітних суспільних та професійних завдань. Необхідність наукових розробок у цій сфері обумовлена соціально-економічними змінами в суспільстві та підвищенням вимог до фахівців. У дослідженні підкреслено кризовість юнацького віку, що ускладнюється особливостями навчального процесу, такими як матеріальна та побутова невлаштованість, невизначеність соціального статусу, інтенсивна розумова праця та періодичні екзаменаційні стреси. На основі теоретичних та емпіричних даних визначено, що психологічний захист – це набір автоматичних психічних процесів, які допомагають людині уникати або зменшувати стресові ситуації та зберігати психічну рівновагу.

Результати дослідження вказують на різницю у використанні психологічних захисних механізмів здобувачами освіти з різним рівнем адаптованості: здобувачі з високою адаптованістю частіше застосовують витіснення, а з низькою – проєкцію. Отримані результати можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки, спрямованих на підвищення ефективності адаптації, розвитку емоційної компетентності та навичок подолання стресу у здобувачів вищої освіти. Важливість розуміння механізмів психологічного захисту підкреслюється для фахівців, які працюють у галузі ментального здоров'я, та для кожної людини, яка прагне краще розуміти себе і свої реакції на різні життєві ситуації.

Ключові слова: адаптація; психологічний захист; трансформація захисту; здобувачі вищої освіти.

Zhanna Bogdan

Phd in psychology, associate professor, head of department of psychology and sociology,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Kharkiv, Ukraine

E-mail: Zhanna.Bogdan@hneu.net

© Жанна Богдан, Наталія Беляєва, 2024

Nataliya Byelyayeva

Phd in economics, associate professor of psychology and sociology, Simon Kuznets Kharkiv
National University of Economics; Kharkiv, Ukraine
E-mail: Nataliya.Byelyayeva@hneu.net

ADAPTIVE TRANSFORMATION OF PSYCHOLOGICAL DEFENSE IN HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract: the article is dedicated to studying the adaptive transformation process of psychological defense mechanisms in higher education students. One of the pressing issues in contemporary psychology is the development of individuals ready to tackle various social and professional challenges. The necessity for scientific developments in this field is driven by socio-economic changes and increased demands on specialists. The study emphasizes the crisis nature of adolescence, complicated by the educational process's specific features, such as financial and living instability, uncertain social status, intensive mental work, and periodic exam stresses. Based on theoretical and empirical data, it is determined that psychological defense is a set of automatic mental processes that help individuals avoid or reduce stress and maintain mental equilibrium.

The study's results indicate differences in the use of psychological defense mechanisms among students with varying levels of adaptability: highly adaptable students tend to use repression more often, while less adaptable students resort to projection. These findings can inform the development of psychological support programs aimed at enhancing adaptation effectiveness, emotional competence, and stress-coping skills in higher education students. Understanding psychological defense mechanisms is essential for mental health professionals and individuals seeking to better understand themselves and their reactions to various life situations.

Key words: adaptation; psychological defense; defense transformation; higher education students.

Zhanna Bogdan, Nataliya Byelyayeva

An extended abstract of the paper on subject of:

“Adaptive transformation of psychological defense in higher education students”

***Problem setting.** The formation of a creative, professional and socially responsible personality is one of the urgent modern problems of domestic psychology for several key reasons: modern society requires people to be able to think creatively and be professionally responsible for solving complex problems; rapid changes in the economy and society increase the need for specialists who are able to adapt to new conditions and work effectively in a team; scientific studies that show that creativity and social responsibility are important aspects for successful adaptation and professional development. According to the Ministry of*

Education and Science of Ukraine, the modern labor market requires graduates not only professional knowledge, but also developed social skills, creativity and the ability to adapt in the face of rapid change.

***Recent research and publications analysis.** In modern foreign and domestic psychology, a rich theoretical and empirical material has been accumulated, reflecting various concepts of psychological defense, illustrating the contradictory nature of this phenomenon (A. Adler, A. Maslow, C. Rogers, G. Sullivan, O. Fenichel, E. Fromm, A. Freud, S. Freud, O. Dubaseniuk, L. Tolstobrova, I. Zhuk,*

L. Kozak, T. Kochan, L. Ladyzhenska, I. Kyrychenko, I. Makarenko, Y. Mykhalska, S. Renke, O. Reznikova, L. Stepanenko, A. Shydelko and others). Different views arise due to the lack of clear criteria for differentiating adaptive mechanisms, strategies and behaviors. The authors of the study define psychological defense as a set of automatic mental processes that help a person avoid or reduce stressful situations, maintain mental balance and emotional well-being. These mechanisms can be either conscious or unconscious. The main psychological defense mechanisms include: denial; Repression; projection (Projection); rationalization; Regression; sublimation; intellectualization; Compensation; Fantasy Identification.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which this article is devoted. Despite the importance of this topic, the issues of complex organization and dynamic correlation of adaptive means are not yet sufficiently represented in scientific research. Research in this area can contribute to the development of new approaches to psychological support, in particular for people facing high levels of stress.

Paper objective. The aim of the article is to determine the psychological content of adaptive transformations of psychological protection of the individual during the period of study in a higher education institution.

Paper main body. Defense mechanisms are functional adaptation responses that are designed to establish social equilibrium. Adaptive transformations of psychological protection of an individual while studying at a higher education institution have a significant impact on the level of psychological well-being and academic performance of students. It is expected that applicants with a high level of adaptability are more likely to use more effective coping strategies and less dependent on protective automatisms, compared to applicants with a low level of adaptability. The objectives of the empirical study were to conduct a psychodiagnostic measurement of the level of personality adaptation, the

severity of psychological defenses in higher education applicants of 1-3 years of study. The study involved 124 students of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics of 1-3 years of study. The study was conducted in the 2023-2024 academic year as part of the research work of the Department of Psychology and Sociology of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. The sample is representative, it reflects the diversity of the population in terms of social, regional and other characteristics. The participation of higher education students in the study was voluntary. To solve the problems of the study, the following psychodiagnostic methods were used: "Methods for diagnosing socio-psychological adaptation" by C. Rogers, R. Dimon allows to comprehensively assess the level of socio-psychological adaptation of the individual, which is important for understanding the general adaptation process; the questionnaire "Psychological Defense Mechanisms" by R. Plutchik, G. Kellerman, H. Conti is used to diagnose the main mechanisms of psychological defense, which allows you to identify specific strategies that are used by the individual to overcome stress and protect against psychological threats, the methodology "Adaptability of students at the university" by T. Dubovytska is designed to assess the adaptation of students to the learning environment in higher educational institutions, which helps to understand the features of adaptation processes in a particular group.

Year 3 applicants have denial (21.7 %), compensation (17.3 %), intellectualization (14.6 %) and projection (14.1 %). Subjects in this group continue to deny problems, which may indicate persistent stressors and a lack of skills to effectively solve them. Intensify their efforts to succeed in other areas to compensate for academic or personal difficulties. The use of an intelligent approach to manage emotions remains an important mechanism to help cope with learning load and stress. Significant differences were obtained between the indicators on the "Projection" scale of applicants of the 1st and 2nd years of study (φ

= 1.79, $p < 0.05$ according to the Fisher criterion). The projection mechanism is most prone to transformation in the process of adaptation. The absolute adaptive function is demonstrated by the negation mechanism; relative – mechanisms of compensation, intellectualization, displacement; mal-adaptive – regression, projection, substitution, reactive formation.

Conclusions of the research. It has been found that in students of the 1st year of study, the prevailing mechanisms of psychological protection are projection, denial and intellectualization; for applicants of the

2nd year of study - intellectualization, objection and compensation; Year 3 applicants have denial, compensation, intellectualization, and projection. That is, the mechanisms of psychological protection in students change over the years of study, reflecting the process of their adaptation to the academic environment and the growth of personal maturity. Prospects for further research are the development of psychological support programs aimed at improving the effectiveness of adaptation, the development of emotional competence and stress coping skills in higher education students.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Формування творчої, професійної та соціально відповідальної особистості є однією з актуальних сучасних проблем вітчизняної психології через декілька ключових причин: сучасне суспільство вимагає від людей здатності до креативного мислення та професійної відповідальності для вирішення складних завдань; швидкі зміни у сфері економіки та суспільства підвищують потребу у фахівцях, які здатні адаптуватися до нових умов і ефективно працювати в команді; наукові дослідження, які показують, що творчість і соціальна відповідальність є важливими аспектами для успішної адаптації та професійного розвитку [1].

Згідно з “Цілями сталого розвитку”, зокрема з цілями досягнення якісної освіти, підкреслюється необхідність формування професійно компетентної та соціально відповідальної особистості. Відповідно до “Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021-2031 роки”, однією з ключових цілей є підвищення якості вищої освіти та формування сучасних компетенцій у здобувачів освіти, які відповідають потребам ринку праці та суспільства. За даними Міністерства освіти і науки України, сучасний ринок праці вимагає від випускників не лише професійних знань, але й розвинених соціальних навичок,

креативності та здатності до адаптації в умовах швидких змін.

Ці фактори підкреслюють важливість обраної проблематики для формування творчої, професійної та соціально відповідальної особистості, що є актуальним завданням сучасної психології та освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. На думку фахівців, юнацький вік є кризовим, оскільки ставить перед особистістю найбільш складні завдання розвитку. Кризовість цього вікового періоду ускладнюється особливостями життєвої ситуації та діяльності – руйнуванням стереотипів життя й навчання, часто пов’язаних із матеріальною та побутовою невлаштованістю, невизначеністю соціального статусу, інтенсивною розумовою працею та періодичними екзаменаційними стресами [4].

У сучасній зарубіжній та вітчизняній психології накопичений багатий теоретичний та емпіричний матеріал, що відображає різноманітні концепції психологічного захисту, ілюструє суперечливість цього феномену (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Саліван, К. Хорні, О. Феніхель, Е. Фромм, А. Фрейд, З. Фрейд, О. Дубасенюк, Л. Толстоброва, І. Жук, Л. Козак, Т. Кочан, Л. Ладиженська, І. Кириченко, І. Макаренко, Ю. Михальська,

С. Ренке, О. Резнікова, Л. Степаненко, А. Шиделко та ін.). Різні погляди виникають через відсутність чітких критеріїв диференціації адаптаційних механізмів, стратегій та поведінки. Тільки у вітчизняних наукових джерелах виділено понад десяток варіантів визначення психологічного захисту. Серед дослідників немає єдиної точки зору щодо загальної кількості механізмів захистів, ступеню їх співвіднесення один із одним тощо. Це ускладнює виявлення інваріантних характеристик захисту та його ролі у соціально-психологічній адаптації особистості [2; 5].

Автори дослідження визначають психологічний захист як набір автоматичних психічних процесів, які допомагають людині уникати або зменшувати стресові ситуації, зберігати психічну рівновагу та емоційне благополуччя. Ці механізми можуть бути як свідомими, так і несвідомими. До основних механізмів психологічного захисту належать: заперечення (Denial) – це відмова визнати реальність неприємної або загрозової інформації; репресія (Repression) – несвідома блокада тривожних або болючих думок і почуттів; проекція (Projection) – приписування власних неприйнятних думок, почуттів або мотивів іншим людям; раціоналізація (Rationalization) – пошук логічних або соціально схвалених пояснень для неприйнятних почуттів або вчинків; регресія (Regression) – повернення до більш раннього етапу розвитку, де поведінка була простішою і менш відповідальною; сублімація (Sublimation) – перетворення неприйнятних імпульсів у соціально прийнятні дії або поведінку; інтелектуалізація (Intellectualization) – використання логіки та фактів для уникнення емоційної залученості до ситуації; компенсація (Compensation) – спроба зменшити почуття неповноцінності або недоліки шляхом досягнення успіху в іншій сфері; фантазування (Fantasy) – втеча у світ фантазій для зменшення стресу

та емоційної напруги; ідентифікація (Identification) – прийняття якостей, переконань або поведінки іншої людини, щоб зменшити почуття тривоги [3; 6].

Функціями психологічного захисту є: збереження психічної рівноваги, уникання надмірного стресу та підтримка психічної стабільності; зменшення тривоги, яка спричинена внутрішніми конфліктами або зовнішніми загрозами, захист від надмірного емоційного та психічного навантаження; підтримка позитивного образу себе, навіть у важких ситуаціях [8].

Психологічний захист може мати як позитивний, так і негативний вплив на особистість. Позитивний вплив полягає в тому, що він допомагає особистості долати короткостроковий стрес, підтримує психічну стабільність та самооцінку. Негативний вплив: тривале використання захисних механізмів може призводити до уникання реальних проблем, перешкоджати особистісному зростанню та спричиняти психічні розлади [10].

Психологічний захист є важливим механізмом, який допомагає особистості долати стресові та тривожні ситуації. Розуміння цих механізмів може бути корисним для психологів, психотерапевтів та інших фахівців, які працюють у сфері психічного здоров'я, а також для кожної людини, яка прагне краще розуміти себе і свої реакції на різні життєві ситуації.

Особливості адаптаційної ситуації в період навчання особистості у закладі вищої освіти визначаються співпадінням або накладанням двох типів кризових впливів: вікових та ситуативних. У проблемних умовах молодого людиною виробляються нові конструктивні адаптаційні стратегії поведінки як результат адаптаційної трансформації психологічного захисту особистості. Ці зміни об'єктивно визначають зростання її можливостей у пошуках власного способу життєдіяльності. Оптимізація адаптаційної трансформації психологічного захисту особистості здобувача освіти пов'язується з організацією розвивального середовища, що більшою

мірою сприяє реалізації адаптаційного потенціалу особистості [11; 12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Адаптаційні засоби включають як захисні автоматизми, так і копінг-стратегії, які можуть бути усвідомленими або несвідомими. Важливим аспектом є динамічне співвідношення між захисними автоматизмами та копінг-стратегіями. Це співвідношення може змінюватися залежно від індивідуальних особливостей особистості, ступеня усвідомленості та конкретної ситуації. Різні комбінації цих механізмів можуть забезпечувати ефективну адаптацію або, навпаки, приводити до психологічних проблем. Незважаючи на важливість цієї теми, питання комплексної організації та динамічного співвідношення адаптаційних засобів поки що не достатньо представлені в наукових дослідженнях. Дослідження у цій сфері можуть сприяти розробці нових підходів до психологічної підтримки, зокрема для осіб, які стикаються з високим рівнем стресу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні психологічного змісту адаптаційних трансформацій психологічного захисту особистості в період навчання у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Предикторами утворення механізмів психологічного захисту є так звані універсальні проблеми адаптації або екзистенційні кризи. Механізми захисту – це реакції функціональної адаптації, які призначені для встановлення соціальної рівноваги. Адаптаційні трансформації психологічного захисту особистості під час навчання у закладі вищої освіти мають значний вплив на рівень психологічного благополуччя та успішність здобувачів освіти. Очікується, що здобувачі з високим рівнем адаптованості частіше використовують більш ефективні копінг-

стратегії та менш залежні від захисних автоматизмів, порівняно зі здобувачами з низьким рівнем адаптованості.

Завданнями емпіричного дослідження було проведення психодіагностичного вимірювання рівня адаптації особистості, вираженості психологічних захистів у здобувачів вищої освіти 1–3 років навчання. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця 1–3 років навчання, кількістю 124 особи. Дослідження проводилося у 2023-2024 навчальному році у межах науково-дослідницької роботи кафедри психології і соціології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Вибірка є репрезентативною, вона відображає різноманіття популяції за соціальними, регіональними та іншими характеристиками. Участь здобувачів вищої освіти у дослідженні була добровільною.

Для вирішення завдань дослідження були використані такі психодіагностичні методи: “Методика діагностики соціально-психологічної адаптації” К. Роджерса, Р. Даймона дозволяє комплексно оцінити рівень соціально-психологічної адаптації особистості, що є важливим для розуміння загального адаптаційного процесу; опитувальник “Механізми психологічного захисту” Р. Плутчика, Г. Келлермана, Х. Конті використовується для діагностики основних механізмів психологічного захисту, що дозволяє виявити специфічні стратегії, які використовуються особистістю для подолання стресу та захисту від психологічних загроз, методика “Адаптованість студентів у вузі” Т. Дубовицької розроблена для оцінки адаптації студентів до навчального середовища у вищих навчальних закладах, що допомагає зрозуміти особливості адаптаційних процесів у конкретній групі. Ці методики були обрані для вирішення завдань дослідження через їх високу валідність і надійність у вимірюванні ключових аспектів адаптаційних трансформацій та психологічного захисту.

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

Для виявлення особливостей соціально-психологічної адаптації” адаптаційного періоду особистості К. Роджерса, Р. Даймона, результати використано “Методику діагностики представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Інтегральні показники соціально-психологічної адаптації здобувачів вищої освіти (у балах)

Шкали	M±SD
Адаптація	84,5±7,3
Самоприйняття	36,9±3,7
Прийняття інших	22,4±2,5
Емоційна комфортність	27,5±3,2
Інтернальність	37,4±3,6
Прагнення до домінування	11,5±1,4

За інтегральною шкалою “Адаптація” досліджувані здобувачі освіти отримали 84,5±7,3 балів, що вказує на високий рівень адаптації. Це означає, що вони добре пристосувалися до умов навчання у вищому навчальному закладі, успішно інтегруються в соціальне середовище і мають позитивне ставлення до навчального процесу. За шкалою “Самоприйняття” – 36,9±3,7 балів, що свідчить про позитивне самоприйняття досліджуваних. Вони приймають себе такими, якими є, мають адекватну самооцінку і задоволені своїм “Я”. Високий рівень самоприйняття зазвичай корелює з високим рівнем психологічного благополуччя та стабільністю. За шкалою “Прийняття інших” – 22,4 балів. Відносно низький бал за цією шкалою може вказувати на певні труднощі в прийнятті інших людей. Це може означати, що здобувачі освіти мають психологічні бар’єри у встановленні соціальних контактів або схильні до критичного ставлення до інших. За шкалою “Емоційна комфортність” – 27,5±3,2 балів, що свідчить про те, що здобувачі освіти відчувають себе емоційно стабільно і комфортно у навчальному середовищі. Вони, ймовірно, добре справляються зі стресом та мають позитивний емоційний стан. За шкалою “Інтернальність” – 37,4±3,6 балів, що вказує на те, що здобувачі освіти схильні брати на себе відповідальність за власні дії та події у своєму житті. Вони вірять, що можуть контролювати своє життя і впливати на результати своїх дій. За шкалою “Прагнення до домінування” –

11,5±1,4 балів, що свідчить про те, що здобувачі освіти не прагнуть до домінуючої позиції у соціальних взаємодіях. Вони, ймовірно, віддають перевагу співпраці та рівноправним стосункам. Таким чином, визначено, що здобувачі освіти 1–3 років навчання мають високий рівень адаптації, позитивне самоприйняття, емоційну комфортність та інтернальність, що свідчить про їхню психологічну стабільність і готовність до навчання. Водночас, відносно низькі показники за шкалою “Прийняття інших” можуть вказувати на потребу у розвитку соціальних навичок та толерантності до інших людей. Низький рівень прагнення до домінування може бути позитивним фактором у контексті співпраці, але також може свідчити про відсутність лідерських амбіцій. Ці результати можуть бути використані для розробки програм підтримки та розвитку здобувачів освіти.

За результатами дослідження соціально-психологічної адаптації всіх досліджуваних розділили на дві групи за критерієм адаптованості: до 1-ої групи увійшли здобувачі з високим рівнем адаптованості, до 2-ої групи – з низьким рівнем адаптованості, показники досліджуваних із середнім рівнем адаптованості не аналізувалися. Далі було проведено дослідження структури захисних механізмів здобувачів вищої освіти за допомогою опитувальника “Механізми психологічного захисту” Р. Плутчика, Г. Келлермана, Х. Конті, отримані результати відображені у таблиці 2.

Показники механізмів психологічного захисту у здобувачів вищої освіти з різним рівнем адаптованості (у %)

Шкали	1 група	2 група	φ	p-рівень
Заперечення	19,2	15,0	0,33	>0,05
Витіснення	23,5	2,2	1,67	<0,05
Регресія	9,6	11,2	0,13	>0,05
Компенсація	12,3	3,7	0,68	>0,05
Проекція	13,4	41,5	2,21	<0,01
Заміщення	9,1	2,2	0,54	>0,05
Інтелектуалізація	7,7	23,4	1,23	>0,05
Реактивне утворення	5,2	0,9	0,34	>0,05

Інформація про використання здобувачами вищої освіти тих чи інших механізмів психологічного захисту, ступінь їхньої напруженості є важливою у разі надання їм своєчасної психологічної допомоги. Це пов'язано з тим, що зазначені механізми, в силу специфіки своєї дії, здатні не тільки нейтралізувати або пом'якшити емоційну напругу, але й часом посилювати емоційний стан особистості, призводити до формування ригідності мислення, створюючи тим самим нові проблеми.

У досліджуваних 1-ої групи переважають такі механізмами психологічного захисту, як витіснення (23,5 %) і заперечення (19,2 %). Витіснення активізується в разі виникнення бажання, яке вступає в протиріччя з іншими бажаннями людини і несумісне з її етичними поглядами. Внаслідок конфлікту і внутрішньої боротьби думка і уявлення витісняються, усуваються зі свідомості і забуваються. Однак витіснені та пригнічені бажання проявляються в невротичних і психосоматичних симптомах (переважно в страхах). Коли реальна дійсність для людини неприємна, вона вдається до заперечення її існування чи намагається знизити серйозність виниклої загрози. Одна з найбільш поширених форм такої поведінки – неприйняття, заперечення критики на свою адресу з боку інших людей тощо.

У досліджуваних 2-ої групи найбільш висока напруженість виявлена за

показниками таких захистів, як проекція та інтелектуалізація. У 41,5 % досліджуваних 2-ої групи виявлена тенденція до частого використання механізму проекції. Цей механізм розвивається в онтогенезі достатньо рано. Він передбачає приписування оточуючим різних негативних якостей. Його функція полягає у стримуванні почуття неприйняття людиною самої себе і оточуючих. Це несвідоме заперечення власних негативних якостей і приписування їх оточуючим. 23,4 % досліджуваних 2-ої групи використовують інтелектуалізацію. Цей механізм розвивається у ранньому підлітковому віці для стримування емоції очікування або страху пережити розчарування. Утворення механізму інтелектуалізації прийнято співвідносити з фрустраціями, які викликають невдачі в конкуренції з однолітками. Його захисна роль зумовлена тим, що цей механізм дозволяє запобігти перепоვნення емоціями за рахунок такого тлумачення подій, при якому зростає почуття суб'єктивного контролю над ситуацією. Оскільки в шкалу “інтелектуалізація” також включені твердження з шкал “анулювання” і “сублімація”, то отримані результати дають можливість говорити про те, що для досліджуваних, разом із прагненням до раціональності дій, характерна самокритичність (це свідчить про розвинену рефлексію), вміння не тільки направляти свою енергію в соціально прийнятне русло, але й підходити творчо до вирішення проблем.

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

Третім за частотою використання є заперечення, на що вказують такі дані: у 15 % досліджуваних 2-ої групи висока напруженість за шкалою цього виду захистів. Заперечення – найбільш ранній онтогенетичний і примітивний механізм психологічного захисту. Він розвивається для стримування емоції прийняття оточуючих, якщо вони демонструють емоційну індиферентність або відкидання. Люди із запереченням як провідним механізмом захисту вирізняються оптимізмом, егоцентризмом, прагненням бути в центрі уваги, самовпевненістю тощо. Інші механізми психологічного захисту не мають високого рівня вираженості. Слід також відзначити, що у переважної більшості досліджуваних 2-ої групи відзначається рідке використання таких захисних механізмів як регресія (11,2 %), реактивне утворення (0,9 %), витіснення (2,2 %) і заміщення (2,2 %). Щодо використання інших захисних механізмів не можна судити однозначно, оскільки залежно від конкретної ситуації та обставин вони можуть впливати позитивно або негативно.

Також отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних за шкалами “Витіснення” ($\varphi=1,67$, $p<0,05$ за критерієм Фішера), що свідчить про те, що здобувачі вищої освіти з високим рівнем адаптованості частіше використовують витіснення для зниження психічного напруження. “Проекція” ($\varphi=2,21$, $p<0,01$), дані вказують на те, що здобувачі з низьким рівнем адаптованості частіше вдаються до приписування власних неприйнятних думок, почуттів або мотивів іншим людям.

Таким чином, досліджувані з різним рівнем адаптованості використовують різні механізми психологічного захисту. Добре адаптовані – переважно витіснення і заперечення; погано адаптовані – проекцію й інтелектуалізацію.

Одним із завдань дослідження було визначення динаміки використання психологічних захистів здобувачами освіти в процесі навчання. Для її вирішення був зроблений порівняльний аналіз психологічних захистів у здобувачів 1–3 років навчання, результати якого представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники психологічних захистів здобувачів вищої освіти різних років навчання (%)

Шкали	1-й рік	2-й рік	3-й рік	p-рівень
Заперечення	17,1	22,2	21,7	>0,05
Витіснення	12,8	13,8	10,4	>0,05
Регресія	10,3	3,4	2,5	>0,05
Компенсація	8,0	16,3	17,3	>0,05
Проекція	27,5	4,7	14,1	$p(1-2)<0,05$
Заміщення	5,6	7,1	11,9	>0,05
Інтелектуалізація	15,6	27,5	14,6	>0,05
Реактивне утворення	3,1	5,0	7,5	>0,05

У здобувачів освіти 1-го року навчання переважаючими механізмами психологічного захисту є проекція (27,5 %), заперечення (17,1 %) й інтелектуалізація (15,6 %). Тобто, вони схильні приписувати власні неприйнятні думки і почуття іншим людям, що може свідчити про початкову стадію адаптації, коли вони ще не впевнені у своїх силах і шукають зовнішні причини для внутрішніх проблем. Часто заперечують наявність

проблем або стресових ситуацій, що може бути пов'язано з бажанням уникнути визнання труднощів адаптації до нового навчального середовища. Використання логіки та раціонального мислення для уникнення емоційного залучення може бути способом справлятися з новими академічними викликами та стресом.

Здобувачів освіти 2-го року – інтелектуалізація (27,5 %), заперечення (22,2 %) і компенсація (16,3 %).

Продовжують використовувати раціональне мислення для управління емоціями, що може бути пов'язано з більш складними навчальними завданнями і необхідністю академічної успішності. Продовжують уникати визнання проблем, що свідчить про наявність стресових факторів, з якими вони ще не готові впоратися. Починають розвивати альтернативні навички та досягнення, щоб зменшити відчуття неповноцінності або невдач, що може бути пов'язано з досвідом перших академічних проблем і пошуком способів їх подолання.

У здобувачів 3-го року – заперечення (21,7 %), компенсація (17,3 %), інтелектуалізація (14,6 %) і проекція (14,1 %). Досліджувані цієї групи продовжують заперечувати проблеми, що може свідчити про стійкі стресові фактори та відсутність навичок ефективного їх вирішення. Посилюють свої зусилля в досягненні успіху в інших сферах, щоб компенсувати академічні чи особисті труднощі. Використання інтелектуального підходу для управління емоціями залишається важливим механізмом, що допомагає справлятися з навчальним навантаженням та стресом. Продовжують приписувати свої негативні почуття іншим, що може бути способом зменшення внутрішньої тривоги та конфліктів.

Отримано значущі відмінності між показниками за шкалою “Проекція”

Список літератури:

1. Богдан Ж. Теоретична модель гнучких навичок особистості сучасного фахівця / Ж. Богдан // Вісник ХНПУ ім. Г. Сковороди. Психологія. – 2023. – Вип. 69. – С. 8 – 27

2. Жук І. Діагностика психологічних захистів у критичних умовах: теорія і практика / І. Жук // Психологія і суспільство. – 2019. – № 80. – С. 80 – 93

3. Козак Л., Кочан Т. Вплив зовнішніх факторів на захисний механізм особистості / Л. Козак, Т. Кочан // Науковий вісник Національного університету

здобувачів 1-го та 2-го років навчання ($\varphi=1,79$, $p<0,05$ за критерієм Фішера). Механізм проекції найбільшою мірою схильний до трансформації у процесі адаптації. Абсолютну адаптивну функцію демонструє механізм заперечення; відносно – механізми компенсації, інтелектуалізації, витіснення; дезадаптивну – регресія, проекція, заміщення, реактивне утворення.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Виявлено, що у здобувачів освіти 1-го року навчання переважаючими механізмами психологічного захисту є проекція, заперечення й інтелектуалізація; у здобувачів 2-го року навчання – інтелектуалізація, заперечення та компенсація; у здобувачів 3-го року – заперечення, компенсація, інтелектуалізація і проекція. Тобто механізми психологічного захисту у здобувачів освіти змінюються з роками навчання, відображаючи процес їхньої адаптації до академічного середовища та зростання особистісної зрілості.

Перспективами подальшого дослідження вбачаємо розробку програм психологічної підтримки, спрямованих на підвищення ефективності адаптації, розвитку емоційної компетентності та навичок подолання стресу у здобувачів вищої освіти.

біоресурсів і природокористування України. – 2021. – № 256. – С. 77 – 84

4. Коломієць Л., Сольвар В., Кожедуб Т. Обґрунтування теоретико-методологічних засад емпіричного дослідження особистісного самоздійснення осіб юнацького віку / Л. Коломієць, В. Сольвар, Т. Кожедуб // Psychological journal. – 2019. – Т. 5. – Вип. 12. – С. 43 – 58

5. Ладиженська Л., Кириченко І. Психологічні захисти: поняття, типологія, механізми / Л. Ладиженська, І. Кириченко // Психологія і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 5 – 22

6. Макаренко І. Захисні механізми особистості: визначення, класифікація та

роль у становленні психологічного комфорту / І. Макаренко // Наукові записки. Серія: Психологія. – 2019. – № 8. – С. 50 – 55

7. Меленчук Н., Прокопенко К. Психологічний захист осіб із різним рівнем агресивності / Н. Меленчук, К. Прокопенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2021. – Вип. 1. – С. 25 – 31

8. Михальська Ю., Ренке С. Особливості механізмів психологічного захисту особистості / Ю. Михальська, С. Ренке // Проблеми сучасної психології. 2015. – Вип. 30. – С. 417 – 427

9. Прокопенко І., Шевченко Н. Дослідження факторів, які впливають на вибір певного захисту у критичних умовах / І. Прокопенко, Н. Шевченко // Психологічна наука і освіта. – 2018. – Т. 2. – № 23. – С. 37 – 43

10. Резнікова О. Трансформація психологічного захисту й адаптаційного потенціалу особистості студента / О. Резнікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2017. – Вип. 1 (2). – С. 113 – 118

11. Ситнік С., Ільїна Ю., Свіденська Г. Взаємозв'язок стратегій психологічного захисту та самоактуалізаційних процесів у здобувачів вищої освіти / С. Ситнік, Ю. Ільїна, Г. Свіденська // Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. – 2023. – № 1 (10). – С. 205 – 215

12. Степаненко Л. Особливості взаємозв'язку механізмів психологічного захисту особистості з емоційними характеристиками / Л. Степаненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2017. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 124 – 129

13. Шиделко А. Науково-теоретичні грані психологічного захисту особистості / А. Шиделко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2018. – № 1. – С. 87 – 94

14. Boldrini, T., Lo Buglio, G., Giovanardi, G., Lingiardi, V., Salcuni, S. (2020), “Defense mechanisms in adolescents at high risk of developing psychosis: an empirical investigation”, *Res. Psychother*, no. 23, p. 456, DOI: 10.4081/ripppo.2020.456

15. Cramer, P. (2015), “Defense mechanisms: 40 years of empirical research. *J. Pers*”, *Assess*, no. 97, pp. 114 – 122, DOI: 10.1080/00223891.2014.947997

16. Gromova, Z. (2020), “Psychological defence mechanisms and emotional stability as individual antecedents of resistance to changes”, *Psychological journal*, no. 6(1), pp. 50 – 60, DOI: <https://doi.org/10.31108/1.-2020.6.1.5>

References:

1. Bogdan, G. (2023), “Theoretical model of flexible personality skills of a modern specialist”, *Bulletin of H. Skovoroda KhNPU. Psychology*, is. 69, pp. 8 – 27

2. Zhuk I. (2019), “Diagnosis of psychological defenses in critical conditions: theory and practice”, *Psychology and Society*, no. 80, pp. 80 – 93

3. Kozak, L., Kochan, T. (2021), “Influence of external factors on the defense mechanism of the individual”, *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, no. 256, pp. 77 – 84

4. Kolomiets, L., Solvar, V., Kozhedub, T. (2019), “Substantiation of the Theoretical and Methodological Foundations of the Empirical Study of Personal Self-Realization of Adolescents”, *Psychological journal*, vol. 5, is. 12, pp. 43 – 58

5. Ladyzhenska, L., Kirichenko, I. (2016), “Psychological defenses: concept, typology, mechanisms”, *Psychology and society*, no. 1, pp. 5 – 22

6. Makarenko, I. (2019), “Personality defense mechanisms: definition, classification and role in the development of psychological comfort”, *Scientific notes. Series: Psychology*, no. 8, pp. 50 – 55

7. Melenchuk, N., Prokopenko, K. (2021), “Psychological protection of people

- with different levels of aggression”, Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences, is. 1, pp. 25 – 31
8. Mikhalskaya, Y., Renke, S. (2015), “Features of the mechanisms of psychological protection of the individual”, Problems of modern psychology, is. 30, pp. 417 – 427
9. Prokopenko, I., Shevchenko, N. (2018), “Study of the factors that influence the choice of a certain protection in critical conditions”, Psychological science and education, vol. 2, no. 23, pp. 37 – 43
10. Reznikova, O. (2017), “Transformation of psychological protection and adaptive potential of a student's personality”, Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences, is. 1 (2), pp. 113 – 118
11. Sytnik, S., Ilyina, Y., Svidenska, G. (2023), “The Interrelation of Psychological Protection Strategies and Self-Actualization Processes in Higher Education Students”, Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and behavioral sciences, no. 1 (10), pp. 205 – 215
12. Stepanenko, L. (2017), “Peculiarities of the relationship between the mechanisms of psychological defense of the individual and emotional characteristics”, Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences, is. 5, vol. 1, pp. 124 – 129
13. Shidelko, A. (2018), “Scientific and theoretical facets of psychological protection of the individual”, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Exercises, no. 1, pp. 87 – 94
14. Boldrini, T., Lo Buglio, G., Giovanardi, G., Lingiardi, V., Salcuni, S. (2020), “Defense mechanisms in adolescents at high risk of developing psychosis: an empirical investigation”, Res. Psychother, no. 23, p. 456, DOI: 10.4081/ripppo.2020.456
15. Cramer, P. (2015), “Defense mechanisms: 40 years of empirical research. J. Pers”, Assess, no. 97, pp. 114 – 122, DOI: 10.1080/00223891.2014.947997
16. Gromova, Z. (2020), “Psychological defence mechanisms and emotional stability as individual antecedents of resistance to changes”, Psychological journal, no. 6(1), pp. 50 – 60, DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.1.5>

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2024

Олена Романовська

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології, Харківський національний університет міського господарства ім. О. Бекетова; Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4898-2141>

E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Ганна Крутько

здобувач першого (бакалаврського) рівня освіти ОПІ: Психологія, спеціальність: 053

Психологія, Харківський національний університет міського господарства ім.

О. Бекетова; Харків, Україна

**ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ ТА САМОТНОСТІ В УМОВАХ
ВІЙНИ**

Анотація: стаття присвячена розгляду проблеми психологічної ізоляції та самотності в умовах війни на прикладі внутрішньо переміщених осіб під час війни. У дослідженні зроблено: проведено аналіз наукової літератури та визначено сутність поняття психологічна ізоляція; проведено опитування внутрішньо переміщених осіб за допомогою методики Д. Рассела та М. Фергюсона та визначено рівень рівень їхньої психологічної ізоляції та самотності; запропоновано основні інструменти, які допоможуть внутрішньо переміщеним особам самотійно впоратись з відчуттям самотності.

Ключові слова: психологічної ізоляції; самотність; внутрішньо переміщена особа; війна; стрес; засоби подолання самотності.

Olena Romanovska

PhD in education science, associate professor of the department of pedagogy and psychology,

O. Beketov National University of Urban Economy; Kharkiv, Ukraine

E-mail: elena_mail2004@ukr.net

Hanna Krutko

candidate for first (bachelor's) degree of higher education of Educational-Professional program "Psychology", specialty 053 "Psychology", O. Beketov National University of

Urban Economy; Kharkiv, Ukraine

**THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL ISOLATION AND LONELINESS IN THE
CONDITIONS OF WAR**

Abstract: the article is devoted to the consideration of psychological isolation and loneliness problem in the conditions of war on the example of internally displaced persons during the war.

© Олена Романовська, Ганна Крутько, 2024

The research includes: an analysis of scientific literature was carried out and the essence of the concept of psychological isolation was determined; a survey of internally displaced persons was conducted using the D. Russell's and M. Ferguson's methodology and the level of their psychological isolation and loneliness was determined; basic tools are offered that to help internally displaced persons to cope with the feeling of loneliness on their own.

Key words: psychological isolation, loneliness, an internally displaced person, war, stress, means of overcoming loneliness.

Olena Romanovska, Hanna Krutko

An extended abstract of the paper on subject of:
“**The problem of psychological isolation and loneliness in the conditions of war**”

Problem setting. *Due to the war, political and economic situation, constant anxiety, sirens and shelling, which cover a large part of the territory of Ukraine almost every day, social tension and stress levels are increasing in society. Each person reacts differently to stress and stressful situations: some need active socialization and constant presence in a group of people, while others, on the contrary, isolate themselves and feel more comfortable when they are alone with themselves.*

Stress stimulates the development of various adaptation processes, which actually lead to mental and physiological disorders: depression, psychological and mental injuries, increased anxiety, loss of meaning in life, and total apathy. Therefore, almost all categories of the population, except children, are prone to psychological isolation, since communication with peers is extremely important to them and equates to physiological needs. People who have lost loved ones due to death in recent years, as well as those citizens whose loved ones are on the frontline and fighting for every piece of Ukrainian land, or those whose loved ones are under occupation, are especially prone to psychological self-isolation.

Recent research and publications analysis. *The question of the need to use art tools in the educational process was considered by such domestic scientists, including A. Makarenko, V. Sukhomlynskyi, K. Ushinskyi.*

The preparation of future teachers for the implementation of art therapy technologies in educational activities was considered by M. Belyaeva, T. Kiseleva, L. Lebedeva, O. Soroka, and others.

Many studies were also conducted by foreign scientists (M. Cahnmann-Taylor, R. Deasy, J. Dewey, S. Dobbs, K. Smithrim,) on the training of future teachers through art or art approaches: art as a holistic and a dynamic process for creating meaning; art for one's professional identity and teachers' satisfaction (for example, for teacher reflection, teacher retention, job satisfaction and relationship building); and the arts of social change, social justice, and educational advocacy. Scientists investigate questions and problems regarding where, how, and why art is used in teachers' practice and for what purpose.

Paper objective. *The purpose of the research is to determine the depth of the problem of loneliness on the example of internally displaced persons during the war and to determine measures that can help them solve it.*

Paper main body. *The last years of life in Ukraine have become difficult and even tragic for many citizens. Constant fear for one's life and the lives of loved ones, military actions on a large territory of Ukraine, financial crisis and lack of clear forecasts and prospects for the future, loss of property and/or forced relocation to other safer cities - all this negatively affected people and increased psychological isolation.*

The analysis of the scientific literature made it possible to determine that psychological isolation is a state of discomfort that occurs when a person feels a gap between the desire for social connection and his real experience, which is the result of psychological protection. In general, in most cases, psychological isolation occurs due to sadness and negative emotions (the causes of which can be many during the war), which instinctively leads to the refusal of communication and self-isolation, and in the individual a fixed idea is formed that no one needs him. Humans are social creatures who spend most of their time in groups, and constant connections with other people are essential for the development of the brain and neural connections.

To conduct the survey, the methodology developed by D. Russell's and M. Ferguson's was chosen, which determines the level of loneliness, psychological and social isolation. Test questions and their answers describe the emotions experienced by individuals. However, partly the questions of the tests were independently modified in accordance with the specifics of life during the war and under the condition of forced relocation to another region.

According to the used methodology, we can see that a low level of psychological isolation and loneliness is characteristic of 10 % of respondents and another 28 % have an insignificant level, which is a natural and normal indicator. The situation is more difficult for those with medium and high levels of psychological isolation and loneliness – 39 % and 23 %, respectively. These people have certain or significant psychological problems, and psychological isolation acts as a protective mechanism, but such behavior may not always lead to a positive result, because it is communication with loved ones and a sense of belonging to a certain group that helps to survive difficult times.

Today, it is difficult for all Ukrainians, but it is especially difficult for those (except for the military and their families) who were forced to leave their home, work and usual life on their own accord and seek shelter in

foreign cities among foreign people. The conducted research showed that almost 30 % of the interviewed internally displaced persons are in a state of psychological isolation and need quality help. Thanks to the research, it is clear that there is a part of people who are looking for communication, but cannot find it yet, or prefer solitude and do not consider such a condition as a problem.

Basic tools were also offered to help internally displaced persons cope with the feeling of loneliness on their own: spend time with loved ones, share emotions and own experiences, talk; the power of the sound partially dispels loneliness (in moments of crisis, turn on music, a movie, an audio book or your favorite show); go for a walk - a change in activity and picture can distract from sad thoughts; talk about your feelings (emotions intensify if they are not accepted); get a pet and more.

In order to solve this problem, a program was proposed, which has lectures and practical classes and is able to solve a number of problems of psychological isolation and lead to the following results: mastering the skills of self-regulation of the emotional state and self-help in moments of crisis; the ability to find common topics and interests in order to start communication with others; improvement of relations with a close circle of others; the formation of psychological stability with a decrease in the level of loneliness; development of tools and their implementation that can reduce the difficulty of social adaptation in a new city; carrying out a reflection of situations and conditions taking into account the acquired knowledge.

Conclusions of the research. *The conducted research showed that psychological isolation can be a tool of self-defense in the conditions of war, as well as self-acceptance as a complete individual who can distance himself from society in order to survive these difficult times. Globally, psychological isolation is a negative phenomenon that significantly affects a person's psychological and physical condition, but in a short-term format it can have a positive effect.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Україна переживає складний історичний період, оскільки громадяни тільки нещодавно змогли оговтатись від пандемії коронавірусу, натомість країні почалось повномасштабне вторгнення, яке повністю змінило життя людей. Хтось був вимушений переїхати в іншу країну, щоб забезпечити собі/дітям безпечні умови, хтось втратив все своє майно через військові дії та був вимушений будувати нове життя в іншому регіоні України, а хтось втратив найцінніше – рідних та близьких, яких забрала ця війна.

Через війну, політично-економічну ситуацію, постійну тривогу, сирени та обстріли, які майже щодня накривають значну частину території України, в суспільстві зростає соціальна напруга та рівень стресу. Кожна людина по-різному реагує на стрес та стресові ситуації: хтось потребує активної соціалізації та постійного перебування в групі людей, а інші ж, навпаки, самоізолюються та почуваються комфортніше, коли знаходяться наодинці самі з собою.

Наразі більшість людей живуть в стресі й на них впливають фізичні та психологічні фактори, які часто знаходять свої відображення у відносинах щодо найближчого оточення чи навіть до власної особистості. Оскільки всі люди по-різному реагують на обставини, які відбуваються в країні і багато хто обирає для себе розірвання стосунків з більшістю знайомих, то тема психологічної ізоляції набирає величезної актуальності. Стрес стимулює розвиток різних адаптаційних процесів, які фактично ведуть до психічних та фізіологічних порушень: депресивний стан, психологічні та психічні травми, підвищена тривожність, утрата сенсу життя та тотальна апатія.

Важливо також акцентувати увагу, що до психологічної ізоляції схильні майже всі категорії населення, окрім дітей, оскільки їм спілкування з однолітками є надзвичайно важливим й прирівнюється

до фізіологічних потреб. Особливо до психологічної самоізоляції схильні ті особи, які за останні роки втратили через смерть близьких осіб, а також ті громадяни, близькі яких знаходяться на лінії зіткнення та борються за кожен клаптик української землі, або ті, близькі яких перебувають в окупації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питаннями самотності та соціальної ізоляції займалось багато зарубіжних та вітчизняних науковців. Так, розглядали явище психологічної ізоляції як інтегративну властивість особистості чи описували її можливі стани: Дж. Зілбург, З. Фрейд, Д. Рисмен, Х. Салліван, О. Тоффлер, Е. Фромм, Р. Вейс, В. Дж. Дерлега, Ж. Сартр, Д. Перлман, К. Роджерс, І. Кант, А. Камю, В. Франкл, К. Мустакас, І. Ялом тощо.

Дослідження самотності у вітчизняній науці проводилися менш інтенсивно. Різні соціальні та психологічні аспекти цієї проблеми розкрито в роботах Л. Варави, Н. Володарської, О. Данчевої, В. Сіляєвої, Ю. Швалба. Вивченням переживання самотності в юнацькому віці займалися О. Долгінова, І. Кон.

Самотність вважається як одне з важких психологічних питань сьогоденної людини, на її виникнення мають вплив не лише суспільні, а також і особистісні фактори. Тому варто поглиблювати й розширювати цілісне бачення даного феномена. Багатоаспектне вивчення специфіки переживання людиною самотності дозволить розробити ефективні стратегії щодо подолання його, адекватні для нинішньої соціальної ситуації.

Не зважаючи на те, що було проведено багато наукових досліджень, але тема не втрачає своєї актуальності та потребує подальшого дослідження, оскільки все більше людей обирають для себе психологічну ізоляцію й вона набуває різних характеристик та форм.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим

присвячується дана стаття. Незважаючи на певні наукові напрацювання, слід констатувати, що проблема самотності людей в умовах війни ще недостатньо розроблена, що й обумовило вибір теми дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – визначити глибину проблеми самотності на прикладі ВПО під час війни та визначити заходи, які здатні допомогти їм у вирішенні її.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На думку Арістотеля віднайдення задоволення в самотності, характеризує людину або як дикого звіра, або як Бога. Особливість 21 сторіччя в стрімкому розвитку інформаційного суспільства, адже наразі інформаційна комунікація набула нечуваних обсягів. Проте, стрімкий розвиток інформаційного суспільства безпосередньо впливає на емоційно-психологічний стан людей та їхню певну

ізоляцію. Стиль життя у великих містах диктує свої правила, оскільки урбанізація впливає на загальну відчуженість людей. Це є природним явищем, проте в умовах війни питання відчуженості значно посилюється. У великих містах відбувається постійне спілкування між групами осіб, проте в більшості випадків воно не переходить в тісні міжособистісні стосунки, а й надалі залишається формальним. Для сучасної людини в пріоритеті жити в своєму внутрішньому світі й цікавитись життям інших людей лише поверхнево.

Кожне негативне явище чи подія веде до посилення відчуженості та психологічної ізоляції, а особливо посилює цей стан війна, яка триває майже 2 роки, що зруйнувала життя вже мільйонам українців. Проте, задля розуміння сутності явища та специфіки “психологічної ізоляції” необхідно зазначити підходи до тлумачення цього поняття різними українськими та зарубіжними науковцями, що відображені в табл.1.

Таблиця 1

Тлумачення поняття “психологічна ізоляція” українськими та зарубіжними науковцями

№	Автор	Тлумачення поняття
1	Л.А.Пепло	це емоційна ізоляція, пов'язана зі станом втрати або відсутності глибокої емоційної прив'язаності
2	Д. Перлман	це соціальна ізоляція, що походить із відсутності соціальних зв'язків
3	С.Г. Максимова	це психологічний захист у формі ізоляції, відособлення всередині свідомості особливих зон, які пов'язані з травматичними чинниками
4	Л. Попелу	Це стан дискомфорту, що виникає, коли людина відчуває розрив між бажанням соціального зв'язку та її реальним досвідом
5	А.І. Ташева	більша сконцентрованість на собі, знижена увага до інших, відсутність відкритих та довірливих стосунків із друзями, низька активність в організованих групах
6	М. Міцелі	важливий тригер проявів уразливості до проблем психічного здоров'я
7	О.В. Аврамчук	небажання людей залишатися в контакті з конкретним приватним досвідом
8	Г.А. Гаврилова	неприємні внутрішні переживання, які передбачають заходи (стратегії), спрямовані на зміну форми чи контексту подій, їх частоти чи сприйняття себе, світу в контексті цих ситуацій

Як бачимо, самотність негативно позначається на когнітивних здібностях людини, її фізичному та психічному здоров'ї, її поведінці. Результати досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених засвідчують зв'язок психологічної

ізоляції з такими індивідуально особистісними характеристиками.

Раніше науковці схилились до тієї думки, що до психологічної ізоляції більш схильні люди похилого віку, проте війна внесла корективи й тепер таке явище

розповсюджується на всі категорії населення. Психологічну ізоляцію часто прирівнюють до самотності, проте між цими поняттями є певна різниця. Самотність є передусім переживанням стану відчуженості людини від суспільства. Проте, відповідно до інших трактувань, під самотністю розуміють соціально-психологічне явище та емоційний стан, який пов'язують із відсутністю близьких та позитивних емоційних зв'язків із людьми або ж зі страхом їх втратити в результаті вимушеної або наявної причини соціальної та психологічної ізоляції. Самотність може розрізнятися двома феноменами: позитивний (та сама самотність) та негативний (ізоляція, що має негативну конотацію).

Дефініцію “самотності” та особливості даного явища визначили В. Кізім та А. Бордйчук, які описували поняття та специфіку психологічної ізоляції та самотності у виданні “Social Work and Education”, де було досліджено різні підходи до визначення та розуміння явища самотності [1].

Крім того, Н. Хамітов описав два види самотності: зовнішню та внутрішню та причини їх виникнення, а ДЖ. Какіопо (J. Cacioppo), Л. Хавклей (L. Hawkey (2010)), Г. Норман (G. Norman), Г. Бернстон (G. Berntson) пояснили самотність через призму кількісного або якісного незадоволення соціальних потреб особистості, опрацювавши результати лонгітюдних досліджень щодо потенційно незрозумілих змінних (негативність, депресивна симптоматика та інше) та їх взаємозв'язку з поведінковими, нервовими, гормональними та іншими ефектами ізоляції у людей.

Любкін І та Ларсен П. (I. Lubkin та P. Larsen) визначили самотність, як частину концепції соціальної ізоляції. Лазарець М. пояснює самотність в контексті соціального неприйняття, а О. Тополь описав явище самотності у літньому віці [7]; В. Подорожний визначив самотність, як проблему людей виключно похилого віку, проте наразі доведено, що

майже всі вікові категорії повністю або частково знаходяться в стані психологічної ізоляції. Ткачук С. визначив соціальний контекст переживання самотності людьми різного віку [6]. Кредсон ДЖ. (J. Crewdson) описав ефект самотності на людей різних вікових груп. Рєвнівцева О. дослідила та систематизувала різні підходи у визначенні та розумінні явища соціальної ізоляції; Д. Біорді та Н. Ніколсон визначили соціальну ізоляцію, як втрату місця в межах власної групи.

Самотність та соціальна ізоляція є нагальними проблемами “нової геронтології”, тобто науки про старіння, яка сконцентрована на процесі старіння, прогресуючих непатологічних, біологічних та фізіологічних змінах, які відбуваються в організмі людини похилого віку [14].

Науковці із Кембріджа провели дослідження про соціальну ізоляцію та самотність і визначили, що критичними факторами ізоляції є: сімейний стан, тип мережі та соціальний клас; і для самотності: тип мережі, склад родини та стан здоров'я [13].

Помазова О. зробила такі висновки: 1. Проблема самотності є актуальною, має глобальні масштаби. Суспільство йде шляхом індивідуалізації, розвитку “Я-свідомості”, тому відчуття самотності загострюється. 2. Зараз розширюється та поглиблюється вивчення самотності у вітчизняній психології, однак розвиток психології самотності як галузі наукового дослідження тільки починається. 3. Наукове визначення феномену самотності відрізняється складністю та неоднозначністю. Незважаючи на поширеність наукових розробок із проблеми самотності, вчені досі не виробили єдиних поглядів на її сутність. 4. Останнім часом більшу роль грають не соціальні, а індивідуально-особистісні передумови самотності, що становить загрозу психічного здоров'я особистості та суспільства в цілому. 5. Дослідження самотності визначають, що самотність – не фактор, що викликає певний стан, а сам

стан психічного переживання. 6. Самотність несе в собі як руйнівну силу для особистості, так і необхідну умову, етап розвитку, самопізнання та самовизначення. 7. Самотність обумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками. 8. Дослідження самотності не охоплюють усього життєвого циклу, є окремі розробки переживання самотності в певні періоди, пов'язані з певною ситуацією. В інші періоди життя самотність гостро переживається [3].

В науковій літературі є багато тлумачень поняття “психологічна ізоляція”, а окремі науковці прирівнюють її також до “соціальної ізоляції” та “самотності”, проте більшість із представників науки погоджуються, що це поняття ґрунтується на переліку основних критеріїв. Крім того, одиницею аналізу наукових робіт є проблема психологічної ізоляції, проблема самотності, вплив війни на відчуття самотності населення.

Психологічний стан внутрішньо-переміщених осіб та проблема їх психологічної ізоляції наразі є актуальними та лише починають вивчатися науковцями. Не зважаючи на той факт, що перші внутрішньо-переміщені особи в Україні з'явилися в 2014 році, але питання їх психологічного стану майже не вивчалось. Безумовно, саме в 2022 році в Україні лівова частина громадян вимушено стала внутрішньо-переміщеними особами (ВПО), і з їх психологічним станом потрібно було працювати. Тому багато науковців почали посилено працювати в цьому напрямку та вивчати специфіку самотності та психологічної ізоляції ВПО.

Крім того, психологічна ізоляція фактично є нагальною проблемою, де наукові питання концентруються на непатологічних, біологічних та фізіологічних змінах, які відбуваються з людиною, яка переживає стрес від війни. Актуальні дослідження демонструють негативний вплив психологічної ізоляції та самотності на фізичний та психологічний стан більшості людей, незалежно від віку та

гендерної приналежності. Когнітивна сфера цільових груп зазнає негативних змін в стані здоров'я під впливом цих явищ. Спочатку пандемія, а потім війна стали підґрунтям для виникнення тотальної психологічної та соціальної ізоляції в житті населення. Зараз, в більшості випадків, за твердженням науковців, самотність різних груп населення є наслідком психологічної ізоляції.

Сучасне життя в Україні важко дається більшості громадян, адже постійні загрози та загальна невизначеність умов життя, а також пережитий соціальний шок, який відбувся в лютому 2022 року – все це впливає на психологічне та ментальне здоров'я громадян та їх манеру поведінки. Раніше пандемія, а тепер й повномасштабне вторгнення створило чимало психологічних проблем, а саме: тривожність; почуття невизначеності; паніка; депресія; конфліктність; страх; стрес, а також почуття самотності та бажання самоізолюватись.

Безумовно, різні категорії населення по-різному ставляться до явищ та подій, що відбуваються, але й великого значення має те, в якому оточенні знаходяться ці люди. На рис. 1 відображена специфіка реагування різних груп населення на психологічну ізоляцію.

Завжди найбільш схильними до політичної ізоляції були люди похилого віку, але наразі ситуація кардинально змінилась, а серед людей похилого віку значно посилилась. Окрім вище зазначених категорій, також є люди з інвалідністю, які в більшості випадків знаходяться в психологічній та соціальній ізоляції. Крім того, саме цим людям вдвічі важче пережити всі події, процеси та явища, які відбуваються в Україні зараз через свої фізіологічні особливості.

Психологічна ізоляція, в більшості випадків, є способом психологічного захисту, який проходить через відчуження від колективу. Відповідно, відбувається певне відособлення всередині свідомості особливих зон, що пов'язані з травмуючими чинниками або особистостями. При

сукупних негативних подіях, такі як зараз в нашій державі, особи не завжди можуть правильно та раціонально аналізувати та актуалізувати зв'язки між особами чи процесами. Відповідно, відбувається розпад звичайного функціонування свідомості, що

й стимулює психологічну ізоляцію. Психологічна ізоляція є частиною захисного механізму абстиненції, що захищає людину від психологічного болю. Загальний механізм атрибуції людини в психологічній ізоляції відображений на рис. 2.

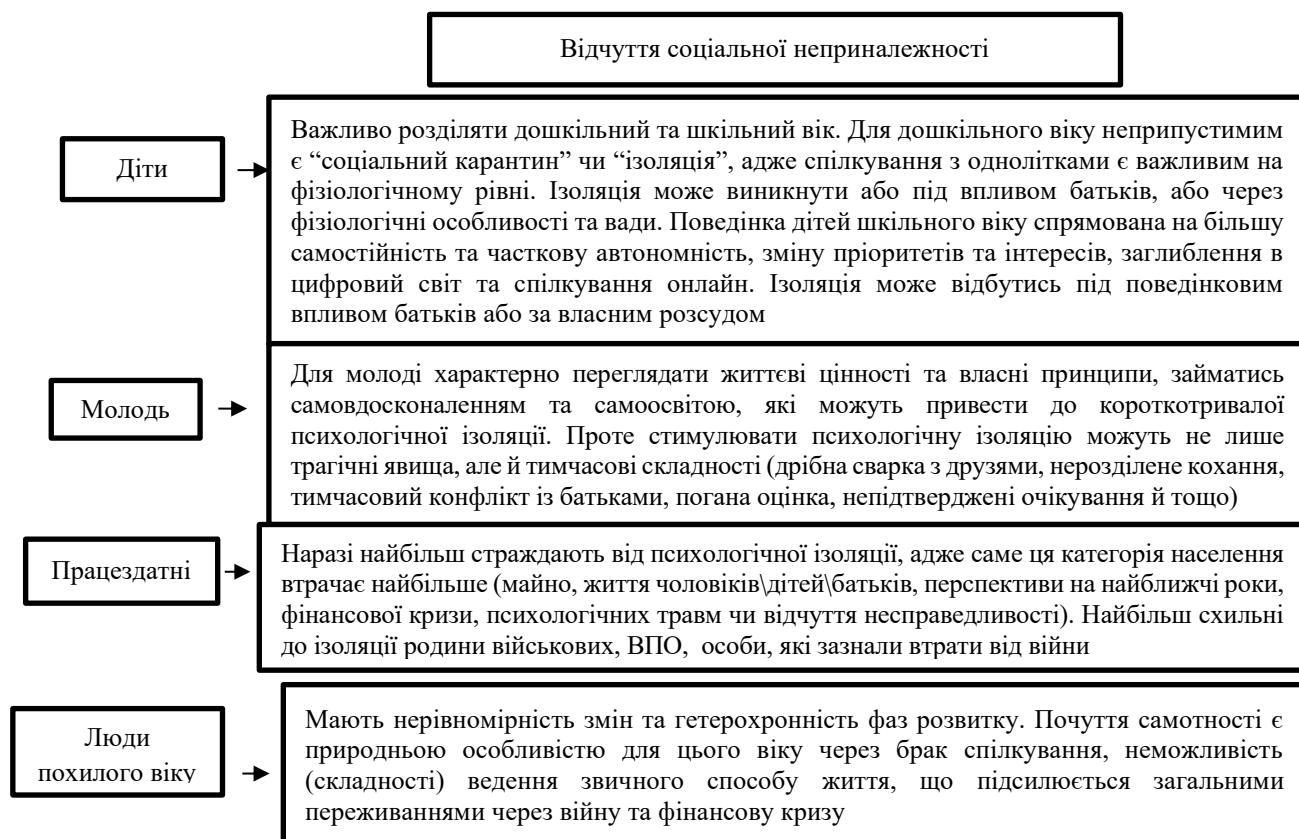

Рис. 1. Специфіка психологічної ізоляції за віковими групами

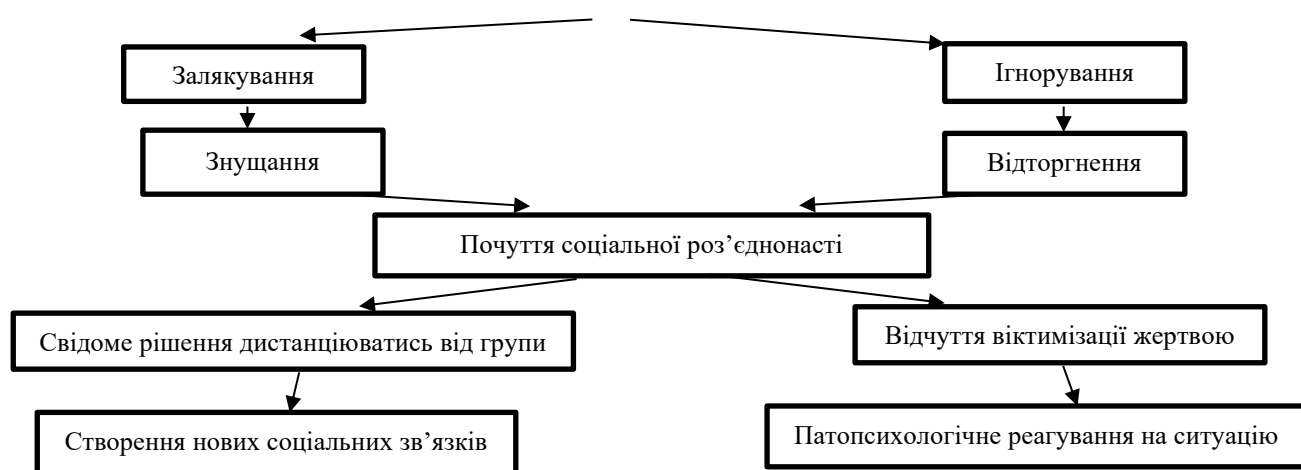

Рис. 2. Механізм атрибуції особистості в психологічній ізоляції

В окремих випадках психологічна ізоляція може бути результатом остракізму чи булінгу, що частіше проявляється в

шкільному віці та в молоді. Такі явища на молодь впливають набагато сильніше, ніж на осіб працездатного віку. Загалом ознаки

психологічної ізоляції можуть кардинально відрізнятись залежно від середовища перебування особи, а також глобальних подій та явищ, які відбуваються в конкретний період часу. До найбільш популярних ознак психологічної ізоляції відносять такі:

— пригнічений емоційний стан та депресивний настрій;

— тенденція до замовчування особистого життя, потреб та проблем;

— сором'язливість та потайливість;

— інстинктивний відхід від спілкування з друзями, колегами та навіть родиною;

— небажання відвідувати колективні заходи, групові збори чи збиратися в великій дружній компанії;

— непритаманний особистості низький рівень успішності, працездатності та ефективності;

— коливання в настрої, різка зміна поведінки, розлади сну та апетиту;

— уникнення дискусій про роботу, навчання, особисте життя, плани на майбутнє, побутові справи й тощо.

Беручи до уваги психологічні особливості українців, існує стала тенденція шукати не лише реальних ворогів, але уявних (“полювання на відьом”) і це проявляється в багатьох моментах: які стосуються відпочинку, допомоги армії, радінню життю, відпочинку й тощо. Через це в окремих групах або у особистостей виникає відчуття самотності та ізольованості. Причин цього є декілька: страхи бути об'єктом агресії, бути осудженим, не знайти розуміння в суспільстві або навіть серед близьких. Крім того, є декілька причин, які стимулюють людей усамітнитись, бути більш самотнім та навіть психологічно ізольоватись від оточуючих. Наразі найбільш актуальними причинами є:

— мова та політична позиція, розчарування в правлячій політичній партії, розчарування у міжнародних партнерах;

— почуття провини матерів, які з різних причин не змогли вивести свою дитину в безпечне місце за кордоном;

— страх і відчай через теперішню ситуацію в країні;

— сором за радість та радісні події під час війни;

— виїзд за кордон родини, особливо чоловіків призовного віку;

— переживання горя, психічний біль (про який багатьом соромно зізнатись);

— значна кількість пафосу та “зради” в соціальних мережах;

— проблеми в стосунках у парах, сепараційні процеси в міжособистісних стосунках, неможливість зрозуміти емоції, біль та страхи іншої особи.

Однак, зараз багато психоаналітиків притримуються думки, що здатність насолоджуватись самотністю та не сприймати це як велику проблему є форматом здорового переживання кризової ситуації.

Загалом, в більшості випадків психологічна ізоляція виникає через сум та негативні емоції (причин яких під час війни може бути безліч), що інстинктивно веде до відмови від спілкування та самоізоляції, а в особистості формується стала ідея про те, що вона нікому не потрібна. Людина є соціальною істотою, яка більшість часу проводить в групі, а постійні зв'язки з іншими людьми є важливим для розвитку мозку та нейронних зв'язків.

Наразі психічне здоров'я українців знаходиться під великою загрозою, а також значно скорочується кількість соціальних контактів. Науковці підтверджують, що психологічна ізоляція негативно впливає на загальний стан організму, а саме: знижується імунітет, погіршується сон та з'являється безсоння, посилюються запальні процеси в організмі, а також загострюються хвороби, які базуються на психосоматиці.

Крім того, існує типовий цикл психологічної ізоляції: коли одна особа намагається уникати спілкування з

іншими, то вони, передусім, починають менше контактувати, телефонувати чи запрошувати цю особу кудись. В результаті особа, яка уникає спілкування, підтверджує думку щодо своєї непотрібності, та відбувається самопідтвердження цієї ідеї.

Метою даного дослідження є визначення рівня психологічної ізоляції внутрішньо переміщених осіб віком від 18 до 65 років, які наразі перебувають в Україні. На кінець 2023 року в Україні було майже 7 млн. внутрішньо-переміщених осіб, які вимушено виїхали зі свого рідного регіону та почали життя з нуля в іншому місті нашої країни. Ще біля 5 млн. українців перебувають в Європі як біженці, також значна чисельність громадян України мігрували в Канаду, США та країни Азії чи навіть Африки та вже не мають наміру повертатись на Батьківщину після перемоги над агресором.

Проте під час дослідження ми звертаємо увагу виключно на внутрішньо

переміщених осіб, які наразі знаходяться в Україні. В дослідженні взяли участь 60 ВПО, які були вимушені виїхати з Луганської, Донецької, Харківської, Запорізької та Херсонської областей. Наразі ці громадяни знайшли для себе притулок в Дніпропетровській, Київській, Полтавській, Вінницькій, Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях, але більшість із них проживає в Дніпрі та на околицях Києва.

Задля проведення соціального дослідження було обрано методика, що була розроблена Д. Раселом та М. Фергюносом [5], що визначає рівень самотності та психологічної і соціальної ізоляції. Питання тестів та відповіді на них описують ті емоції, що відчувають особи. Проте, частково питання тестів були самостійно модифіковані відповідно до специфіки життя під час війни та за умови вимушеного переїзду до іншого регіону, що відображено в таблиці 2

Таблиця 2

Анкета для проведення дослідження

№	Питання	Варіанти відповідей			
		часто	інколи	рідко	ніколи
1	Я відчуваю нещастя, коли займаюся справами наодинці	часто	інколи	рідко	ніколи
2	Я не маю з ким поговорити	часто	інколи	рідко	ніколи
3	Для мене жахливо бути самотнім	часто	інколи	рідко	ніколи
4	Мені не вистачає спілкування	часто	інколи	рідко	ніколи
5	Я відчуваю, що мене ніхто не розуміє	часто	інколи	рідко	ніколи
6	Немає нікого, до кого я б міг звернутись	часто	інколи	рідко	ніколи
7	Я наразі не відчуваю близькість ні з ким	часто	інколи	рідко	ніколи
8	Ті, хто мене оточує, не розділяє мої вподобання	часто	інколи	рідко	ніколи
9	Я відчуваю себе покинутим	часто	інколи	рідко	ніколи
10	Я не можу розкритися та спілкуватись з оточуючими	часто	інколи	рідко	ніколи
11	Я відчуваю себе повністю самотнім	часто	інколи	рідко	ніколи
12	Мої соціальні відносини є поверхневими	часто	інколи	рідко	ніколи
13	Я сумую за своєю минулою компанією	часто	інколи	рідко	ніколи
14	Я відчуваю себе ізольованим від інших	часто	інколи	рідко	ніколи
15	Я нещасливий, бо відчуваю себе знехтуваним	часто	інколи	рідко	ніколи
16	Мені важко заводити нові знайомства та друзів	часто	інколи	рідко	ніколи
17	Я не хочу заводити нові знайомства в новому місці	часто	інколи	рідко	ніколи
18	Шукати нових друзів під час війни недоцільно	часто	інколи	рідко	ніколи
19	Всі інтереси зі старими знайомими загублені, а з новими – відсутні	часто	інколи	рідко	ніколи
20	Я не маю бажання заводити дружні відносини з кимось, комфортніше бути самотнім	часто	інколи	рідко	ніколи

Оскільки дослідження проводилось на підґрунті вже існуючої методики, то за допомогою вже існуючої шкали відповідей

можна визначити ступінь самотності та психологічної ізоляції. Залежно від результатів опитування, передбачено чотири

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

типи ізоляції: відсутність ізоляції; слабка ізоляція; середній рівень самотності та ізоляції, а також високий рівень самотності.

Але також доцільно провести статистику щодо гендору, віку, зайнятості

та географії проживання респондентів, які проходили опитування. Отже, біографічні дані респондентів відображені в табл.3

Таблиця 3

Біографічні дані респондентів, що проходили опитування щодо психологічної ізоляції

№	Питання	Відповіді респондентів			
		18-25 років	26-35 років	36 – 55 років	55 років і більше
1	Вкажіть вашу вікову категорію	18-25 років	26-35 років	36 – 55 років	55 років і більше
2	Вкажіть вашу стать	Жіноча			Чоловіча
3	Вкажіть рівень вашої освіти	Базова (школа)	Спеціальна технічна	Вища	Маю декілька освіт
4	Вкажіть ваш вид діяльності	студент	Найманий працівник	безробітний	Власник бізнесу
5	Як давно ви стали ВПО	Ще в 2014 році	На початку війни	Від 1-1,5 роки тому	Менше року тому
6	З якої області ви виїхали	Донецька, Луганська	Запорізька	Херсонська	Харківська
7	Чи маєте ви на меті повернутись в рідний регіон після перемоги	Так	Скоріше так, ніж ні	В залежності від стану майна	Однозначно ні
8	В якому житлі ви мешкаєте наразі	У власному, було придбано	В орендованому	Живу в родичів та знайомих безкоштовно	В державному гуртожитку чи шелтері
9	Чи змогли ви найти нових друзів в новому місті	Так, маю декількох	Лише налагоджую дружні відносини	Ні, немає бажання	Ні, не можу знайти загальні інтереси
10	В якій області ви мешкаєте наразі	Відкрите питання (респондент вписує самостійно)			

Відповідно, маємо наступні відповіді респондентів стосовно біографічних даних, які були визначені під час опитування 60

людей, що належать до категорії ВПО (деталі в табл.4.)

Таблиця 4

Відповіді респондентів на біографічні запитання

№	Питання	Відповіді респондентів			
		18-25 років	26-35 років	36 – 55 років	55 + років
1	Вкажіть вашу вікову категорію	18-25 років 14 осіб	26-35 років 28 осіб	36 – 55 років 14 осіб	55 + років 4 особи
2	Вкажіть вашу стать	Жіноча – 49 осіб			Чоловіча – 11 осіб
3	Вкажіть рівень вашої освіти	Базова (школа) - 5	Спеціальна технічна - 22	Вища 25 осіб	Маю декілька освіт - 8
4	Вкажіть ваш вид діяльності	Студент 8 осіб	Найманий працівник – 28	Без роботи 13 осіб	Власник бізнесу - 11
5	Як давно ви стали ВПО	Ще в 2014 році - 2	На початку війни - 31	Від 1-1,5 роки - 23	Менше року тому - 4
6	З якої області ви виїхали	Донецька Луганська 27	Запорізька 16 осіб	Херсон 12 особи	Харківська 5 осіб
7	Чи маєте ви на меті повернутись в рідний регіон після перемоги	Так – 10 осіб	Скоріше так, ніж ні - 16 осіб	Від стану майна – 24 особи	Однозначно ні - 10 осіб

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

Продовження таблиці 4

8	В якому житлі ви мешкаєте наразі	У власному, було придбано – 2 особи	В орендованому – 49 осіб	Живу в родичів та знайомих безкоштовно – 6	В державному гуртожитку чи шелтері – 3 особи
9	Чи змогли ви знайти нових друзів в новому місті	Так, маю декількох особи – 23	Лише налагоджую дружні відносини – 18	Ні, немає бажання – 10 осіб	Ні, не можу знайти загальні інтереси – 9
10	В якій області ви мешкаєте наразі	Дніпропетровській, Київській, Полтавській, Вінницькій, Львівській, Тернопільській та Хмельницькій областях			

Відповідно, до вибірки респондентів потрапили зовсім різні вікові та соціальні групи, що дасть можливість комплексно оцінити емоційний стан, відчуття самотності та психологічну

ізоляцію людей. Основні данні відображені в таблиці 4, однак важливо відобразити саме питання пошуку нових друзів, яке ілюстроване на рис.3.

Рис.3 Відповіді респондентів на питання про появу нових друзів в новому місті

Видно, що повністю позитивний результат мають лише 38 % респондентів, які визнали, що змогли знайти нових друзів у новому місті проживання; ще біля 30 % знаходяться на етапі зародження та формування міжособистісних стосунків, а 32 % визнали, що вони або не хочуть

шукати нових друзів, або не можуть знайти точки перетину інтересів. З чого робимо висновок, що ці 32 % теоретично є в зоні підвищеного рівня психологічної ізоляції. Тепер доцільно безпосередньо перейти до результатів дослідження стосовно питань психологічної ізоляції.

Таблиця 5

Відповіді респондентів на тестові питання по психологічній ізоляції

№	Питання	Варіанти відповідей			
		часто	інколи	рідко	ніколи
1	Я відчуваю нещастя, коли займаюсь справами наодинці	8	17	13	22
2	Я не маю з ким поговорити	16	20	8	16
3	Для мене жахливо бути самотнім	7	22	21	10
4	Мені не вистачає спілкування	21	11	16	12
5	Я відчуваю, що мене ніхто не розуміє	9	17	12	22
6	Немає нікого, до кого я б міг звернутись	5	8	19	28
7	Я наразі не відчуваю близькість ні з ким	6	14	18	22
8	Ті, хто мене оточує, не розділяє мої вподобання	10	15	24	11
9	Я відчуваю себе покинутим	18	10	7	25

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

Продовження таблиці 5

10	Я не можу розкритися та спілкуватись з оточуючими	16	19	11	11
11	Я відчуваю себе повністю самотнім	4	8	21	27
12	Мої соціальні відносини є поверхневими	28	5	10	17
13	Я сумую за своєю минулою компанією	36	12	7	5
14	Я відчуваю себе ізольованим від інших	13	13	24	10
15	Я нещасливий, бо відчуваю себе знехтуваним	5	8	14	33
16	Мені важко заводити нові знайомства та друзів	37	12	10	1
17	Я не хочу заводити нові знайомства в новому місці	12	16	23	9
18	Шукати нових друзів під час війни недоцільно	3	4	18	35
19	Всі інтереси зі старими знайомими загублені, а з новими – відсутні	30	9	14	7
20	Я не маю бажання заводити дружні відносини з кимось, комфортніше бути самотнім	6	15	9	30

Відповіді респондентів, що представлені в табл.5 є достатньо протирічними та різнобарвними, а також частково підтверджують той факт, що особи, які були вимушені переїхати в інший регіон задля збереження власного життя та життя близьких, перебувають в психологічній ізоляції, яка є захисним механізмом\ реакцією на всі процеси, які відбуваються в країні.

Для прикладу, 13 % респондентів почувають себе нещасливими, коли займаються справами на самоті, а 36 % не відчувають жодного дискомфорту, коли працюють наодинці. Крім того, 26 % респондентів часто стикаються з тією проблемою, що їм немає з ким поговорити, але більш повна статистика цього питання на рис.4.

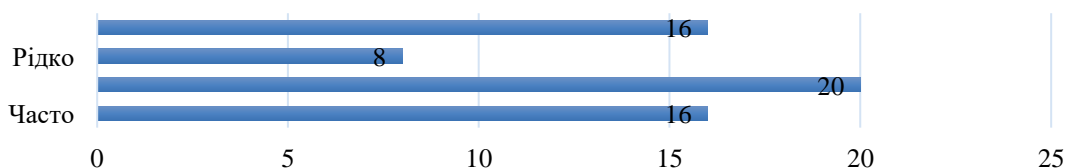

Рис. 4 Відповіді респондентів на питання про відсутність людей з якими можна поговорити

Також більшість респондентів не розцінюють самотність та психологічну ізоляцію як величезну проблему, адже за результатами дослідження значний дискомфорт від самотності та психологічної ізоляції мають лише 7 осіб, при цьому 10 осіб жодного разу не стикались із таким дискомфортом, а 43 особи відчувають негативні емоції час від часу. Крім того, для рівня психологічної ізоляції важливо усвідомити наскільки особі вистачає спілкування. Отже, за відповідями респондентів стало відомо, що 35 % часто його не вистачає, 18,3 % стикають з цією проблемою інколи, 26 % - рідко, і 20 % - ніколи. Загалом результати є задовільними, враховуючи той факт, що йдеться саме про вимушено перемішених осіб.

Важливим також є питання стосовно нерозуміння оточуючих (сприймання поведінки оточуючих як нерозуміння): 15 % зазначили, що з нерозумінням стикаються достатньо часто, 28,3 % - інколи, 20 % - рідко, а 36,6 % - ніколи. Дійсно, проблеми та переживання переселенців можуть зрозуміти не всі, особливо якщо війна далеко від цих регіонів, проте загальна підтримка народу та готовність надати допомогу чи розуміння внутрішньо переміщеним особам не можна недооцінювати. В якості підтвердження вище сказаного, маємо такі результати відповідей на питання стосовно того, що ВПО немає до кого звернутись: 8 % стверджують, що їм часто нема до кого звернутись, 45 % стикаються з такою проблемою час від часу, а 46,6 % не мають такої проблеми зовсім.

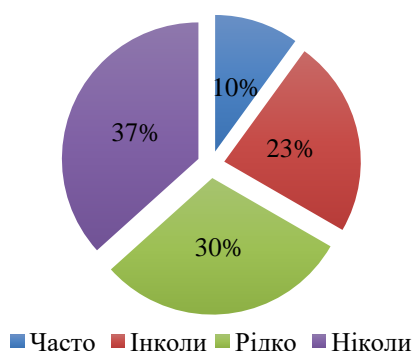

Рис. 5 Відповіді респондентів на питання про те, що вони не відчувають близькість не з ким

Війна зробила українців більш жорстокими, в багатьох відбулась вимушена сепарація та значно збільшилась кількість розлучень: деякі міжособистісні стосунки не витримують такої кількості стресу, переживань, втрат, горя, нестабільності та нерозуміння подальших перспектив. Відповідно, результати на рис.6 відображають реальність та відчуття близькості. Крім того, 16,6 %

стверджують, що оточуючі не розділяють їх вподобання та інтереси, 25 % респондентів стикаються з цією проблемою інколи, 40 % – рідко, і 18,33 % – ніколи. Проте, потрібно пам'ятати, що всі люди – це особистості, що можуть мати різні захоплення, хобі, інтереси та думки, тому великої проблеми в цьому немає, оскільки головним є повага та підтримка один одного.

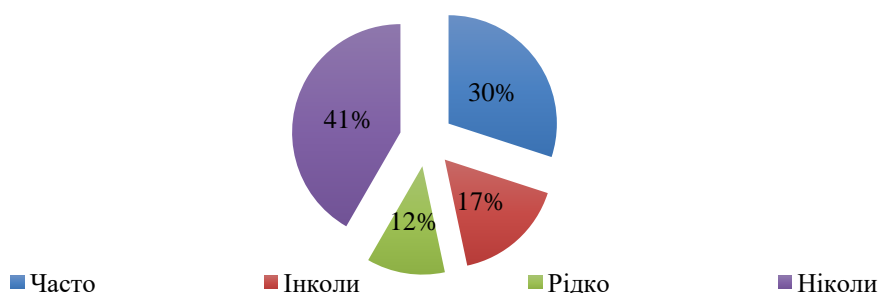

Рис. 6 Відповіді респондентів про відчуття себе покинутими

Більшість опитаних ВПО не почувають себе покинутими і це є важливим позитивним моментом. Проте, під час тесту не було деталізовано

стосовно того, “покинутим із боку кого”, бо якщо б мова йшла про державу або старих знайомих, то результати могли б бути іншими й навряд змінились на краще.

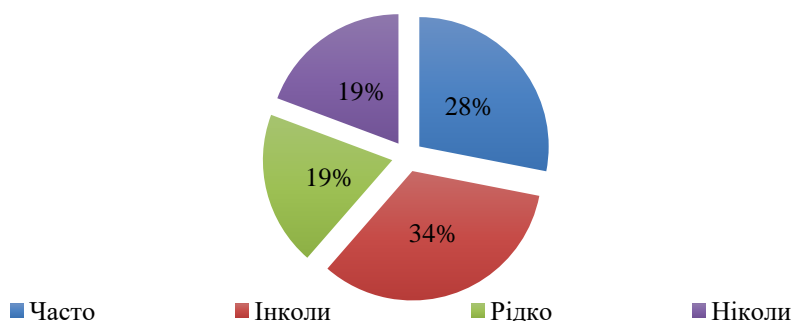

Рис. 7 Відповіді респондентів стосовно здатності розкритися та спілкуватися з оточуючими

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

Це питання також яскраво демонструє рівень соціальної ізоляції ВПО, оскільки 28 % опитаних підтвердили, що не можуть розкритись та щиро спілкуватися з оточуючими, а ще 34 % стикаються із такою проблемою інколи; всього 19 % стверджують, що таких складнощів не мають. Психологічна ізоляція є захисною реакцією, тому більшості людей важко відкриватись перед оточуючими (новими чи гарними знайомими) під впливом руйнівних зовнішніх факторів.

Проте, якщо розглядати питання повної самотності, то всього 4 особи

підтвердили такий свій стан, ще 8 зазначили, що стикаються з такою проблемою інколи\періодично, 21 – рідко, а 27 – не відчують повної самотності зовсім. Проте, 46,6 % опитаних підтверджують, що їх соціальні відносини є достатньо поверхневими, 25 % осіб погоджуються з цим твердженням час від часу, а 28,3 % - не вважають свої відносини поверхневими. Однак, 36 осіб із 60 зізнаються, що часто сумують за своєю минулою компанією та оточенням, 12 осіб занурюються в ностальгію інколи, 7 – рідко, і всього 5 – ніколи не сумують за минулими стосунками та оточенням.

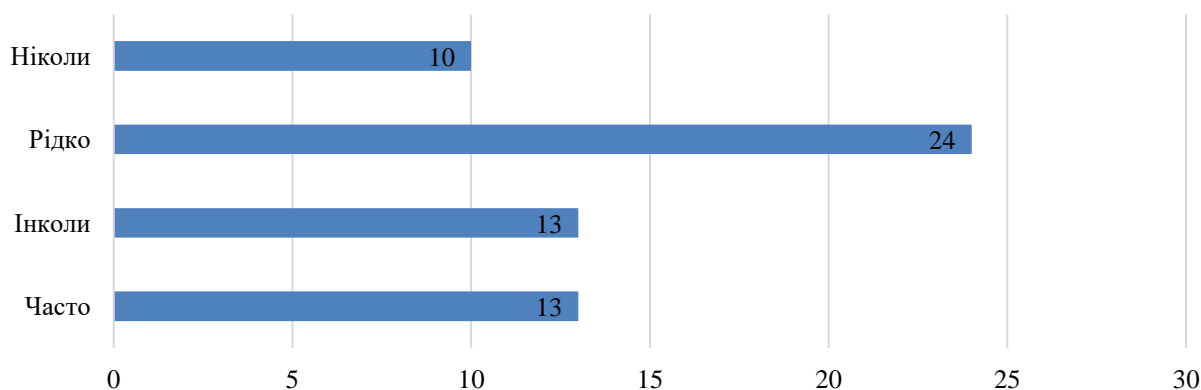

Рис. 8 Відповіді респондентів стосовно відчуття ізоляції від інших

Слід зауважити, що під час проведення анкетування не було тлумачено поняття “ізоляція” та “психологічна ізоляція”, а відповідно опитані ВПО відповідали так, як вони відчують та розуміють це питання. 24 опитаних стикаються з таким відчуттям, але рідко; по 13 голосів набрали відповіді “часто” та “інколи”, що також

підтверджує, що мінімум 30 % респондентів знаходяться в психологічній ізоляції, але на різних рівнях. Проте, гарна новина в тому, що майже ніхто не відчуває себе знехтуваним: 55 % ніколи не стикались з цим явищем\відчуттям, 23 % - рідко, 13 % - інколи, 8 % - часто. Проте це питання також носить достатньо суб’єктивне забарвлення.

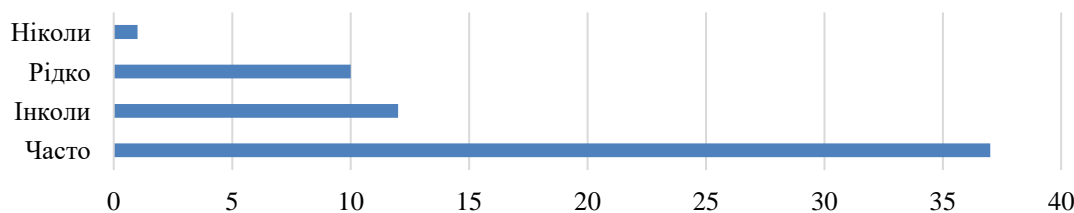

Рис. 9 Відповіді респондентів щодо складнощів в появі нових друзів

Переважній більшості людей складно заводити нові знайомства, які можуть перерости в дружбу та теплі міжособистісні стосунки, а не бути виключно поверхневими. Відповідно, на рис 10 транслюється актуальна ситуація,

що характерна для людей середнього та старшого віку, однак в умовах війни, постійних загроз та вимушеного переїзду до іншого місту, процес “пошуку” друзів стає ще складнішим та менш зрозумілим.

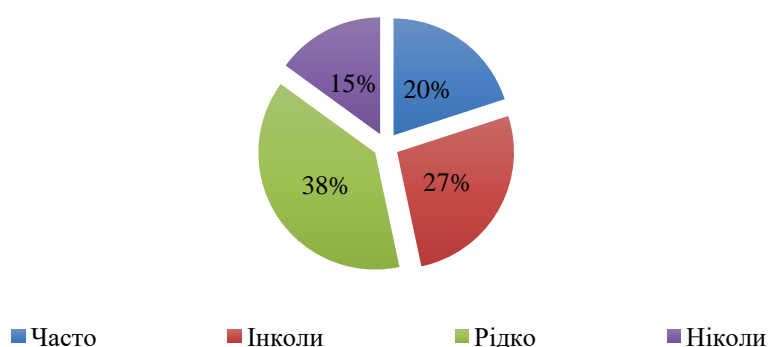

Рис. 10. Відповіді опитаних ВПО щодо бажання заводити знайомства на новому місці проживання

Однак, статистика показує, що 38 % рідко не хочуть заводити нові дружні відносини на новому місці проживання, й лише 15 % – взагалі не мають бажання. Це підтверджує той факт, що спілкування з оточуючим є природньо психофізіологічною потребою кожної людини.

Проте, є декілька осіб, які вважають, що шукати нових друзів під час війни недоцільно (3 особи), і ще 4 інколи схиляються до такої думки, проте 18 дуже рідко ловлять себе на таких роздумах, а 35 ВПО вважають це твердження хибним й не підтримують його ніколи.

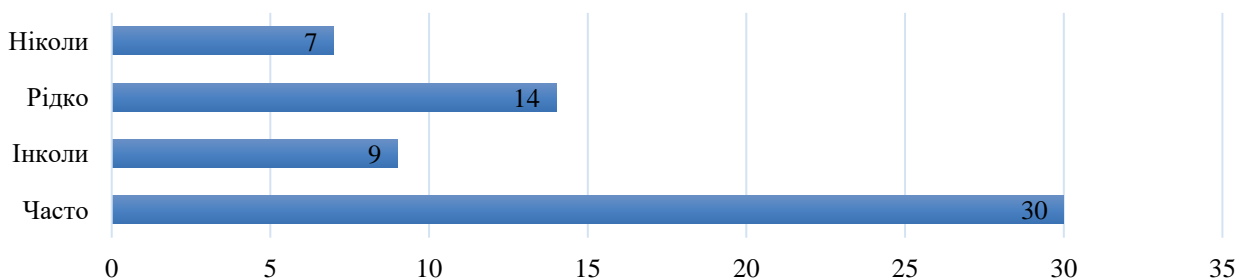

Рис. 11. Відповіді опитаних ВПО стосовно того, що інтереси та зв'язки зі старими знайомими загублені, а з новими – відсутні

Ці результати є логічним відображенням трансформації, оскільки в більшості випадків, спільні інтереси є у людей, які обертаються в одному середовищі, а якщо таке середовище руйнується, то кожен його учасник намагається будувати власне середовище і дистанціюватись від оточуючих. Теж саме відбувається по прибуттю в нове місто: середовище за інтересами вже сформовано, але потрапити туди буває

психологічно важко. Крім того, 10 % респондентів зазначили, що вони наразі не мають бажання заводити дружні відносини з кимось, й почуваються комфортніше на самоті; 25 % - інколи відчувають те саме; 15 % - рідко, а 50 % - не погоджуються з такою ідеєю.

Отже, заключним етапом дослідження було внесення результатів тестування в електронну програму, яка за допомогою алгоритмів та спеціальної

методики розрахувала рівень самотності та психологічної ізоляції кожного з опитаних

внутрішньо переміщених осіб, а результати відображені на рис. 12.

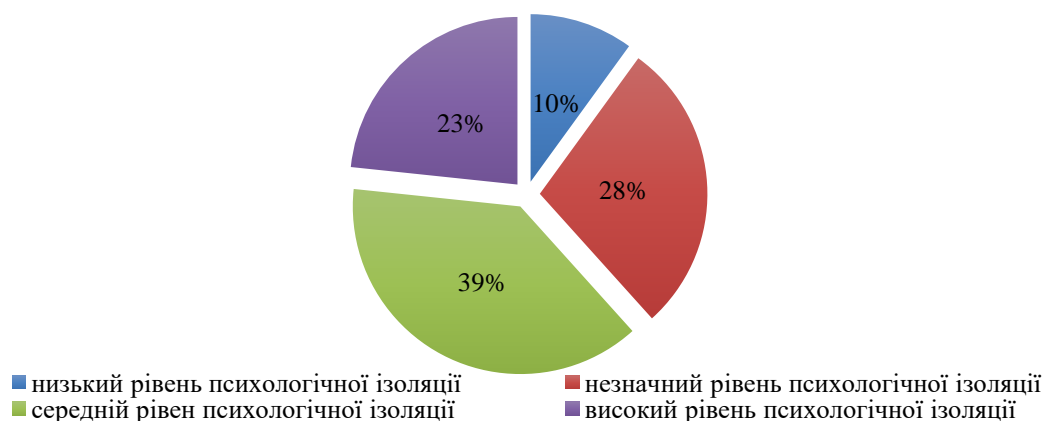

Рис. 12 Рівень психологічної ізоляції респондентів

Відповідно до використаної методики бачимо, що низький рівень психологічної ізоляції та самотності характерний для 10 % респондентів і ще 28 % мають незначний рівень, що є природним та нормальним показником. Складніша ситуація в тих, хто має середній та високий рівень психологічної ізоляції та самотності – 39 % та 23 % відповідно. Ці люди мають певні або значні психологічні проблеми, а психологічна ізоляція виступає захисним механізмом, проте така поведінка не завжди може привести до позитивного результату, адже саме спілкування з близькими та відчуття приналежності до певної групи допомагає пережити складні часи.

Наразі є декілька способів зниження рівня психологічної ізоляції, які людина може застосовувати самостійно, якщо визнає наявність проблеми самотності для себе:

— підтримка зв'язку з найближчим колом (навіть 10 хвилин розмови вже змінять самовідчуття);

— коли не спілкуєтесь з оточуючими, намагайтесь концентрувати увагу не на відчутті самотності та ізоляції, а на своїх внутрішніх бажаннях та інтересах (таким чином можна знайти нове хобі);

— проводьте час із близькими якісно – діліться емоціями та власним досвідом, розмовляйте;

— сила звуку частково розвіює самотність (в кризові моменти ввімкніть музику, фільм, аудіо-книгу чи улюблене шоу);

— вийдіть на прогулянку – зміна активності та картинки може відволікти від сумних думок;

— говоріть про свої почуття (емоції посилюються, якщо їх не приймати);

— заведіть домашнього улюбленця;

— зробіть перерву від соціальних мереж та постійного читання новин в інформаційних каналах;

— робіть те, що викликає (завжди викликало) у вас задоволення (читання, готування нових рецептів, гра в відеоігри й тощо);

— зверніться за допомогою до експертів.

Зараз є дуже багато програм в режимі онлайн та оффлайн, куди можна звернутись за психологічною допомогою. Більш того, в багатьох штабах переселенців від конкретної громади працює психолог, який допоможе порадою та знизить відчуття психологічної ізоляції, а його послуги будуть безкоштовними для ВПО.

Проблема психологічної ізоляції ВПО під час війни дійсно існує, а відповідно необхідно розробити програму зниження рівня психологічної ізоляції (самотності) внутрішньо переміщених осіб

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

в умовах військового стану та впровадити її в центрах психологічної допомоги у містах, які здійснюють підтримку ВПО.

Мета програми – зниження рівня самотності (психологічної ізоляції) внутрішньо переміщених осіб під час війни, а також збереження психічного здоров'я громадян та подолання кризових моментів, що пов'язані з соціальною адаптацією на новому місці.

Завдання:

— знайомство з поняттям “психологічної ізоляції” та її специфікою;

— пошук основних інструментів та способів допомоги собі (близьким) вийти зі стану повної ізоляції;

— розвиток у ВПО самопідтримки, самоприйняття та самовпевненості;

— зародження (повернення) навичок спілкування з близькими та добре знайомими без примусу та негативних емоцій;

— виявлення категорій населення (інтереси, характеристики), з якими було б цікаво завести нові дружні стосунки чи приятелювати;

— зниження рівня психологічної ізоляції через ознайомлення учасників зі способами саморегуляції емоційних станів та практиками спілкування;

— повернення здатності спілкуватись із оточуючими та не відчувати дискомфорт.

Термін програми може складати 10 годин (5 тижнів). Тривалість одного

заняття – 2 години. Відповідно, за програмою мають бути застосовані такі форми та методи навчання: лекційні заняття та практичні завдання.

Після проходження програми очікуються наступні результати: оволодіння навичками саморегуляції емоційного стану та самопомога в кризові моменти; вміння знаходити загальні теми та інтереси задля початку спілкування з оточуючими; покращення стосунків із близьким колом оточуючих; формування психологічної стабільності з пониженням рівня самотності; відпрацювання інструментів та їх впровадження, які здатні знизити проблемність соціальної адаптації в новому місті; проведення рефлексії ситуацій та стану з урахуванням отриманих знань.

Форма роботи: індивідуальна або тренінгова (за бажанням учасників).

Кількість учасників в групі – до 8 осіб.

Механізм оцінювання результатів:

— першочергове визначення рівня психологічної ізоляції;

— володіння ключовими поняттями, їхнім змістом, взаємозв'язком та факторами практичного застосування;

— перевірка здобутих навичок (виконання вправ на зниження рівня самотності), самоаналіз ситуації та причин психологічної ізоляції, застосування отриманих знань на практиці.

Таблиця 6.

Розподіл годин за темами курсу та заняттями

№	Тема	Кількість годин лекцій/практик	
1.	Проживання складних емоцій	45 хв.	45 хв.
2.	Рівні психологічної ізоляції за науковим підходом	45 хв.	45 хв.
3.	Інструменти для зниження рівня психологічної ізоляції та самотності	45 хв.	45 хв.
4.	Важливість соціальних зв'язків та дружніх відносин на новому місці	45 хв.	45 хв.
5.	Виявлення кола інтересів та пошук людей, які його розділяють	45 хв.	45 хв.
	Всього: 5 годин	5 годин	5 години

Такі заходи допоможуть розширити психологічної ізоляції в людей різного віку коло спілкування та знизити рівень та соціальної приналежності, оскільки

спілкування з оточуючими є потребою подібно фізіологічній і лише за допомогою підтримки близьких та друзів можна впоратись зі складними життєвими подіями.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Останні роки життя в Україні для багатьох громадян стали складними та навіть трагічним. Постійний страх за своє життя та життя близьких, воєнні дії на значній території України, фінансова криза та відсутність чітких прогнозів та перспектив на майбутнє, втрата майна та/або вимушений переїзд в інші більш безпечні міста - все це негативно вплинуло на людей та посилює психологічну ізоляцію.

Аналіз наукової літератури дозволив визначити, що психологічна ізоляція – це стан дискомфорту, що виникає, коли людина відчуває розрив між бажанням соціального зв'язку та її реальним досвідом, який є результатом психологічного захисту. Загалом, в більшості випадків психологічна ізоляція виникає через сум та негативні емоції (причин яких під час війни може бути безліч), що інстинктивно веде до відмови від спілкування та самоізоляції, а в особистості формується стала ідея про те, що вона нікому не потрібна. Людина є соціальною істотою, яка більшість часу проводить в групі, а постійні зв'язки з іншими людьми є важливим для розвитку мозку та нейронних зв'язків.

Задля проведення опитування було обрано методику, що була розроблена Д. Раселом та М. Фергюносом, що визначає рівень самотності, психологічної і соціальної ізоляції. Питання тестів та відповіді на них описують ті емоції, що відчувають особи. Проте, частково питання тестів були самостійно модифіковані відповідно до специфіки життя під час війни та за умови вимушеного переїзду до іншого регіону.

Відповідно до використаної методики бачимо, що низький рівень психологічної ізоляції та самотності

характерний для 10 % респондентів і ще 28 % мають незначний рівень, що є природнім та нормальним показником. Складніша ситуація в тих, хто має середній та високий рівень психологічної ізоляції та самотності – 39 % та 23 % відповідно. Ці люди мають певні або значні психологічні проблеми, а психологічна ізоляція виступає захисним механізмом, проте така поведінка не завжди може привести до позитивного результату, адже саме спілкування з близькими та відчуття приналежності до певної групи допомагає пережити складні часи.

Проведене дослідження показало, що майже 30 % опитаних ВПО перебувають в стані психологічної ізоляції та потребують якісної допомоги. Завдяки дослідженню зрозуміло, що є частина людей, яка шукає спілкування, але поки не може його знайти або ж віддають перевагу самотності і не розцінюють такий стан як проблему.

Також було запропоновано основні інструменти, які допоможуть ВПО самостійно впоратись із відчуттям самотності: проводьте час із близькими, якісно діліться емоціями та власним досвідом, розмовляйте; сила звуку частково розвіює самотність (в кризові моменти ввімкніть музику, фільм, аудіо-книгу чи улюблене шоу); вийдіть на прогулянку – зміна активності та картинки може відволікти від сумних думок; говоріть про свої почуття (емоції посилюються, якщо їх не приймати); заведіть домашнього улюбленця й тощо.

З метою вирішення такої проблеми було запропоновано програму, що має лекційні та практичні заняття та здатна вирішити ряд проблем психологічної ізоляції та привести до таких результатів: оволодіння навичками саморегуляції емоційного стану та самопомога в кризові моменти; вміння знаходити загальні теми та інтереси задля початку спілкування з оточуючими; покращення стосунків із близьким колом оточуючих; формування психологічної стабільності з пониженням рівня самотності;

відпрацювання інструментів та їх впровадження, які здатні знизити проблемність соціальної адаптації в новому місті; проведення рефлексії ситуацій та стану з урахуванням отриманих знань.

Перспективами подальших досліджень є вивчення психологічної ізоляції як інструменту самозахисту в

умовах війни, а також самоприйняття себе як цілісної особистості, яка може дистанціюватись від соціуму задля того, щоб пережити ці складні часи. В глобальному розрізі, психологічна ізоляція є негативним явищем, яке значно впливає на психологічний та фізичний стан людини, проте в короткочасному форматі може мати й позитивний ефект.

Список літератури

1. Бордійчук А. Самотність та соціальна ізоляція людей похилого віку під час пандемії covid-19: фактори, що їх спричиняють / А. Бордійчук // Соціальна робота та освіта. – 2021. – Т. 8. – № 2. С. 152 – 163

2. Колісник Л. Емоційно-психологічна ізоляція у сучасному суспільстві / Л. Колісник // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів факультету іноземної філології та соціальних комунікацій. – Суми: СумДУ. – 2012. – С. 108 – 111. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/26-294/1/Kolisnyk.pdf;jsessionid=C7D2ADE2755E362D1917EA81CE3457AA>

3. Помазова О. Самотність як психологічний феномен / О. Помазова // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. – 2013. – Вип. 23. – С. 206 – 214

4. Різновиди психологічного захисту та їх характеристика / Соціальна ізоляція. – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4933.html>

5. Тест по психологічній ізоляції / [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://testograd.com/test/odinochestvo/> (Дата звернення: Січень, 15, 2024)

6. Ткачук С. Соціальний контекст переживання самотності людьми похилого

віку. Тенденції реформування правової системи України і країн світу: правові, психологічні та соціокультурні аспекти / С. Ткачук // Збірник тез Міжнародної наукової конференції. – Тернопіль: ТНЕУ. – 2019. – С. 310 – 312

7. Тополь О. Явище самотності у літньому віці / О. Тополь // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2007. – Вип. 30. – С. 119 – 127

8. Чому ви почуваетесь самотніми під час війни? . – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.qui.help/blog/pochemu-my-chuvstvuem-sebya-odinokim-vo-vremya-voyny> (Дата звернення: Січень, 15, 2024)

9. Як подолати почуття самотності та ізоляції – [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pleso.me/ua/blog/yak-podolati-pochuttya-samotnosti-ta-izolyaciyi>

10. Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., [et al.] (2017), “An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness”, *Public Health* pp. 157 – 171

11. “Social isolation and loneliness in older adults: Opportunities for the health care system” (2020), National on the Health and Medical Dimansiind of Social and Loneliness in Older Adults available at: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=SDbnDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=SOCIAL+ISOLATION+and+LONELINESS&ots=c7lbvUSVhU&sig=f29C_k4xA1RLbQky3r0oVASoXrY&redir_esc=y#v=onepage&q=SOCIAL%20ISOLATION%20and%20LONELINESS&f=false

12. Singer, C., (2018), "Health Effects of Social Isolation and Loneliness Aging Life Care", vol. 28 is. 1 SPRING 2018 available at: https://www.aginglifecare.org/common/Uploaded%20files/Journal%20Files/ALCA%20Journal%20Spg18_FINAL.pdf#page=4

13. Wenger, C, (1996), "Richard Davies, Said Shahtahmasebi and Anne Scott Social Isolation and Loneliness in Old Age", Review and Model Refinement Published online by Cambridge University Press: Ageing and Society, is. 6, pp. 333 – 358, available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/social-isolation-and-loneliness-in-old-age-review-and-model-refinement/CA848A287117C63B7DDF42C301C26641>

14. Rowe, J. (1997), "The new gerontology", Science, is. 278 (5337), pp. 367 – 368, available at: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.278.5337.367>

References:

1. Bordiychuk, A. (2021), "Loneliness and social isolation of older people during the covid-19 pandemic: factors that cause them", Social work and education, vol. 8, no. 2, pp. 152 – 163

2. Kolisnyk, L. (2012), "Emotional and psychological isolation in modern society", Social and Humanitarian Aspects of the Development of Modern Society: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference of Teachers, Postgraduate Students, Staff and Students of the Faculty of Foreign Philology and Social Communications, Sumy: Sumy State University, pp. 108 – 111, available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/26294/1/Kolisnyk.pdf;jsessionid=C7D2ADE2755E362D1917EA81CE3457AA>

3. Pomazova, O. (2013), "Loneliness as a psychological phenomenon", Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy, is. 23, pp. 206 – 214

4. "Types of psychological protection and their characteristics", Social isolation, available at: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4933.html>

5. "Test for psychological isolation", available at: <https://testograd.com/test-odinochestvo/>, (Date of application: January 15,2024)

6. Tkachuk, S. (2019) "The social context of loneliness experienced by the elderly. Trends in reforming the legal system of Ukraine and other countries: legal, psychological and socio-cultural aspects", Collection of abstracts of the International Scientific Conference, Ternopil: TNEU, pp. 310 – 312

7. Topol, O. (2007), "The phenomenon of loneliness in old age", Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy, is. 30, pp. 119 – 127

8. "Why do you feel lonely during the war?", available at: <https://www.qui.help-blog/pochemu-my-chuvstvuem-sebya-odinokimi-vo-vremya-voiny>, (Date of application: January 15,2024)

9. "How to overcome feelings of loneliness and isolation", available at: <https://pleso.me/ua/blog/yak-podolati-pochuttya-samotnosti-ta-izolyaciyi>

10. Leigh-Hunt, N., Bagguley, D., Bash, K., [et al.] (2017), "An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness", Public Health pp. 157 – 171

11. "Social isolation and loneliness in older adults: Opportunities for the health care system" (2020), National on the Health and Medical Dimansiind of Social and Loneliness in Older Adults available at: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=SDbnDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR1&dq=SOCIAL+ISOLATION+and+LONELINESS&ots=c7lbuUSVhU&sig=f29C_k4xA1RLbQky3r0oVASoXrY&redir_esc=y#v=onepage&q=SOCIAL%20ISOLATION%20and%20LONELINESS&f=false

12. Singer, C., (2018), “Health Effects of Social Isolation and Loneliness Aging Life Care”, vol. 28 is. 1 SPRING 2018 available at: https://www.aginglifecare.org/common/Uploaded%20files/Journal%20Files/ALCA%20Journal%20Spg18_FINAL.pdf#page=4

13. Wenger, C, (1996), “Richard Davies, Said Shahtahmasebi and Anne Scott Social Isolation and Loneliness in Old Age”, Review and Model Refinement Published online by Cambridge University

Press: Ageing and Society, is. 6, pp. 333 – 358, available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/ageing-and-society/article/social-isolation-and-loneliness-in-old-age-review-and-model-refinement/CA848A287117C63B7DDF42C301C26641>

14. Rowe, J. (1997), “The new gerontology”, Science, is. 278 (5337), pp. 367 – 368, available at: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.278.5337.367>

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2024

Наталія Беляєва

кандидат економічних наук, доцент кафедри психології і соціології, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця; Харків, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-7674-3636>
E-mail: Nataliya.Byelyayeva@hneu.net

ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ТА АГРЕСИВНОСТІ ЮНАКІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація: у статті досліджено психологічні характеристики юнаків з різним рівнем інтернет-залежності, зокрема їхню самооцінку та агресивність. Актуальність дослідження зумовлена інтенсивним зростанням проблем щодо інтернет-залежності серед молоді, що впливає на їхнє ментальне здоров'я, соціальну адаптацію та розвиток. Юнацький вік є критичним періодом формування особистості, де особливо важливими є розвиток самооцінки та емоційної стабільності.

Доведено, що найбільша частка респондентів демонструє низький рівень інтернет-залежності, що свідчить про здорове ставлення до використання Інтернету. Однак значна частка респондентів із високим рівнем інтернет-залежності потребує подальшого дослідження та можливої інтервенції. Виявлено, що у юнаків з низьким рівнем інтернет-залежності переважають середні показники самооцінки та агресивності. Натомість у досліджуваних із високим рівнем інтернет-залежності переважають занижений рівень самооцінки та завищений рівень агресивності. Отримані результати підтверджують гіпотезу про те, що високий рівень інтернет-залежності асоціюється з низькою самооцінкою та високою агресивністю. З'ясовано, що значний зв'язок між інтернет-залежністю та агресивністю потребує уваги до ментального здоров'я цієї категорії молоді. Висока агресивність може мати негативний вплив на міжособистісні стосунки, академічну та професійну діяльність. Психологічні характеристики осіб із високим рівнем інтернет-залежності та осіб із низьким рівнем інтернет-залежності значно відрізняються: у перших переважають занижений рівень самооцінки та завищений рівень агресивності, а у других – середні показники самооцінки та агресивності.

Ключові слова: інтернет-залежність; самооцінка; агресивність; юнацький вік; ментальне здоров'я.

Nataliya Byelyayeva

Phd in economics, associate professor of psychology and sociology, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Kharkiv, Ukraine
E-mail: Nataliya.Byelyayeva@hneu.net

**CHARACTERISTICS OF SELF-ESTEEM AND AGGRESSIVENESS IN YOUNG
MALES WITH DIFFERENT LEVELS OF INTERNET ADDICTION**

Abstract: this article examines the psychological characteristics of young males with varying levels of internet addiction, particularly their self-esteem and aggressiveness. The relevance of the study is due to the increasing problems of internet addiction among youth, impacting their mental health, social adaptation, and development. Adolescence is a critical period for personality formation, where self-esteem and emotional stability are crucial.

The study results showed that the majority of respondents demonstrate a low level of internet addiction, indicating a healthy attitude towards internet use. However, a significant portion of respondents with high levels of internet addiction requires further research and possible intervention. It was found that young males with low internet addiction levels predominantly exhibit average self-esteem and aggressiveness. In contrast, those with high internet addiction levels exhibit low self-esteem and high aggressiveness. The findings support the hypothesis that high internet addiction levels are associated with low self-esteem and high aggressiveness. The analysis revealed that the significant link between internet addiction and aggressiveness warrants attention to the mental health of this youth category. High aggressiveness can negatively impact interpersonal relationships, academic, and professional activities. The psychological characteristics of individuals with high and low levels of internet addiction differ significantly: the former show low self-esteem and high aggressiveness, while the latter exhibit average self-esteem and aggressiveness.

Key words: internet addiction; self-esteem; aggressiveness; adolescence; mental health.

Nataliya Byelyayeva

An extended abstract of the paper on subject of:

“Characteristics of self-esteem and aggressiveness in young males with different levels of internet addiction”

***Problem setting.** The relevance of the study of the problem of self-esteem and aggressiveness among young men with different levels of Internet addiction is due to the growing spread of Internet use among young people and its impact on mental health and social adaptation. According to a study conducted by the Kyiv International Institute of Sociology in 2023, more than 70 % of Ukrainian teenagers aged 12 to 18 use the Internet for more than 3 hours a day, and about 30 % of them have signs of Internet addiction. In addition, a 2022 report by the World Health Organization indicates an increase in cases of mental disorders among young people, including anxiety disorders and depression, associated with excessive Internet use [11].*

The problem is that Internet addiction can negatively affect the self-esteem and level of aggressiveness of young men, which can

lead to difficulties in interpersonal relationships, a decrease in academic performance and the emergence of other psychological problems. The study of these aspects is important for the development of effective psychological support strategies and correctional programs aimed at improving the mental health of young people.

The relevance of the study of the problem of self-esteem and aggressiveness among young men with different levels of Internet addiction is due to socio-economic changes in society, increased requirements for adaptability and stress resistance of specialists, as well as the need to form a healthy and harmonious development of young people. The importance of this study is confirmed by the provisions of program documents, such as “Sustainable Development Goals”, “Education and Science Reform”,

“Strategy for the Development of Higher Education of Ukraine for 2021-2031”, as well as the results of monitoring by the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine and the Scientific and Methodological Council of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Recent research and publication analysis. The peculiarities of self-esteem of people of different age groups were studied by I. Gerasymova, O. Moroz, Y. Kochneva, M. Omarov, V. Knyazev, N. Kireeva, V. Kagan, L. Adamova, E. Yevtushenko, O. Kaminska, A. Miroschnychenko, T. Slabko, N. Stepanova, O. Chernobrovina and others. They define that self-esteem is an assessment of oneself, one's own performance, social status in a certain group or organization, as well as attitudes towards others. Considering modern studies of aggressiveness, it is necessary to note the works of such scientists as: F. Peterman, R. Campbell, N. Ostman.

The issue of the influence of the Internet, in particular its information and communicative features, language conflict and conflict cyber discourse on the formation of aggressive human behavior, was considered by various scientists, such as: T. Vorontsova, A. Radkevych, E. Kokorina, Y. Shcherbinina, A. Shipilov, A. Antsupov, F. Dreizen, V. Apresyan, T. Priestley, who studied the influence of the Internet, in particular its information and communicative features, language conflict and conflict cyber discourse on the formation of aggressive behavior Human. The phenomenon of Internet addiction was primarily studied by N. Atamanchuk, N. Bugayova, K. Varivoda, T. Golovanova, Y. Danko, O. Kaminska, K. Young, and Y. Lotman.

Internet addiction is a problematic or pathological use of the Internet, characterized by an excessive or uncontrollable need to use the Internet, which negatively affects daily life, social relationships, work or study. Studies by American scientists have shown that Internet addiction affects the level of aggression and self-esteem among adolescents. The study by M. Arinze, I. Ezean,

P. Ogbozor, and A. Okonvo analyzes the relationship between self-esteem and Internet addiction. The works of M. Mikhailov and L. Vejmelka discuss the consequences of Internet addiction for the mental health of young people [14]. In addition, a European study published in the journal *Computers in Human Behavior* (Kuss, D., & Griffiths, M., 2015) found a correlation between high levels of Internet use and increased aggressiveness and low self-esteem in adolescents.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem, to which this article is devoted. Despite significant advances in the study of self-esteem, aggressiveness and internet addiction, there are several aspects that remain underexplored: the relationship between self-esteem, aggressiveness and internet addiction in adolescence; lack of correction and support programs aimed at increasing self-esteem, reducing aggressiveness and overcoming Internet addiction.

Paper objective. The aim of the article is to determine the features of self-esteem and aggressiveness in young men with different levels of Internet addiction.

Paper main body. The objectives of the empirical study were to determine the levels of Internet addiction in young men and to analyze the characteristics of self-esteem and aggressiveness in individuals with different levels of dependence on the Internet. The hypothesis of the study was that high levels of internet addiction correlate with low self-esteem and high aggressiveness.

The study involved 67 students of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics aged 1-3 years, aged 17-20 years. The study was conducted in the 2023-2024 academic year as part of the research work of the Department of Psychology and Sociology of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. The sample is representative, it reflects the diversity of the population in terms of social, regional and other characteristics. Student participation in the study was voluntary.

The following psychodiagnostic methods were used: “The K. Young Internet

Addiction Test is the most recognized and widely used technique for diagnosing Internet addiction, which allows you to objectively assess the level of Internet addiction, taking into account various aspects of user behavior. "Methods of studying general self-esteem" by G. Kazantseva provides an accurate measurement of the level of self-esteem, which is an important indicator for studying the psychological characteristics of an individual, in particular in the context of Internet addiction. Asinger's A. "Method of Diagnosis of Aggressiveness" allows us to assess in detail the level of aggressiveness, which is critical for studying the impact of Internet addiction on the emotional state of young people. Methods of mathematical statistics: the Fisher angular transformation coefficient is used to process data and ensures the reliability and validity of the results obtained, allows you to draw reasonable conclusions about the relationship between variables. Therefore, the study has every reason to ensure that its results can be used to characterize the general public, taking into account methodological rigor and an appropriate approach to sampling.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність дослідження проблеми самооцінки та агресивності серед юнаків із різними рівнями інтернет-залежності обумовлена зростаючим поширенням використання Інтернету серед молоді та його впливом на психічне здоров'я і соціальну адаптацію. Згідно з даними дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у 2023 році, понад 70 % українських підлітків віком від 12 до 18 років користуються Інтернетом більше 3 годин на день, а близько 30 % із них мають ознаки інтернет-залежності. Додатково, звіт Всесвітньої організації охорони здоров'я 2022 року свідчить про збільшення випадків психічних розладів серед молоді, зокрема тривожних розладів

Conclusions of the research. *The psychological characteristics of people with a high level of Internet addiction and those with a low level of Internet addiction differ significantly: young men with a low level of Internet addiction have average indicators of self-esteem and aggressiveness, and those with a high level of Internet addiction have an underestimated level of self-esteem and an inflated level of aggressiveness. Understanding these differences can help develop effective strategies to support mental health during adolescence and address behavioral problems associated with excessive internet use.*

Prospects for further research are to determine the mechanisms through which Internet addiction affects self-esteem and aggressiveness, including psychological, social and biological factors; study of the role of individual psychological characteristics, such as anxiety, depression and stress resistance, in the formation of Internet addiction and related problems; creation of psychological support programs aimed at increasing self-esteem and reducing aggressiveness among young men with a high level of Internet addiction

та депресії, що пов'язані з надмірним використанням Інтернету [11].

У сучасному світі, де цифрові технології стають невід'ємною частиною повсякденного життя, виникає необхідність глибшого розуміння наслідків надмірного використання Інтернету, особливо серед молоді, яка знаходиться у критичному періоді формування особистості. Юнацький вік характеризується інтенсивними змінами в соціальному та емоційному розвитку, що може зробити молодь вразливою до різних форм залежності, включаючи інтернет-залежність.

Проблема полягає у тому, що інтернет-залежність може негативно впливати на самооцінку та рівень агресивності юнаків, що може приводити до складнощів у міжособистісних стосунках, зниження академічної успішності та виникнення інших психологічних проблем.

Дослідження цих аспектів є важливим для розробки ефективних стратегій психологічної підтримки та корекційних програм, спрямованих на поліпшення ментального здоров'я молоді.

Актуальність дослідження проблеми самооцінки та агресивності серед юнаків із різними рівнями інтернет-залежності зумовлена соціально-економічними змінами в суспільстві, підвищенням вимог до адаптивності та стресостійкості фахівців, а також необхідністю формування здорового та гармонійного розвитку молоді. Важливість цього дослідження підтверджується положеннями програмних документів, таких як “Цілі сталого розвитку”, “Реформа освіти та науки”, “Стратегія розвитку вищої освіти України на 2021-2031 роки”, а також результатами моніторингу Національної академії педагогічних наук України та Науково-методичної ради МОН України.

Вивчення особливостей самооцінки та агресивності у юнаків із різним рівнем інтернет-залежності є важливим кроком у вирішенні актуальних завдань сучасної психології. Це дослідження також спирається на результати загально-національних досліджень, що висвітлюють вплив інтернет-залежності на психічне здоров'я та соціальну адаптацію молоді.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Особливості самооцінки осіб різних вікових груп досліджувались І. Герасимовою, О. Мороз, Ю. Кочневою, М. Омаровою, В. Князева, Н. Кирєвої, В. Каган, Л. Адамовою, Є. Євтушенко, О. Камінською, А. Мирошниченко, Т. Слабко, Н. Степановою, О. Чорнобровіною та інших. Вони визначають, що самооцінка є оцінкою себе, власної діяльності, соціального статусу в певній групі чи організації, а також ставленням до оточуючих. Психологічні дослідження переконливо свідчать, що особливості самооцінки впливають на

емоційний стан, ступінь задоволеності роботою, навчанням та життям, а також на взаємини з оточуючими [2; 9].

Розглядаючи сучасні дослідження агресивності, слід зазначити роботи таких науковців, як: Ф. Петерман, Р. Кемпбел, Н. Остман. Ці дослідники пропонують сучасні підходи до розуміння агресивності, агресії та її типів, зокрема прихованої, пасивної та вербальної агресії. Вони також аналізували фактори, що спричиняють агресивність, та приділяли особливу увагу вивченню процесу формування здорової самооцінки. Агресивність у юнацькому віці є складним і багатогранним явищем, яке може мати як внутрішні, так і зовнішні причини. Цей період життя характеризується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами, що можуть впливати на емоційну стабільність і поведінкові реакції молодих людей [7; 10].

Причинами агресивності у юнацькому віці називають: гормональні зміни (підвищений рівень тестостерону та інших гормонів); зростання та зміни в організмі можуть викликати дискомфорт і напругу; низька самооцінка спонукає використання агресії для самоствердження; стрес та тривожність; емоційна нестабільність, часті зміни настрою та емоційна незрілість; тиск із боку однолітків та бажання бути прийнятим до групи; низький соціально-економічний статус; вплив медіа – агресивний контент у медіа (фільми, ігри, соціальні мережі) може формувати агресивні моделі поведінки; авторитарний або ліберальний стиль виховання; часті конфлікти та насильство в сім'ї можуть бути моделлю для наслідування; відсутність емоційної підтримки з боку батьків може викликати агресію як спосіб привернути увагу [8; 10; 12]. Ці фактори взаємодіють між собою, формують складний комплекс причин, що впливають на розвиток агресивної поведінки у юнацькому віці.

Розгляд питання впливу Інтернету, зокрема його інформаційно-комунікативних особливостей, мовного конфлікту та

конфліктного кібердискурсу на формування агресивної поведінки людини здійснювали різні науковці, такі, як: Т. Воронцова, А. Радкевич, Е. Кокоріна, Ю. Щербініна, А. Шипілов, А. Анцупов, Ф. Драйзен, В. Апресян, Т. Прістлі, які досліджували вплив Інтернету, зокрема його інформаційно-комунікативні особливості, мовний конфлікт та конфліктний кібердискурс на формування агресивної поведінки людини. Їхні дослідження охоплюють аналіз соціальних і психологічних аспектів інтернет-комунікації та її впливу на поведінкові моделі. Феномен інтернет-залежності передусім досліджували Н. Атаманчук, Н. Бугайова, К. Варивода, Т. Голованова, Ю. Данько, О. Камінська, К. Янг, Ю. Лотман. Інтернет-залежність – це проблемне або патологічне використання Інтернету, що характеризується надмірною або неконтрольованою потребою у використанні Інтернету, яка негативно впливає на повсякденне життя, соціальні відносини, роботу або навчання [1; 3; 4; 6].

Дослідження проблеми самооцінки, агресивності та інтернет-залежності в юнацькому віці має велике значення для сучасної психології та педагогіки. Розуміння цих аспектів допомагає виявити основні причини проблем та розробити ефективні інтервенційні стратегії. Важливість дослідження можна підкреслити наступними аспектами: профілактика та рання інтервенція: розуміння механізмів впливу самооцінки, агресивності та інтернет-залежності дозволяє розробляти профілактичні програми, які можуть запобігти розвитку серйозних психологічних та поведінкових проблем; розробка інтервенційних стратегій: дослідження створюють основу для формування програм підтримки та корекції, спрямованих на підвищення самооцінки, зменшення агресивної поведінки та подолання інтернет-залежності юнаків; соціальна адаптація: виявлення та розуміння цих проблем сприяє кращій соціальній адаптації юнаків, покращенню їхніх

міжособистісних взаємин та загального ментального здоров'я; підвищення якості життя: ефективна робота з цими аспектами може значно підвищити якість життя молодих людей, зробивши їх більш впевненими, адаптованими та задоволеними своїм життям [5].

Ця тематика є предметом дослідження не лише вітчизняних, але й зарубіжних вчених. Зокрема, дослідження американських вчених показали, що інтернет-залежність впливає на рівень агресії та самооцінку серед підлітків. У дослідженні М. Арінзе, І. Езеаня, П. Огбозор, А. Оконво проаналізовано зв'язок між самооцінкою та інтернет-залежністю [13]. У роботах М. Михайлова та Л. Веймелки обговорюються наслідки інтернет-залежності для психічного здоров'я молоді [14]. Крім того, європейське дослідження, опубліковане в журналі “Computers in Human Behavior” (D. Kuss, & M. Griffiths, 2015), виявило кореляцію між високим рівнем використання Інтернету та підвищеною агресивністю і низькою самооцінкою у підлітків.

Таким чином, проблематика інтернет-залежності, самооцінки та агресивності є важливою та актуальною темою досліджень у світовій науковій спільноті, що підтверджує необхідність проведення подальших наукових досліджень у цій сфері.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Незважаючи на значний прогрес у вивченні самооцінки, агресивності та інтернет-залежності, існують кілька аспектів, які залишаються недостатньо дослідженими: взаємозв'язок між самооцінкою, агресивністю та інтернет-залежністю в юнацькому віці; брак програм корекції та підтримки, спрямованих на підвищення самооцінки, зниження агресивності та подолання інтернет-залежності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні особливостей самооцінки та

агресивності у юнаків із різним рівнем інтернет-залежності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Завданнями емпіричного дослідження було визначення рівнів інтернет-залежності у юнаків та аналіз особливостей самооцінки та агресивності у осіб із різним рівнем залежності від інтернету. Гіпотезою дослідження було припущення, що високий рівень інтернет-залежності корелює з низькою самооцінкою та високою агресивністю.

У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця 1–3 років навчання, віком 17–20 років, кількістю 67 осіб. Дослідження проводилося у 2023-2024 навчальному році у межах науково-дослідницької роботи кафедри психології і соціології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. Вибірка є репрезентативною, вона відображає різноманіття популяції за соціальними, регіональними та іншими характеристиками. Участь студентів у дослідженні була добровільною.

Використовувалися такі психодіагностичні методи: “Тест на інтернет-залежність К. Янг є найбільш

визнаною та широко використовуваною методикою для діагностики інтернет-залежності, що дозволяє об’єктивно оцінити рівень залежності від Інтернету, враховуючи різні аспекти поведінки користувача. “Методика вивчення загальної самооцінки” Казанцевої Г. забезпечує точне вимірювання рівня самооцінки, що є важливим показником для вивчення психологічних характеристик особистості, зокрема у контексті інтернет-залежності. “Методика діагностики агресивності” Асінгера А. дозволяє детально оцінити рівень агресивності, що є критичним для дослідження впливу інтернет-залежності на емоційний стан молоді. Методи математичної статистики: коефіцієнт кутового перетворення Фішера використовується для обробки даних і забезпечує надійність та валідність отриманих результатів, дозволяє робити обґрунтовані висновки щодо взаємозв’язку між змінними. Отже, дослідження має всі підстави для того, щоб його результати могли бути використані для характеристики широкого загалу, з урахуванням методологічної строгості та відповідного підходу до формування вибірки.

Для дослідження рівня інтернет-залежності використано “Тест на інтернет-залежність” Янг К., результати представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівнів інтернет-залежності у досліджуваних (кількість, %)

Рівні інтернет-залежності	Кількість досліджуваних	%
Високий	22	32,8
Середній	21	31,3
Низький	24	35,9

Виявлено, що рівні інтернет-залежності розподілилися таким чином: переважає середній рівень інтернет-залежності – 21 особа, що складає 31,3 % від загальної вибірки, високий рівень – 22 особи, що складає 32,8 %, і низький рівень інтернет-залежності 24 особи, що складає 35,9 %. Найбільша частка учасників

демонструє низький рівень інтернет-залежності, що свідчить про те, що значна частина вибірки має здорове ставлення до використання Інтернету. Середній рівень інтернет-залежності також має значну частку, що може вказувати на певні ризики, але не на критичний рівень залежності. Також виявлена група осіб із

високим рівнем інтернет-залежності, які потребують більш детального дослідження та можливої інтервенції.

Основними ознаками інтернет-залежності є: нав'язливе використання Інтернету, постійне бажання або спонукання бути онлайн; використання Інтернету стає головною діяльністю у вільний час; почуття ейфорії або полегшення під час використання Інтернету; дратівливість, тривожність або депресія при обмеженні доступу до Інтернету; необхідність проводити все більше часу онлайн для досягнення задоволення; занедбання обов'язків та хобі на користь часу в Інтернеті; погіршення успішності в навчанні або роботі; відхід від реальних соціальних взаємодій, заміщення особистих контактів віртуальним спілкуванням, погіршення якості реальних міжособистісних відносин; безуспішні спроби контролювати, обмежити або припинити використання Інтернету. Інтернет-залежність згодом призводить до появи проблем із здоров'ям, таким як порушення сну, зниження фізичної активності; соціальним конфліктам, фінансовим проблемам тощо.

Оскільки головною метою дослідження є визначення особливостей самооцінки та агресивності у осіб із різним рівнем інтернет-залежності, ми вважали доцільним виділити дві групи досліджуваних, які мають протилежні характеристики, а саме: високий та низький рівні інтернет-залежності. Тому для подальшого дослідження ми вилучили групу респондентів із середніми значеннями, а респондентів із крайніми показниками інтернет-залежності об'єднали в дві дослідницькі групи: група 1 – респонденти з низьким рівнем інтернет-залежності (22 особи), група 2 – з високим рівнем інтернет-залежності (24 особи).

Особистості з високим рівнем інтернет-залежності характеризуються підвищеним рівнем тривожності та

депресії. Такі особи можуть використовувати Інтернет як засіб уникнення реальних проблем і негативних емоцій. У них часто спостерігається низька самооцінка, яка компенсується через віртуальні досягнення та схвалення в Інтернеті. Можлива відсутність або зниження якості реальних соціальних взаємин на користь віртуальних контактів. Інтернет-залежні особи можуть відчувати себе більш комфортно у віртуальному середовищі, де вони мають більше контролю. Часті конфлікти або непорозуміння в реальних стосунках можуть призводити до ще більшої ізоляції та занурення у віртуальний світ. Вони часто мають проблеми з концентрацією та увагою, що може впливати на їхню академічну або професійну діяльність; труднощі з розподілом часу та організацією діяльності; постійне бажання бути онлайн, навіть коли це заважає іншим обов'язкам та завданням. Їм притаманні невиконання або відкладання важливих завдань через пріоритетність Інтернет-активностей.

Особистості з низьким рівнем інтернет-залежності зазвичай демонструють вищий рівень емоційної стабільності, впевненості в собі та задоволення життям. Вони мають адекватну самооцінку, яка базується на реальних досягненнях і позитивних взаєминах із оточуючими; підтримують активні та якісні стосунки у реальному житті, мають широке коло друзів та знайомих; отримують та надають соціальну підтримку, що сприяє загальному ментальному здоров'ю. Такі особи демонструють високий рівень уваги та здатність концентруватися на завданнях, що позитивно впливає на їхню академічну та професійну діяльність. Вони здатні ефективно планувати свій час і розподіляти обов'язки, що дозволяє їм досягати поставлених цілей. Використання Інтернету є збалансованим та контрольованим, не заважає виконанню інших важливих завдань. Зазвичай вони активно беруть участь у різноманітних

*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ*

діяльностях, таких як спорт, хобі, волонтерство тощо.

Для дослідження самооцінки юнаків із різним рівнем інтернет-залежності

використовувалася “Методика вивчення загальної самооцінки” Казанцевої Г., результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники рівнів самооцінки у юнаків з різним рівнем інтернет-залежності (у %)

Рівні самооцінки	1-ша група	2-га група	ϕ	p-рівень
Низький	22,3	44,8	1,76	<0,05
Середній	51,5	33,7	1,39	>0,05
Високий	26,2	21,5	0,37	>0,05

Виявлено, що у досліджуваних 1-ої групи (юнаки з низьким рівнем інтернет-залежності) 23,3 % мають низький рівень самооцінки, 51,5 % – середній, 26,2 % – високий; у досліджуваних 2-ої групи (юнаки з високим рівнем інтернет-залежності) 44,8 % мають низький рівень самооцінки, 33,7 % – середній, 21,5 % – високий. Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних із низьким рівнем самооцінки ($\phi=1,76$, $p<0,05$ за критерієм Фішера), у 2-ій групі таких осіб значно більше, що свідчить про те, що інтернет-залежність може бути пов'язана з низькою самооцінкою.

Дані вказують на значущий зв'язок між рівнем інтернет-залежності та самооцінкою у юнаків. Вища частка низької самооцінки серед осіб із високим рівнем інтернет-залежності може свідчити про те, що юнаки з низькою самооцінкою частіше використовують Інтернет як засіб уникнення реальних проблем або самоствердження в онлайн-середовищі.

Висока інтернет-залежність асоціюється з меншою самооцінкою, що може спонукати до негативних психологічних наслідків, таких як депресія, тривожність та соціальна ізоляція. Важливо розробити профілактичні та корекційні програми, спрямовані на підвищення самооцінки у юнаків із високим рівнем інтернет-залежності. Вони можуть включати психокорекційні втручання, освітні програми та заходи, спрямовані на розвиток соціальних навичок та емоційної компетентності. Отже, результати дослідження підкреслюють необхідність уважного ставлення до проблеми інтернет-залежності та її впливу на самооцінку у юнацькому віці, що має важливе значення для збереження та покращення психологічного благополуччя молоді.

Для дослідження агресивності юнаків із різним рівнем інтернет-залежності використовувалася методика “Діагностики агресивності” Асінгера А., результати представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники рівнів агресивності у юнаків з різним рівнем інтернет-залежності (у %)

Рівні агресивності	1-ша група	2-га група	ϕ	p-рівень
Низький	21,5	25,3	0,29	>0,05
Середній	54,4	30,5	1,88	<0,05
Високий	24,1	44,2	1,58	<0,05

Виявлено, що 21,5% респондентів 1-ої групи (з низьким рівнем інтернет-залежності) мають низький рівень агресивності, 54,4 % – середній, 24,1 % – високий; 25,3 % досліджуваних 2-ої групи (з високим рівнем інтернет-залежності)

мають низький рівень агресивності, 30,5 % – середній, 44,2 % – високий. Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних із середнім та високим рівнем агресивності ($\phi=1,88$, $p<0,05$, $\phi=1,58$, $p<0,05$, відповідно), у 2-ій групі

таких осіб значно більше. Дані свідчать про те, що високий рівень інтернет-залежності асоціюється з вищими рівнями агресивності. Це може бути наслідком негативного впливу надмірного використання Інтернету на емоційний стан та поведінкові реакції. Високий рівень агресивності серед осіб із високим рівнем інтернет-залежності підкреслює необхідність уваги до психологічного благополуччя цієї групи. Агресивність може мати негативний вплив на міжособистісні стосунки, академічну та професійну діяльність. Результати дослідження вказують на потребу в розробці та впровадженні програм, спрямованих на зменшення агресивності серед молоді з високим рівнем інтернет-залежності. Отже, отримані результати підкреслюють важливість вивчення та корекції поведінкових проблем, пов'язаних з інтернет-залежністю, для забезпечення ментального здоров'я та соціальної адаптації молоді.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Психологічні характеристики осіб із високим рівнем інтернет-залежності

та осіб із низьким рівнем інтернет-залежності значно відрізняються: у юнаків із низьким рівнем інтернет-залежності переважають середні показники самооцінки й агресивності, а у досліджуваних із високим рівнем інтернет-залежності переважають занижений рівень самооцінки та завищений рівень агресивності. Розуміння цих відмінностей може допомогти у розробці ефективних стратегій для підтримки ментального здоров'я у юнацькому віці та корекції поведінкових проблем, пов'язаних із надмірним використанням Інтернету.

Перспективами подальшого дослідження вбачаємо визначення механізмів, через які інтернет-залежність впливають на самооцінку та агресивність, включаючи психологічні, соціальні та біологічні чинники; дослідження ролі індивідуальних психологічних характеристик, таких як тривожність, дипресивність та стресостійкість, у формуванні інтернет-залежності та пов'язаних із нею проблем; створення програм психологічної підтримки, спрямованих на підвищення самооцінки та зменшення агресивності серед юнаків із високим рівнем інтернет-залежності.

Список літератури:

1. Богдан Ж., Солодовник Т., Серета Н. Гендерні відмінності особистісних характеристик віртуального спілкування молоді студентського віку / Ж. Богдан, Т. Солодовник, Н. Серета // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2019. – № 3. – С. 110 – 121

2. Бутузова Л., Сидоренко Н. Особливості самооцінки студентів на різних етапах первинної професіоналізації / Л. Бутузова, Н. Сидоренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – 2019. – Вип. 2. – С. 44 – 50

3. Гуцол Л. Використання інтернет-

ресурсів для забезпечення самореалізації особистості в дозвілєвій діяльності / Л. Гуцол // Молодь і ринок. – 2015. – № 9. – С. 158 – 163

4. Лісневська А., Ляховець Л. Індивідуально-типологічні властивості схильних до інтернет-залежності осіб раннього юнацького віку / А. Лісневська, Л. Ляховець // Теорія і практика сучасної психології. – 2019. – № 1. – Т. 2. – С. 70 – 74

5. Литвинчук Л. Соціальні патології особистості як технологічні адиктивні тенденції сучасного соціокультурного середовища / Л. Литвинчук // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби. – 2019. – №2 (3). – С. 158 – 169

6. Малєєва Н. Комунікативні

інтернет-практики залежної від соціальних мереж молоді / Н. Малєєва // Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. – Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – 2017. – С. 17

7. Огоренко В., Тимофєєв Р., Шорніков А. Агресивна поведінка: від теорії до практики / В. Огоренко, Р. Тимофєєв, А. Шорніков // Український вісник психоневрології. – 2021. – Т. 29. – № 3. – С. 48 – 51

8. Смазнова І. Агресія і толерантність: філософсько – правовий дискурс / І. Смазнова // Монографія. – Одеса: Фенікс. – 2019. – С. 378

9. Блинова О, Бабатіна С., Дудка Т., Одінцова А. [та ін.] Соціокультурні та психологічні вектори становлення особистості / О. Блинова, С. Бабатіна, Т. Дудка, А. Одінцова [та ін.] // Колективна монографія. – ред. Блинова О. – Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В. – 2018. – С. 428

10. Товт В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці / В. Товт // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Психологія. – 2021. – Вип. 2. – С. 28 – 32

11. Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н. [та ін.] Українське суспільство в умовах війни / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. // Колективна монографія. – за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. – Київ: Інститут соціології НАН України. – 2023. С. 343

12. Шугай Т. Агресія й агресивність. Розмежуємо поняття / Г. Шугай // Соціальний педагог. – 2019. – № 11. – С. 4 – 13

13. Arinze, M., Ezeanya, I., Ogbozor, P., Okonwo, A. (2021), “Relationship between Self-Esteem and Internet Addiction: The Moderating Role of Shyness”, *Journal of Social Science*, vol. 6, is. 2, pp. 169 – 183

14. Mihajlov, M., Vejmelka, L. (2017), “Internet addiction: a review of the first twenty years” – [electronic resource],

Psychiatria Danubina, vol. 29, no. 3, pp. 260 – 272, available at: <https://doi.org/10.24869/psyd.2017.260>

References:

1. Bogdan, J., Solodovnyk, T., Sereda, N.. (2019), “Gender Differences in Personal Characteristics of Virtual Communication of Student Youth”, *Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, no. 3, pp. 110 – 121

2. Butuzova, L., Sidorenko, N. (2019), “Features of students' self-assessment at different stages of primary professionalization”, *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, is. 2, pp. 44 – 50

3. Gutsol, L. (2015), “The use of Internet resources to ensure self-realization of the individual in leisure activities”, *Youth and the market*, no. 9, pp. 158 – 163

4. Lisnevskaya, A., Lyakhovets, L. (2019), “Individual-typological properties of early adolescents prone to Internet addiction”, *Theory and practice of modern psychology*, no. 1, vol. 2, pp. 70 – 74

5. Litvinchuk, L. (2019), “Social Pathologies of Personality as Technological Addictive Tendencies of the Modern Socio-Cultural Environment”, *Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service*, no. 2 (3), pp. 158 – 169

6. Maleeva, N. (2017), “Internet communication practices of young people addicted to social networks”, *Abstract of the dissertation of the candidate of psychological sciences: 19.00.05.*, Kyiv: Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, p. 17

7. Ogorenko, V., Timofeev, R., Shornikov, A. (2021), “Aggressive behavior: from theory to practice”, *Ukrainian Journal of Psychoneurology*, vol. 29, no. 3, pp. 48 – 51

8. Smaznova, I. (2019), “Aggression and Tolerance: Philosophical and Legal Discourse”, *Monograph*, Odesa: Phoenix, p. 378

9. Blinova, O., Babatina, S., Dudka, T., Odintsova, A.. [et al.] (2018), “Socio-cultural and psychological vectors of personality development”, Collective monograph, ed. by Blinova O., Kherson: Publishing House of Vyshemyrsky V., p. 428
10. Tovt, V. (2021), “Psychological features of aggression in adolescence”, Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Psychology, is. 2, pp. 28 – 32
11. Dembitsky, S., Zlobina, O., Kostenko, N. [et al.] (2023), “Ukrainian society in the context of war”, Collective monograph, ed. by Holovakha E, Makeieva S., Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, p. 343
12. Shugai, T. (2019) “Aggression and aggressiveness. Let's distinguish between the concepts”, Social pedagogue, no. 11, pp. 4 – 13
13. Arinze, M., Ezeanya, I., Ogbozor, P., Okonwo, A. (2021), “Relationship between Self-Esteem and Internet Addiction: The Moderating Role of Shyness”, Journal of Social Science, vol. 6, is. 2, pp. 169 – 183
14. Mihajlov, M., Vejmelka, L. (2017), “Internet addiction: a review of the first twenty years” – [electronic resource], Psychiatria Danubina, vol. 29, no. 3, pp. 260 – 272, available at: <https://doi.org/10.24869/psyd.20-17.260>

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2024

Наукове видання

Щоквартальний науково-практичний журнал

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ
СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ**

2'2024

Редактор *О. В. Квасник*
Комп'ютерна верстка *А. І. Кас'яненко*

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України: Серія КВ №1174 від 11.04.2024 р.

Підп. до друку 14.03.2022 р. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк 5,2. Наклад 300 прим. 1-й з-д 1-68.
Зам. № 68. Ціна договірна.

Видавець і видавництво
Видавничий центр НТУ "ХПІ",
вул. Кирпичова, 2, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.